

УДК 332.024.2

JEL Classification: E22; G31; Q12

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101006>

М. Ф. КРОПИВКО, доктор економічних наук,
професор, академік НААН
М. І. КІСІЛЬ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник

Теоретичні засади і методичні підходи до формування стратегії управління ефективністю інвестицій фермерського господарства

Мета статті – обґрунтувати і висвітлити теоретичні положення та методичні підходи до формування стратегії управління ефективністю інвестицій фермерського господарства.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано методи: діалектичний (при пізнанні інвестиційних процесів і явищ); абстрактно-логічний (при обґрунтуванні теоретичних положень щодо формування ефективності інвестицій); SWOT-аналізу (в оцінках пріоритетних інвестиційних цілей за критеріями ефективності); методи стратегічного планування (при виборі стратегічних інвестиційних цілей); проектного аналізу (в оцінках ефективності інвестицій по їх стратегічних цілях); монографічний (при перевірці теоретичних положень і методичних підходів на прикладі конкретного фермерського господарства).

Результати дослідження. Узагальнено теоретичні положення і методичні підходи до формування стратегії управління ефективністю інвестицій фермерського господарства, які витікають з особливостей цієї форми господарювання.

Елементи наукової новизни. Набуло подальшого розвитку обґрунтування, що ефективність інвестицій формується переважно на етапі вибору інвестиційних варіантів і рішень, у зв'язку з чим основні завдання фермера щодо управління цією ефективністю полягають у виборі найприйнятніших за критеріями ефективності й мінімізації ризиків варіантів інвестицій; розробку інвестиційної стратегії та інвестиційної політики фермерського господарства слід здійснювати на принципах стратегічного управління і методології проектного аналізу по кожній інвестиційній цілі; найвищий рівень обґрунтованості вибору фермером стратегічних інвестиційних цілей досягається за результатами оцінки інвестиційних проектів та бізнес-планів, а у разі їх відсутності – за результатами передпроектного аналізу укрупнених або орієнтованих даних щодо ефектів і витрат по кожній стратегічній інвестиційній цілі; система управління ефективністю інвестицій фермерського господарства має охоплювати оцінки і вибір найбільш ефективних інвестиційних цілей і заходів у процесі розроблення інвестиційної стратегії, політики, програми і поточного плану.

Практична значущість. Результати дослідження можуть використовувати усі фермерські господарства. З цієї метою розроблено методичні рекомендації для практичного використання. Табл.: 1. Бібліогр.: 11.

Ключові слова: фермерські господарства; інвестиційна стратегія; управління ефективністю інвестицій; інвестиційні цілі; методологія проектного аналізу; інвестиційні вигоди і витрати.

Кропивко Михайло Федорович – доктор економічних наук, професор, академік НААН, головний науковий співробітник відділу організації менеджменту, публічного управління та адміністрування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: kropivko@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3287-7555>

Кісіль Микола Іванович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: kisil47@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1505-3079>

Постановка проблеми. Прибуткове ведення фермерських господарств та інших

суб'єктів малого бізнесу на селі потребує ефективної організації не лише виробничої, заготівельно-збутової, фінансової, а й інвестиційної діяльності. Ця діяльність створює необхідні умови для відтворення капіталу і

© М. Ф. Кропивко, М. І. Кісіль, 2021

збільшення доходів фермера протягом тривалого періоду.

Особливістю економічних відносин фермерської форми господарювання слід вказати те, що фермер одночасно виступає не лише як основний виконавець господарських робіт і менеджер виконуваних членами його сім'ї та залученими працівниками робіт, а також як суб'єкт управління капіталом й інвестиційної діяльності.

Здійснення ефективних інвестиційних проєктів фермерського господарства виступає найважливішою умовою успішного ведення ним усієї господарської діяльності, а формування прийнятного рівня ефективності інвестицій – стратегічним завданням кожного фермерського господарства [9]. Проте більшість фермерів поки що недостатньо володіють знаннями і досвідом використання методів стратегічного управління ефективністю інвестицій. У зв'язку із зазначеним, розроблення та реалізація кожним фермерським господарством стратегії управління ефективністю інвестицій з використанням науково обґрунтованих методичних підходів має важливе національне значення, а тема проведення досліджень актуальна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досить ґрунтовно загальні проблеми конкуренції та стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств як у теоретичному, так і в практичному аспектах досліджені у роботах І. Відоменка [1]; В. Гарбар [3]; О. Гудзинського; В. Даниленка, Н. Сергєєвої [11]; В. Іванишина; В. Лойко [5]; Л. Ляхович [6]; К. Макконнелла; М. Маліка; В. Месель-Веселяка; М. Місюка; О. Онищенко; П. Саблука [7]; М. Портера; Л. Скотнікова [8] та ін.

Наукові й практичні аспекти розроблення інвестиційної стратегії підприємства, як обов'язкової складової управління його інвестиціями, вивчалися багатьма авторами. Ними з'ясовано основні теоретичні положення та алгоритми формування інвестиційних стратегій з метою досягнення стратегічних цілей суб'єктів економічної діяльності. Результати численних досліджень знайшли відображення в науковій і навчальній літературі, у якій інвестиційна стратегія розглядається як система довгострокових цілей інвестиційної діяльності підприємства, зумовлених загальними завданнями його розвитку та інвестиційною ідеологією, а також шляхи їх досягнення [10].

Проте у такому формулюванні термінологічного змісту інвестиційної стратегії не відображена найважливіша ознака, яка окреслює основну мету підприємницької діяльності фермера та вкладеного в неї капіталу – отримання чистого прибутку. Останніми роками теоретико-методичні засади інвестиційної стратегії вивчалися за їх роллю в розвитку підприємства, особливостями у кризових умовах господарювання, науковими підходами та іншими ознаками [1, 5, 6, 8]. Щодо фермерських господарств, то такі наукові дослідження, як і сама практика, мало поширені. Особливо недостатньо вивчені теоретичні положення і методичні підходи до формування стратегії управління ефективністю інвестицій з урахуванням особливостей інвестиційної діяльності фермерських господарств.

Мета статті – обґрунтувати і висвітлити теоретичні положення та методичні підходи до формування стратегії управління ефективністю інвестицій фермерського господарства.

Методологія дослідження. Основу методології дослідження становлять діалектичний метод наукового пізнання та системний підхід до вивчення інвестиційних процесів, методи абстрактно-логічний, стратегічного управління, SWOT-аналізу, оцінок ефективності інвестиційного менеджменту, планування, проєктного аналізу.

Виклад основних результатів дослідження. З'ясовано, що ефективність інвестицій фермерського господарства формується, головним чином, на етапі вибору інвестиційних варіантів і рішень. Управлінський вплив на рівень ефективності інвестицій після їх здійснення обмежений. Так, якщо розроблений із застосуванням методів проєктного аналізу інвестиційний проєкт має прийнятні строк окупності та ризики, то в процесі його реалізації фермеру необхідно лише здійснювати запроєктовані заходи.

Стратегічне управління ефективністю інвестицій здійснюється у процесі оцінок і вибору найприйнятніших інвестиційних рішень, за дотриманням відповідних умов. Оскільки процес стратегічного і поточного планування безперервний, взаємопов'язаний і взаємоузгоджений, фермеру слід обґрунтовувати та обирати для реалізації інвестиційні проєкти, варіанти і рішення в їх ієрархічній послідовності – спочатку визначити найефективніші стратегічні цілі,

потім напрями і важелі інвестиційної політики, а опісля -конкретні інвестиційні плани, проєкти та рішення.

В ієрархії системи основних складових стратегічного вибору фермерського господарства інвестиційна стратегія посідає таке місце: місія господарства → загальні стратегічні цілі його розвитку → функціональні стратегії: операційна, фінансова, інвестиційна, інноваційна та інші, інвестиційна політика; інвестиційні програми і поточні плани. Інвестиційна політика, як функціональна частина інвестиційної стратегії, дозволяє фермеру поєднати цілі й напрями інвестицій з основними механізмами їх реалізації, а програми і поточні плани – їх деталізувати. Тому вибір зазначених складових стратегії фермерського господарства слід здійснювати за критеріями ефективності інвестицій.

Розробка ефективної інвестиційної стратегії та інвестиційної політики фермерського господарства як суб'єкта підприємницької діяльності має ґрунтуватися, насамперед, на принципах стратегічного управління, проєктного аналізу і вибору за критеріями ефективності інвестиційних рішень [11]. Передусім це стосується: розгляду фермерського господарства, зокрема сімейного типу, як відкритої соціально-економічної системи, здатної до самоорганізації й розвитку на основі ефективних інвестицій; узгодження інвестиційної політики з операційною стратегією і споживчими потребами фермерської сім'ї; активного пошуку ефективних рішень за всіма напрямками і складовими інвестиційної діяльності; поєднання перспективного, поточного і оперативного управління інвестиціями; врахування факторів зовнішнього середовища та їх майбутніх змін; забезпечення альтернативності стратегічних напрямів інвестування; пріоритетності інвестицій з високоефективними інноваціями; мінімізації інвестиційних ризиків; постійного підвищення рівня кваліфікації та знань фермера з питань стратегічного управління і проєктного аналізу.

В Україні найпоширеніші фермерські господарства сімейного типу, в діяльності яких зазвичай беруть участь три суб'єкти економічної діяльності – сімейне господарство фермера і членів його сім'ї, присадибне і фермерське господарства. Сімейне господарство повністю або частково забезпечує фермерське працею, земельними ділянками, майновими об'єктами [3]. Продукція

фермерського господарства може використовуватися в присадибному. Проте економічні відносини між ними, зокрема розподільні, підпорядковані інтересам сім'ї. Тому при виборі стратегічних рішень інвестиційним цілям, пов'язаним з інтересами сім'ї, слід надавати пріоритет. Наприклад, якщо фермер планує дати своїм дітям вищу освіту, йому доцільно обрати такі управлінські заходи і рішення, які б у стратегічній перспективі забезпечували економічні ефекти, достатні як для активної господарської діяльності, так і накопичення ресурсів, необхідних споживчих та інших потреб сім'ї, зокрема для навчання дітей, їх працевлаштування після отримання освіти і, можливо, забезпечення стартовими умовами життя.

При розробленні інвестиційної стратегії та політики фермерського господарства доцільно обирати найефективніші стратегічні інвестиційні цілі на період 2–3 роки і більше, що зумовлює необхідність визначення обсягів потреби інвестицій і доходів від них, оцінки окупності інвестиційних проєктів і власних інвестиційних можливостей, вибору дешевших джерел фінансування інвестицій [2].

Розробляючи інвестиційну стратегію фермеру доцільно визначитися з перевагами і недоліками свого господарства та сім'ї. Їх виявлення забезпечується SWOT-аналізом, за результатами якого виокремлюються стратегічні інвестиційні цілі фермерського господарства. Інвестиційні рішення фермера, прийняті за результатами SWOT-аналізу, являють собою важливий етап процесу управління ефективністю інвестицій, оскільки дозволяють отримати додаткові вигоди без витрат.

Стосовно кожної стратегічної інвестиційної цілі сімейним фермерським господарством слід визначати ефективність за співвідношеннями чистих ефектів й інвестиційних витрат в основний, оборотний і людський капітал. Останній можна визначити за рівнем оплати праці та іншими вигодами фермера, членів його сім'ї, які вони могли б отримати альтернативно. Ефективність інвестицій фермерського господарств визначається зіставленням сумарних вигід і витрат за всіма вибраними до реалізації інвестиційними цілями [7].

Найвищий рівень обґрунтованості вибору інвестиційних цілей досягається за результатами проєктного аналізу, у процесі якого

визначаються строки окупності вкладень. У разі відсутності у фермера розроблених інвестиційних проєктів йому доцільно здійснювати передпроєктний аналіз за укрупненими даними щодо: цін і витрат на придбання сільськогосподарської техніки, будівництво об'єктів, закладку багаторічних насаджень, формування основного стада, робочих машин тощо; нормативних показників стосовно строків будівництва, освоєння, введення у дію потужностей та окремих об'єктів; фактичних та прогнозних цін на продукцію господарства; показників наявної проєктно-кошторисної документації; укрупнених показників витрат на виробництво відповідної продукції, виконання окремих технологічних операцій або надання послуг, що визначаються на основі технологічних карт, досягнутих рівнів, даних передових господарства. Методологія передпроєктного аналізу аналогічна інвестиційному проєктуванню. Відмінність полягає у використанні укрупнених вихідних показників і меншій деталізації розрахунків грошового потоку, фінансових показників і строку окупності витрат із кожною інвестиційною ціллю. Освоєння фермером методології і практики проєктного аналізу слугує одним із важливих заходів щодо стратегічного управління ефективністю інвестицій.

При визначенні потреби фермерського господарства в інвестиціях на стратегічну перспективу слід враховувати витрати на: придбання інвестиційних товарів без вартості податку на додану вартість, окрім товарів, за якими його включають до ціни придбання; сплату відсотків за кредит; перевезення вантажів стороннім транспортом; сплату мита та митних збірів; націнки, комісійні винагороди поставальницьким і зовнішньоекономічним організаціям; оплату послуг товарних бірж, включаючи брокерські, а також послуг сторонніх організацій з доставки, навантаження, розвантаження і зберігання матеріальних цінностей у дорозі; відраджень для безпосередньої заготівлі матеріальних цінностей; закупівлю сировини й матеріалів і доставку їх у господарство; інші інвестиційні витрати.

Потребу витрат за кожною інвестиційною ціллю фермера необхідно зіставляти з джерелами їх покриття. У фермерів це: власні – чистий дохід після сплати податків і амортизація, доходи від продажу майна, імобілізація надлишку оборотних активів, стра-

хові суми від втрати майна тощо; позичені – кредити і кошти, отримані в спеціальних фондах на поверненій основі; залучені – безоплатне цільове фінансування, кошти фермера і членів його сім'ї тощо.

Результати розрахунків потреби в інвестиціях та необхідних для їх формування інвестиційних ресурсах використовуються з метою: вибору найбільш ефективних варіантів інвестиційних цілей фермера на перспективу; складання програми інвестиційної діяльності фермера на стратегічний період; розробки деталізованого плану інвестицій на наступний рік; визначення максимально можливого обсягу залучення інвестиційних ресурсів під реалізацію інвестиційних цілей; оцінки інвестиційних проєктів (задумів), пов'язаних з реалізацією інвестиційних цілей фермера.

Максимально можливий обсяг ресурсів, які фермер здатний залучити без ризику банкрутства, доцільно розраховувати за формулою:

$$I_{\text{max}} \leq C_n \times 100 / B_v - K, \quad (1)$$

де I_{max} – залучені кошти; C_n – середньорічний чистий прибуток господарства; B_v – банківський відсоток; K – загальна сума інвестиційних вкладень.

При формуванні інвестиційної політики фермеру слід врахувати можливості залучення коштів державних програм підтримки розвитку сільськогосподарських підприємств для реалізації власних інвестиційних проєктів, що дозволить здешевити проєкт і скоротити строк окупності вкладень.

У процесі розробки інвестиційної політики фермерського господарства визначаються форми реалізації інвестиційної стратегії за найбільш важливими її аспектами і етапами у межах наступного року. Кожний рік виступає окремим етапом інвестиційної стратегії фермера, а отже, річний план інвестицій становить його складову.

У річних планах фермерського господарства конкретизуються й уточнюються заходи з управління ефективністю інвестицій:

а) відслідковується, чи відповідають доходи господарства їх обсягам, передбаченим у конкретному інвестиційному проєкті, а в разі необхідності плануються відповідні заходи. Визначається також чи відповідає включений до плану проєкт загальному напряму розвитку господарства, поглибленню його спеціалізації та підвищенню ефективності господарської діяльності;

б) вишукуються резерви підвищення рівня ефективності інвестицій у конкретний проєкт за рахунок економії скорочення поточних витрат на одиницю продукції;

в) перевіряється відповідність інвестиційних проєктів, що реалізуються, фактичним тенденціям кон'юнктури ринків продовольства та інвестиційних ресурсів, можливостям державної підтримки проєктів, ставки відсотка, покладені в основу розрахунків, ситуаціям на ринку інвестицій, а також рівня ефективності;

г) вивчаються можливості зменшення ризиків проєктів, що реалізуються, за рахунок укладання додаткових угод на закупівлю обладнання і реалізацію продукції; фінансування проєктів та їх страхування; вкладання частини вільних інвестиційних ресурсів у високоліквідні цінні папери з метою створення можливості для швидкого реінвестування засобів виробництва; диверсифікація виробничої діяльності з метою компенсації недоодержаних доходів за окремими видами виробництв додатковими доходами з інших виробництв;

д) аналізуються обсяги накопичення капіталу фермера за рахунок інвестиційної діяльності, що характеризує її ефективність.

У стратегічному управлінні ефективністю інвестицій фермеру слід враховувати, що всі його інвестиційні заходи можуть мати альтернативу. Високі темпи зростання капіталу можна забезпечити за рахунок зменшення обсягів використання доходів на споживання, ріст доходів і капіталу знаходиться у прямій залежності від рівнів інвестиційних ризиків, а забезпечення достатньої ліквідності може перешкодити здійсненню високоліквідних проєктів. Тому кожний фермер повинен сам визначати пріоритети і відповідно до цього вносити корективи до своїх бізнес-планів на усіх етапах їх реалізації. З цією ж метою програма інвестиційної діяльності фермерського господарства має щорічно переглядатися, коригуватися та доповнюватися, тобто планування інвес-

тиційної діяльності з огляду на її ефективність має бути адаптивним.

Теоретичні засади і методичні підходи до формування стратегії управління ефективністю інвестицій апробувалися на прикладі фермерського господарства Запорізької області. Тут площа земель, що використовуються – 640 га, відстань до м. Мелітополя – 6,5 км, спеціалізація – виробництво зернових, овочів і черешні, кількість постійних працівників – 24 особи.

За допомогою SWOT-аналізу виявлено переваги досліджуваного фермерського господарства, які в стратегічній перспективі забезпечать підвищення рівня ефективності інвестицій. Серед них: сприятливі природно-кліматичні умови для розвитку овочівництва, тваринництва і садівництва, підвищений попит на продукцію, що виробляється господарством, на місцевому ринку; співпраця з науковою установою. Сильні сторони: близькість до ринків збуту продукції, достатні для господарської діяльності площі родючих низинних земель у користуванні, наявність комплексу технічних засобів, складських приміщень і порівняно дешевого місцевого ринку робочої сили, фахова освіта членів сім'ї фермера, наявність земельних ділянок у власності членів сім'ї. Слабкі сторони: орієнтація господарства на виробництво продукції рослинництва, що посилює ризики від засух і шкідників, переважання застарілої техніки і технологій, некваліфіковані наймані працівники, відсутність зернового комбайна, зрошення, потужностей з перероблення продукції та укладених угод про наміри з ринковими партнерами. Перешкоди: порівняно низькі ціни на зерно і високі кредитні ставки.

Переваги і фінансові можливості фермерського господарства дозволяють йому нарощувати виробництво овочів і ягід, а також вирощувати поросят для реалізації населенню. У зв'язку з цим було визначено варіанти інвестиційних цілей та оцінено доцільність їх реалізації за показниками норми окупності та прибутковості (табл.).

Оцінка варіантів інвестиційних цілей фермерського господарства за показниками ефективності

№ з/п	Варіант інвестиційної цілі	Одиниця виміру	Вартість інвестицій, тис. грн	Прибуток, тис. грн/рік	Строк окупності інвестицій, рік	Норма прибутку, %	Висновок щодо доцільності
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Придбання комбайна «Дон»:						
1.1	варіант 1 – для власних потреб	шт.	1519	- 11,7	варіант неокупний	-	Недоцільно
1.2	варіант 2 – для власних потреб і надання послуг	шт.	1519	400	3,8	26,3	Доцільно
2	Придбання тракторів МТЗ-82						
2.1	варіант 1 – на заміну трактора ДТ-75	шт.	212,0	53	4,0	25,1	Доцільно
2.2	варіант 2 – на заміну трактора Т-150	шт.	228	230	1,0	103,7	Доцільно
3	Придбання двох культиваторів «Європак»						
3.1	першого	шт.	132	32	4,1	24,2	Доцільно
3.2	другого		132	16	8,0	12,4	Недоцільно
4	Впровадження технології крапельного зрошення під польові овочі на 10 га		610	762	0,8	123,4	Доцільно
5	Закладка ягідників на площі 2 га:						
5.1	варіант 1 – звичайним способом		206	49	4,2	23,5	Недоцільно
5.2	варіант 2 – на шпалері		323	95	3,4	29,8	Доцільно
6	Будівництво теплиць з крапельним зрошенням						
6.1	під овочі		60	200	0,3	333,3	Доцільно
6.2	під полуниці		46	153	0,3	332,6	Доцільно
7	Будівництво свинарника для основних свиноматок		232	178	1,3	76,7	Доцільно
Усього за відібраними варіантами	х	х	3362	1913	1,8	56,9	х

Джерело: Розрахунки авторів.

За результатами зазначених оцінок прийнято рішення у перший рік реалізації інвестиційної стратегії придбати один трактор МТЗ і запровадити крапельне зрошення овочів відкритого ґрунту на площі 10 га, на

другий – придбати трактор МТЗ і один культиватор Європак, закласти 2 га ягідників на шпалері, спорудити теплиці під вирощування овочів (0,05 га) і полуниць (0,03 га) та збудувати мінісвиноферму на 20 основних

свиноматок, на третій рік – придбати зерновий комбайн, що являє собою найбільш дорогий об'єкт інвестування.

Загальна вартість капітальних вкладень за 12 варіантами, що розглядалися, становить 5219 тис. грн. Із них відібрано до реалізації 9 варіантів загальною вартістю 3362 тис. грн, які передбачається забезпечити головним чином за рахунок власних доходів. Потреба в позикових коштах у сумі 838 тис. грн виникає лише у першому році реалізації його інвестиційної стратегії для придбання трактора і запровадження крапельного зрошення овочевих культур. Додаткові доходи від реалізації першочергових інвестиційних цілей дозволяють повернути основну суму боргу і сплатити відсотки.

Відібрані згідно з обґрунтованими у процесі досліджень методичними підходами варіанти рішень за стратегічними інвестиційними цілями дозволяють отримати додатковий прибуток у розмірі 1913 тис. грн у рік. Строк окупності інвестицій за відібраними варіантами: придбання комбайна – 3,8 року, трактора – 2,0, культиваторів – 4,1; запровадження крапельного зрошення овочів – 0,8; закладка ягідників на шпалері – 3,4; спорудження теплиць – 0,3; створення мінісвиноферми – 1,3 року. Сумарні чисті вигоди фермерського господарства від проєкту забезпечують його окупність за 1,8 року, що відповідає нормі прибутку на капітал на рівні 57 відсотків.

Висновки. 1. Успішний розвиток фермерських господарств можливий лише на основі ефективних інвестиційних проєктів і рішень. Ефективність інвестицій формується, головним чином, на етапі їх планування і проєктування, тому управління цією ефективністю потребує здійснення фермерами науково обґрунтованих оцінок варіантів інвестиційних рішень і вибору найприйнятніших.

Список бібліографічних посилань

1. Відоменко І. О., Кривша Є. В. Сучасні підходи до розробки інвестиційної стратегії підприємств. *Економіка харчової промисловості*. 2010. № 2. С. 8-13. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/echp_2010_2_3.
2. Кісіль М. І. Сучасні виклики, стратегічні пріоритети та завдання щодо інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства. *Інноваційна економіка*. 2014. № 1. С. 14-19. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2014.
3. Кісіль М. І., Гарбар В. В. Теоретичні та практичні аспекти формування стратегій сталого розвитку фермерських господарств. *Економіка АПК*. 2015. № 12. С. 35-43.

2. Згідно з ієрархією складових стратегічного вибору цілей розвитку фермерського господарства управління ефективністю інвестицій має включати оцінку і вибір їх варіантів за: загальними стратегічними цілями його розвитку; функціональними стратегіями – операційною, фінансовою, інвестиційною, інноваційною та іншими; інвестиційною політикою; інвестиційними програмами і наступним за звітним поточним планом.

3. Найвищий рівень обґрунтованості вибору стратегічних інвестиційних цілей досягається за методологією проєктного аналізу, яка передбачає розроблення інвестиційних проєктів та бізнес-планів. У разі їх відсутності слід здійснювати за цією ж методологією у процесі спрощеного передпроєктного аналізу окупності витрат за кожною інвестиційною ціллю з використанням укрупнених даних щодо відповідних ефектів.

4. Перевірка теоретичних висновків цього дослідження і розроблених методичних підходів на прикладі фермерського господарства Запорізької області показала, що для нього перспективними напрямками інвестування виступають технічне переозброєння, овочівництво відкритого і закритого ґрунту, ягідництво і вирощування товарних порослят. Обмежені фінансові можливості дозволяють господарству досягти визначених найбільш ефективних інвестиційних цілей загальною вартістю 3362 тис. грн за умови ранжування їх за ознаками черговості, строк окупності за якими становить 1,8 року. Реалізація інвестиційних цілей потребує кредитного забезпечення на рівні 25% від загальної потреби капітальних інвестицій.

5. Подальші дослідження доцільно проводити в напрямі узагальнення практичного досвіду управління ефективністю інвестицій фермерських господарств.

References

1. Vidomenko, I.O. & Kryvsha, Ye.V. (2010). Suchasni pidkhody do rozrobky investytsiynoyi stratehiyi pidpryyemstv [Modern approaches to the development of investment strategy of enterprises]. *Ekonomika kharchovoyi promyslovosti*, 2, pp. 8-13 [In Ukrainian].
2. Kisil, M.I. (2014). Suchasni vyklyky, stratehichni priorytety ta zavdannia shchodo investytsiynoho zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva [Modern challenges, strategic priorities and objectives for investment support of agricultural development]. *Innovatsiyna ekonomika*, 1, pp. 14-19 [In Ukrainian].
3. Kisil, M.I. & Harbar, V.V. (2015). Teoretychni ta praktychni aspekty formuvannia stratehii staloho rozvytku fermerskykh hospodarstv [Theoretical and practical aspects of forming strategies for sustainable development of farms]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 35-43 [In Ukrainian].

4. Кривко М. Ф. Напрями реформування системи управління аграрним сектором в умовах децентралізації влади та розвитку євроінтеграційних процесів. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 26-36.
5. Лойко В. В. Інвестиційна стратегія в системі стратегічного вибору підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 6. С. 363-365.
6. Ляхович Л. А. Інвестиційна стратегія підприємства в кризових умовах господарювання. *Сталій розвиток економіки*. 2011. № 1. С. 167-171.
7. Саблук П. Т., Кривко М. М. Особливості стратегічного планування розвитку сільської територіальної громади. *Економіка АПК*. 2018. № 3. С. 5-13.
8. Скотнікова Л. П., Угрімова І. В. Роль інвестиційної стратегії у розвитку підприємства. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки)* : зб. наук. пр. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. № 19 (1295). С. 19-22.
9. Business regulations and economic growth: What can be explained? *International Strategic Management Review*. 2014. Vol. 2. Issue 2. P. 69-78.
10. Government financial regulation and growth. *Investigación Económica*. 2017. Vol. 76. Issue 299. P. 51-86.
11. Sergeyeva N. V., Stolarchuk N. M., Danylenko V. V., Zhang Hong. Improvement of methodological approaches to accounting for sources of financing of capital investments with reference of Ukraine. *International journal of scientific & technology research*. 2020. № (9)2. P. 5316-5320. Scopus: <http://www.ijstr.org/paper-references.php?ref=IJSTR-0220-30404>.

4. Kropyvko, M.F. (2016). Napriamy reformuvannya systemy upravlinnia ahrarym sektorom v umovakh detsentralizatsii vlady ta rozvytku yevrointehratsiynykh protsesiv [Directions of reforming the management system of the agricultural sector in terms of decentralization of power and the development of European integration processes]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 26-36 [In Ukrainian].
5. Loiko, V.V. (2015). Investytsiina stratehiia v systemi stratehichnoho vyboru pidpriemstva. [Investment strategy in the system of strategic choice of the enterprise]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. vyp. 6*, pp. 363-365 [In Ukrainian].
6. Liakhovych, L.A. (2011). Investytsiina stratehiia pidpriemstva v kryzovykh umovakh hospodaryuvannia. [Investment strategy of the enterprise in crisis conditions]. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, 1, pp. 167-171 [In Ukrainian].
7. Sabluk, P.T. & Kropyvko, M.M. (2018). Osoblyvosti stratehichnoho planuvannya rozvytku silskoi terytorialnoi hromady [Features of strategic planning of rural territorial community development]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 5-13 [In Ukrainian].
8. Skotnikova, L.P. & Ugrimova, I.V. (2018). Rol investytsiynoi stratehiyi u rozvytku pidpriemstva [The role of investment strategy in enterprise development]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «Kharkivskiy politekhnichnyi instytut» (ekonomichni nauky): zb. nauk. pr. Kharkiv: NTU «KHPI»*, 19 (1295), pp. 19-22 [In Ukrainian].
9. Business regulations and economic growth: What can be explained? (2014). *International Strategic Management Review*, volume 2, issue 2, pp. 69-78 [In English].
10. Government financial regulation and growth. (2017). *Investigación Económica* Volume 76, issue 299, pp. 51-86 [In English].
11. Sergeyeva, N.V., Stolarchuk, N.M., Danylenko, V. V., Zhang Hong. (2020). Improvement of methodological approaches to accounting for sources of financing of capital investments with reference of Ukraine. *International journal of scientific & technology research*, (9)2, pp. 5316-5320. Scopus: <http://www.ijstr.org/paper-references.php?ref=IJSTR-0220-30404> [In English].

Kropyvko M. F., Kisl M. I. Theoretical basis and methodological approaches to formation of a strategy for managing the efficiency of farming investments

The purpose of the article is to substantiate and highlight the theoretical provisions and methodological approaches to the formation of a strategy for managing the efficiency of investment in a farm.

Research methods. During the study, the following methods were used: dialectical (in the knowledge of investment processes and phenomena); abstract-logical (in substantiating theoretical provisions on the formation of investment efficiency); SWOT-analysis (in assessing priority investment goals by efficiency criteria); strategic planning methods (in choosing strategic investment goals); project analysis (in assessing the effectiveness of investments for their strategic goals); monographic (when checking theoretical provisions and methodological approaches on the example of a particular farm).

Research results. The article summarizes the theoretical provisions and methodological approaches to the formation of a strategy for managing the efficiency of investment in a farm, arising from the characteristics of this form of management.

Scientific novelty. The justification was further developed that investment efficiency is formed mainly at the stage of choosing investment options and solutions, in connection with which the main tasks of a farmer in managing this efficiency are to select the best investment options in terms of efficiency and minimize risks; the development of an investment strategy and investment policy of a farm should be carried out on the principles of strategic management and methodology of project analysis in the context of each investment goal; a high level of validity of the farmer's choice of strategic investment goals is achieved based on the results of the assessment of investment projects and business plans, and in the absence of these for the farmer, based on the results of a pre-project analysis of aggregated or indicative data on effects and costs in the context of each strategic investment goal; a farm investment performance management system should encompass the assessment and selection of the most effective investment objectives and measures in the development of an investment strategy, policy, program and current plan.

Practical significance. The research results can be used by all farms. For this purpose, guidelines have been developed for practical use. Tabl.: 1. Refs.: 11.

Keywords: farms; investment strategy; investment performance management; investment goals; project analysis methodology; investment benefits and costs.

Kropyvko Mykhailo Fedorovich - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, chief research fellow of the department of organization of management, public management and administration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: kropivko@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3287-7555>

Kisl Mykola Ivanovich - candidate of economic sciences, senior research fellow, leading research fellow of the department of investment, material and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: kisl47@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1505-3079>

Кропивко М. Ф., Кисиль Н. И. Теоретические основы и методические подходы к формированию стратегии управления эффективностью инвестиций фермерского хозяйства

Цель статьи - обосновать и осветить теоретические положения и методические подходы к формированию стратегии управления эффективностью инвестиций фермерского хозяйства.

Методика исследования. В процессе исследования использованы методы: диалектический (при познании инвестиционных процессов и явлений); абстрактно-логический (при обосновании теоретических положений по формированию эффективности инвестиций); SWOT-анализа (в оценках приоритетных инвестиционных целей по критериям эффективности); стратегического планирования (при выборе стратегических инвестиционных целей); проектного анализа (в оценках эффективности инвестиций по их стратегическим целям); монографический (при проверке теоретических положений и методических подходов на примере конкретного фермерского хозяйства).

Результаты исследования. Обобщены теоретические положения и методические подходы к формированию стратегии управления эффективностью инвестиций фермерского хозяйства, которые вытекают из особенностей этой формы хозяйствования.

Элементы научной новизны. Получило дальнейшее развитие обоснование, что эффективность инвестиций формируется преимущественно на этапе выбора инвестиционных вариантов и решений, в связи с чем основные задачи фермера по управлению этой эффективностью заключаются в выборе наиболее приемлемых по критериям эффективности и минимизации рисков вариантов инвестиций; разработку инвестиционной стратегии и инвестиционной политики фермерского хозяйства следует осуществлять на принципах стратегического управления и методологии проектного анализа по каждой инвестиционной цели; наиболее высокий уровень обоснованности выбора фермером стратегических инвестиционных целей достигается по результатам оценки инвестиционных проектов и бизнес-планов, а в случае их отсутствия - по результатам предпроектного анализа укрупненных или ориентировочных данных об эффектах и расходах по каждой стратегической инвестиционной цели; система управления эффективностью инвестиций фермерского хозяйства должна охватывать оценки и выбор наиболее эффективных инвестиционных целей и мер в процессе разработки инвестиционной стратегии, политики, программы и текущего плана.

Практическая значимость. Результаты исследования могут использовать все фермерские хозяйства. С этой целью разработаны методические рекомендации для практического использования. Табл.: 1. Библиогр.: 11.

Ключевые слова: фермерские хозяйства; инвестиционная стратегия; управление эффективностью инвестиций; инвестиционные цели; методология проектного анализа; инвестиционные выгоды и издержки.

Кропивко Михаил Фёдорович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, главный научный сотрудник отдела организации менеджмента, публичного управления и администрирования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: kropivko@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3287-7555>

Кисиль Николай Иванович - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела инвестиционного и материально-технического обеспечения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: kisil47@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1505-3079>

Стаття надійшла до редакції 06.01.2021 р.

Фахове рецензування: 18.01.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Кропивко М. Ф., Кісіль М. І. Теоретичні засади і методичні підходи до формування стратегії управління ефективністю інвестицій фермерського господарства. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 6 – 14. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101006>

Kropyvko, M.F. & Kisil, M.I. (2021). Teoretychni zasady i metodychni pidkhody do formuvannia stratehii upravlinnia efektyvnistiu investytsii fermerskoho hospodarstva [Theoretical basis and methodological approaches to formation of a strategy for managing the efficiency of farming investments]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 6 – 14 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101006>

* * *

О. М. МОГИЛЬНИЙ, доктор економічних наук,
професор

Трансформація організаційно-правових форм сільського господарства: від багатоукладності до латифундації

Мета статті - проаналізувати пореформений стан організаційно-правової структури сільського господарства та окреслити можливі ризики латифундації із запровадженням ринкового обігу прав на земельні ділянки.

Методика дослідження. За основу досліджень слугували загальнонаукові та економічні методи дослідження, праці українських учених з питань термінології, нормативно-правові акти, дані Держстату України та ресурси Інтернету. Принцип історизму сприяв з'ясуванню першопричин походження терміна «багатоукладність» організаційно-правової структури сільського господарства у 20-х роках минулого століття та передумови можливого поширення латифундій в умовах запропонованої моделі ринкового обігу прав на земельні ділянки. Аналітико-статистичний інструментарій та емпіричний підхід дали змогу порівняти в динаміці аграрні активи, продуктивність суб'єктів господарювання та використати метод групування за їх кількістю, абсолютною і відносною площею земель в обробітку (включаючи сільські домогосподарства) за 2010-2019 рр. Абстрактно-логічні прийоми дозволили розкрити архаїчність терміна «багатоукладність» для характеристики пореформеного функціонування сільського господарства, концептуально охарактеризувати його основні риси, сформулювати відповідні висновки і визначити перспективи подальших розвідок в руслі окресленої тематики.

Результати дослідження. Доведено, що «багатоукладність» має історично зумовлений, тобто минулий характер, оскільки застосовувалася в іншій суспільно-політичній формації і мала суто партійно-ідеологічне виправдання заходів, спрямованих на ліквідацію приватних форм господарювання на селі у 20-ті роки минулого століття. Звідси «багатоукладність» не несе позитивно-змістовного наповнення при характеристиці аграрного виробництва України і тим більше є некоректним при визначенні його одним з індикаторів стратегічного розвитку галузі. Тобто, враховуючи основні риси транзитивного стану галузі сільського господарства, доцільно визначати її як змішана аграрна економіка з різноманітними організаційно-правовими формами діяльності й організаційно-виробничою структурою, але з реальними передумовами до повзучого процесу латифундації й монополізму та витіснення в перспективі малих і середніх підприємств. Основою для цього виступає лобіювання агрохолдингами, компаніями з іноземними інвестиціями, міжнародними кредиторами і зарубіжними технічними проектами своїх інтересів щодо запровадження в Україні неоліберальної моделі ринкового обігу прав на землі сільськогосподарського призначення.

Елементи наукової новизни. Доведено некоректність застосування в наукових працях і нормативно-правових актах терміна «багатоукладність» до характеристики нинішнього транзитивного стану організаційно-правової структури сільського господарства України.

Практична значущість. Дотримання термінологічної культури агроекономічної науки в цілому і щодо використання поняття «багатоукладності», зокрема, може бути корисними під час дослідження пореформеного стану аграрного сектору економіки України і при розробленні проєктів законодавчих та інших нормативних актів з питань збалансованого розвитку. Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 25.

Ключові слова: багатоукладність; організаційно-правова структура сільського господарства; змішана аграрна економіка; агрохолдинги, латифундація.

Могильний Олександр Миколайович - доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу соціально-трудових відносин, розвитку та аналітики статистичної звітності сільських територій, Український науково-дослідний інститут продуктивності агропромислового комплексу (03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 2)
E-mail: o.mogilnyi@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9802-1701>

Постановка проблеми. Україна все глибше інтегрується в європейський і світовий освітній та науковий простір, розширюється співпраця між університетами й науково-дослідними інститутами, тіснішають комунікації вітчизняних і зарубіжних вчених та

науково-педагогічних працівників. Обов'язковою вимогою МОН України для здобуття наукових ступенів і вчених звань стали публікації в міжнародних науково-метричних базах та стажування за кордоном. Звідси все більше актуалізується потреба у використанні загальноновизнаних методів наукового дослідження та впровадженні поширеного поня-

тійно-категоріального апарату в економічних науках. Можна стверджувати, що особливо актуальним стає аналіз ефективності та наслідків державної регуляторної політики в аграрному секторі, який претендує на світове лідерство, з використанням сучасних напрацювань економічної теорії і практики.

Осягненню суперечностей трансформаційних процесів і нової реальності в аграрному секторі нерідко перешкоджає марксистсько-ленінська інтерпретація цивілізаційного процесу й економічних відносин та застосування термінології, яка поширилася при соціалізмі й прагне адаптуватися до істотно змінених інституційних умов господарювання. Окремі категорії й поняття застосовувалися на початковому етапі формування централізовано-планової економіки з адміністративно-командними методами управління та обґрунтовувалися політекономією, яка за самим визначенням була класовою дисципліною і виконувала переважно апологетичні функції. Перенесення її категорій в нинішні економічні умови задає своєрідні шори, які заважають істинно осягнути весь спектр явищ і процесів та оцінити зроблене в Україні за останні три десятиріччя перехідного періоду з метою вжиття регулятивних заходів, які відповідають соціально-економічним реаліям. Зазначене також стосується методології визначення середніх і довгострокових тенденцій щодо зміни форм господарювання на селі з урахуванням нинішньої організаційно-правової структури сільського господарства.

Варто зазначити, що загалом це нормальний пошуковий процес, коли ведуться дискусії навколо базових термінів, у тому числі агроекономічної науки. Вони отримали новий поштовх за переходу українських учених і науково-педагогічних працівників від парадигми класової економічної теорії, підручників і посібників радянського періоду до методологій економікс (англ. *economics* - «економічна теорія», «економіка»), неолібералізму, маржинілізму, неокласичного синтезу, інституціоналізму, теорії поведінкової економіки та інших західних шкіл, течій і напрямів економічної науки.

Турбує те, що під час аналізу аграрної регуляторної політики допускається плутанина й розбіжності у визначенні критеріїв її ефективності та можливих наслідків, а це дезорієнтує при розробленні й визначенні цільових орієнтирів стратегічних державних програм,

а відтак і моніторингу їх виконання. Одним із таких архаїчних понять, на нашу думку, є «багатоукладності» форм господарювання щодо характеристики теперішнього пореформеного стану аграрної галузі.

Чому так важливо дотримуватися термінологічної культури в економічних дослідженнях: по-перше, термінологія має значення, оскільки відображає рівень теоретичних знань й емпіричних уявлень про передумови виникнення, розвитку та затухання економічних процесів і явищ; по-друге, відсутність критичного мислення (рефлексії) віддаляє дослідника від можливості здобуття нових знань і формує викривлене уявлення про економічну дійсність; по-третє, свідомо чи ні, але «багатоукладність» завуальовує небажану для суспільства, селян і сільських територій трансформацію організаційно-правової структури від різноманітних форм господарювання до латифундації, монополізму великого капіталу й витіснення у різний спосіб мікро-, малих- і середніх форм підприємства з аграрного виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термінологічна тематика сучасної української економічної науки розглядалася у працях В. В. Гончаренка, А. О. Пантелеймоненка [3]; А. А. Мазаракі, В. Д. Лагутіна [7]; С. М. Панчишина, І. В. Грабуніної [13]. У контексті аналізу різних напрямів аграрної політики України тією чи іншою мірою досліджують організаційно-правову структуру сільського господарства В. Х. Брус [1]; Б. Є. Кваснюк, С. І. Кіреєв [4]; М. Х. Корецький [5]; В. Н. Парсяк [14]; І. В. Прокопа, О. М. Бородіна [17]; В. І. Сапич [19] та інші вчені.

Мета статті - проаналізувати пореформений стан організаційно-правової структури сільського господарства та окреслити можливі ризики латифундації із запровадженням ринкового обігу прав на земельні ділянки.

Виклад основних результатів дослідження. Історичні витоки «багатоукладності». В аграрних відносинах 20-х років минулого століття відбулися революційні зміни. Приватну власність на землю було скасовано і передано у всенародну власність. Поміщицькі, удільні, монастирські, церковні землі перейшли в розпорядження волосних земельних комітетів та повітових рад селянських депутатів. Вважалося, що саме у цей історично обмежений перехід-

ний період від капіталістичної до соціалістичної системи господарювання сформувалася «багатоукладність». Вона була тимчасовою, зумовлена політикою більшовиків, станом продуктивних сил і агарних відносин, внутрішніми випробуваннями та загрозами зовнішньої інтервенції. Із політекономії соціалізму відомо, що кожен уклад характеризується типом власності, який виступає панівним у конкретній суспільно-політичній формації. Слово «панівним» ключове для розуміння подальшої логіки проведеного дослідження і додавання нових аргументів. У той історичний період одночасно існувало п'ять укладів, які належали до різних суспільно-економічних формацій, а саме: патріархальне господарство (властиве феодалізму), дрібне товарне виробництво (не користувалося найманою працею), зародження капіталістичних відносин, приватногосподарський капіталізм, державний капіталізм і соціалізм.

За спрощеного підходу виділяли три уклади: соціалістичний, дрібнотоварне виробництво і приватногосподарський капіталізм. Кожен із них був представлений відповідним класом - найманими працівниками (робітниками), селянами і сільською буржуазією в особі заможних (куркульських) господарств. Соціалістичний уклад визначався рівнем розвитку на той час вже націоналізованих великих капіталістичних підприємств. У Радянському Союзі продукція, вироблена за 1923-1924 рр. у соціалістичному (суспільному) секторі, становила 38,5% валової продукції народного господарства. На дрібнотоварний уклад припадало 51% усієї продукції, а приватногосподарський капіталізм забезпечував усього 8,9% валової продукції. Згідно з догматами марксистсько-ленінського вчення вважалося, поки зберігається приватна власність на землю й інші засоби виробництва, залишаються передумови для постійного загострення класової боротьби і загрози реставрації капіталістичних відносин на селі [12, с. 575].

Отже, лише дрібнотоварний уклад на селі можна вважати панівним у той історичний період, тоді як інші форми господарювання мали значно меншу частку у виробництві валової сільськогосподарської продукції. Для остаточної ліквідації загрози відродженню капіталістичних відносин проводилася тоталітарна політика злиття всіх форм власності на землю в одну - загальнодержав-

ну. Директивними актами й примусово-репресивними діями щодо заможних селян насаджувався єдиний уклад економічних відносин - соціалістичний. Інше бачення перспектив розвитку організаційно-правових форм господарювання категорично не сприймалося більшовиками. Інакомислення переслідувалося, а вчені й політики, які відстоювали права заможного самостійного селянського господарства, заснованого на приватній власності на землю та результати праці, оголошувалися дрібнобуржуазними ідеологами. Нерідко представники творчої інтелігенції, громадські лідери того часу зазнавали всіляких моральних знущань, позбавлення роботи за фахом і навіть фізичного переслідування.

Теоретичним виправданням репресій, експропріації засобів виробництва і суцільної колективізації селянських господарств, була партійна установка на те, що «багатоукладність» є ознакою слаборозвинутих країн. Оскільки, на думку більшовиків, одночасно з прогресивними соціально-економічними формами господарювання на селі залишалися й ті, що гальмували поступальний розвиток до комуністичного суспільства. Тому однією з передумов побудови першої його фази - соціалізму, було подолання «багатоукладності», а метою держави - повна й остаточна перемога соціалістичного укладу шляхом знищення інших форм господарювання. Це завдання було виконано, про що й звітувало керівництво держави на XVIII з'їзді ВКП (б) у березні 1939 р.

Більшовики, обіцяючи «Землю - селянам!» і прикриваючись диктатурою пролетаріату, серед якого лєвова частка - це вчорашні обезземелені селяни, цинічно використали їх для боротьби з так званими капіталістичними елементами на селі. Це проявилось в експропріації земельних ділянок і майна, а нерідко й фізичній ліквідації представників куркульства як класу. Таку високу ціну українські селяни заплатили за подолання *багатоукладності*. Як вважалося на той час, у класовій боротьбі була розв'язана основна суперечність перехідного періоду між започаткованим пролетарською революцією соціалістичним укладом і поваленим, але ще не ліквідованим капіталізмом [1, с. 592].

Характеристика пореформеного стану організаційно-правової структури сільського господарства. Далі з'ясуємо, наскільки

ки коректне з науково-методологічної точки зору поєднання «багатоукладної економіки» перехідного періоду від капіталізму до соціалізму 20-х років із трансформаціями з точністю до навпаки - від соціалістичної системи господарювання до капіталістичної. Серед окремих економістів-аграрників поширеною є думка, що інтегральним наслідком реформування відносин власності на селі стало «створення багатоукладної системи господарювання». Нібито перехід від колгоспно-радгоспної організаційно-виробничої структури сільського господарства до багатоукладності (різноукладності, поліукладності) та подальша диференціація і розвиток кожного з укладів являє собою один із позитивних результатів аграрних трансформацій. Більше того, в планах економічного і соціального розвитку держави та програмах провідних політичних сил ставиться за мету всебічну розбудову «багатоукладної економіки ринкового типу», що базуватиметься на органічному й рівноправному поєднанні різних форм власності та господарювання [5, с. 93]. Деякі вчені наділяють «багатоукладність» рисами об'єктивного економічного закону і поширюють його дію на розвиток світового господарства [14, с. 13]. Через це, на їхню думку, «багатоукладність» в аграрному секторі спостерігається в економіках окремих країн Азії, Африки та Латинської Америки.

Інші дослідники, пояснюючи «різноукладність» у звуженому або прикладному значенні, як виробничої категорії, стверджують про умовну ієрархічність укладів, за якої у всезагальних суспільно-економічних укладах зароджуються, набувають розвитку і функціонують інші уклади. На підставі цього констатується, що суспільно-економічний уклад є системою виробничих укладів [1, с. 15]. Нерідко генезу «багатоукладності» пов'язують не з конкретним об'єктивно зумовленим перехідним періодом в історії аграрних відносин, а із прийняттям конкретного законодавчого акта. Вважається, що такий стан в організаційно-правовій структурі сільськогосподарського виробництва було закладено Земельним кодексом України від 18 грудня 1990 року і підтверджено в новій редакції від 13 березня 1992 року №2196-XII [19, с. 82-96].

Визнаю, що автор цієї статті у своїх публікаціях до 2001 р. також вважав, що реструктуризація колективних сільськогоспо-

дарських підприємств - це шлях до багатоукладної ринкової економіки та збалансованого розвитку галузі. Проте згодом пересмислив свою позицію і виклав діаметрально протилежну думку («До питання про багатоукладність сільського господарства». Економіка України. 2005. № 6. С. 59-66). Цей приклад ще раз доводить про діалектичний шлях пізнання об'єктивної реальності й поступового наближення до істини: від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього до реальної практики.

Альтернативні підходи до поширеного на той час оцінювання проміжного етапу трансформації аграрного сектору базуються на принциповому розмежуванні понять «багатоукладна економіка» і «змішана економіка ринкового типу». Остання сприяє цілісному осмисленню «плюралістичної системи» як основи перспективної парадигми економічного розвитку. Вважається, що «багатоукладна» і «змішана економіка» різняться між собою за генезисом, способом розвитку, типом єдності елементів, які входять до їх складу, тривалістю функціонування та соціально-економічними наслідками. Тобто вони не сумісні за природою внутрішніх суперечностей і діаметрально протилежні за філософією і світоглядними засадами. Чому? При першій («багатоукладній») - рух до тотожності здійснюється шляхом дискримінації і утисків капіталістичних елементів адміністративно-репресивними заходами, а при другій (змішаній) - через інтеграцію і посилення взаємозв'язків та взаємопереходів різних форм виробництва, які функціонують в єдиному правовому полі, створюючи сучасну систему господарювання [4, с. 94-95].

Західні експерти вважали, що у післяреформений період в Україні «спостерігається чітка тенденція на індивідуалізацію господарювання», оскільки збільшується кількість приватних підприємств, де власником є одна особа, і навпаки, зменшується кількість виробничих кооперативів. Загалом, на їхню думку, це відповідає світовим практикам ведення сільського господарства [10]. На жаль, з різних причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру прогноз Інституту економічних досліджень та політичних консультацій в Україні справдився лише частково. Дійсно, кооперативів залишилося лічені одиниці, тоді як частка фермерських господарств досягає майже 70% від загальної кількості підприємств. Проте, охоплюю-

чи 16,4% сільськогосподарських угідь, продукція останніх становить лише 11,6%, проти 54,5% (2019 р.) вироблених корпоративними організаціями.

Після більшості публікації, на які посиляємося в цій статті, минуло майже 20 років. За цей період відбулися суттєві зміни в системі продуктивних сил і аграрних відносин, у структурі виробництва та формах господарювання. Економіка України за основними макроекономічними показниками, всупереч світовим закономірностям, здійснила інволюційний відступ від індустріально-аграрної до аграрно-індустріальної з експансією надвеликих вертикально інтегрованих формувань, з офшорною юрисдикцією. Зрозумілішими, а головне виразнішими для дослідження стали організаційно-правова структура і суб'єктний склад аграрного виробництва, виявилися лідери й аутсайтери в конкурентних перегонах, що в цілому сприяє прогнозуванню процесів у цій сфері. Усе більше вчених вважають, що нині на селі склалася дуальність, представлена двома секторами: корпоративним (агрохолдинги, відокремлені сільськогосподарські підприємства, великі фермерські господарства, які використовують найману працю) та індивідуальним (сімейні фермерські господарства, фізичні особи-підприємці, ОСГ) [17, с. 22].

Дехто з експертів, оцінюючи нинішню організаційно-правову структуру сільського господарства, вважає, що склалася своєрідна більш-менш стійка тріада - господарства населення, фермерські господарства та агрохолдинги.

Допускаємо критичне несприйняття порушеної теми дослідження окремими науковцями, оскільки сама стаття нібито «не несе якогось позитиву, а термін *«багатоукладність»* не вживається в сучасних літературних джерелах». На жаль, це не так. Термінологічна неузгодженість і некоректність застосування категорії *«багатоукладність»* властива не лише для окремих наукових праць, про що вже йшлося, вона використовується також у нормативно-правових актах. Для прикладу, Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 року № 806, має забезпечити потреби у сировині і продовольстві внутрішнього ринку та провідні позиції в світі на основі його *багатоукладності* [15].

Виходячи з викладеного, постає логічне питання, на яких підставах у теперішніх умовах можна передбачати в стратегіях розвитку *«завершення процесу формування багатоукладності»*, що нібито базується на різних типах власності, із засадами *«ринкової економіки»*. Адже в умовах ринкових перетворень в Україні домінуючі позиції посідає приватна власність на землі сільськогосподарського призначення, інші засоби виробництва та його результати. Тобто соціалізм насправді втратив свої позиції в економіці й поступився місцем капіталізму. Все повернулося на круги своя, але з точністю до навпаки, а головне - на діалектично іншому рівні розвитку продуктивних сил та відповідних їм аграрних відносин.

Залишити в історії поняття *«багатоукладність»*. Як вважав свого часу Рене Декарт (1596-1650), необхідно правильно визначати значення слів і тоді світ позбавиться від половини непорозумінь. Так само однією з важливих передумов будь-якого результативного дискурсу є необхідність спершу домовитися про змістовну наповненість термінів, для оперування уніфікованими, всім зрозумілими й узгодженими поняттями. При цьому важливо повернути словам їх початковий зміст. Радянський енциклопедичний словник визначає *«уклад суспільно-економічний»* як систему виробничих відносин певного типу (патріархальний, дрібнобуржуазний, рабовласницький, феодальний, капіталістичний, соціалістичний). При цьому економіка того чи іншого суспільства може включати як кілька укладів, так і один. В останньому випадку один уклад виступає панівним, характеризуючи соціально-економічний лад країни в цілому [22, с. 1381].

У Тлумачному словнику української мови наведено кілька значень слова *«уклад»*. Серед них: а) порядок, який був установлений або склався (у житті, побуті, родині, установі і таке інше); б) устрій, спосіб, триб; в) тип, форма господарства певної суспільно-економічної формації [9, с. 625].

Розглядаючи цю категорію з методологічної точки зору, то як зазначалося раніше, *«багатоукладністю»* вважалося наявність різних укладів, заснованих на різних типах власності, способах їх використання та організаційно-правових формах виробництва [16, с. 114].

Складовими категоріями тут слугують: а) *«уклад»*, б) *«тип власності»* та в) *«органі-*

заційно-правова форма виробництва». Проаналізуємо кожну з них у контексті дослідження сучасного стану аграрного сектору України. *Уклад* (економічний) - це система суспільно-виробничих відносин, які не визначають економічний базис суспільства, а функціонують поряд з іншими укладами в даній системі. За умови, що він не панівний. Стосовно категорії «власність», то це еконо-

мічні відносини між суб'єктами господарювання з приводу привласнення об'єктів власності на всіх стадіях суспільного відтворення (виробництво, розподіл, обмін та споживання). Організаційно-правові форми виробництва - це різні форми підприємництва, які нині функціонують у сільському господарстві (табл.).

Основні показники суб'єктів сільськогосподарської діяльності
(% до підсумку, якщо не вказано інше)

Організаційно- правова форма	Кількість суб'єктів		Площа с.-г. угідь		Продукція сільського господарства		Зайнято**, осіб	
	Рік							
	2010	2019	2010	2019	2010	2019	2010	2019
Підприємства*	26,2	33,1	59,8	36,7	47,6	54,5	19,1	15,3
Фермерські господарства	73,8	66,9	15,7	16,4	7,3	11,6	3,2	3,5
Сільські домогосподарства, які мають земельні ділянки, тис. од.	4540	4755	25,4	46,9	45,1	33,9	77,7	81,2
Усього	х	х	100	100	100	100	100	100

*Господарські товариства (15,3), приватні підприємства (7,1), кооперативи (1,0), державні підприємства (0,4), підприємства інших форм господарювання (1,3).

** Сільське господарство, мисливство, рибальство. За 2010 р. дані наведено по підприємствах, установах, організаціях та їхніх відокремлених підрозділах із кількістю найманих працівників 10 осіб і більше. Зіставлення з попередніми роками некоректне.

Джерела: [21; 18, с. 11-13].

На земельних і майнових комплексах 12 тис. колгоспів і радгоспів було створено майже 40 тис. нових агроформувань (фермерські господарства, господарські товариства різних видів, приватно-орендні структури та інші форми приватних і корпоративних підприємств). Відбулося інституційне відокремлення суб'єктів власності за основними факторами виробництва - землею, капіталом, робочу силу та управління. Звичайно, це не суперечить тому, що члени сільських домогосподарств і сімейних ферм, фізичні особи-підприємці й керівники малих фермерських господарств, як правило, поєднують функції власника, управлінця і працівника в одній особі.

Показники сільськогосподарської діяльності по формах господарювання за останні 10 років дозволяють виконати такі узагальнення.

По-перше, за рахунок зменшення кількості фермерських господарств (мінус 6,9%) відповідно зросла частка підприємств інших організаційно-правових форм господарювання.

По-друге, при відносному зменшенні площі землекористування у підприємствах зросла їх вага у виробництві сільськогосподарсь-

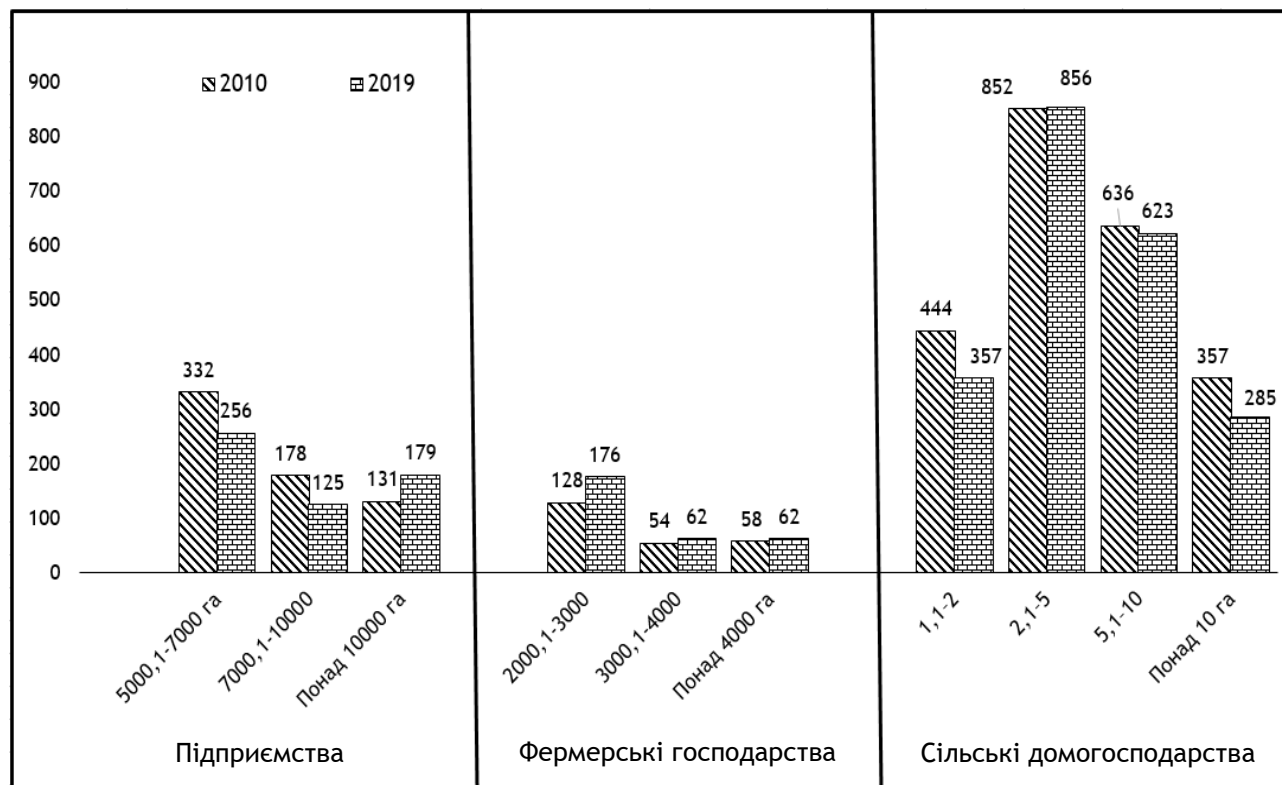
кої продукції до 54,5% у 2019 р. проти 47,6% у 2010 р. Фермерські господарства також наросли виробництво на 3,6% більше, ніж розширилася площа оброблюваних ними угідь.

По-третє, щодо зайнятості економічно активного населення, то наведені дані (див. табл.) підтверджують усталений тренд пореформеного періоду. Постійно зменшується кількість найманих працівників у підприємствах, майже незмінною залишається чисельність робочих місць у фермерських господарствах (до 100 тис.) і неухильно витісняються селяни у категорію вимушено самозайнятих осіб. Переломним став 2001 р., коли в сільських домогосподарствах (приватний сектор) вже працювало 2578 тис. осіб (54,7%), а найманими працівниками сільгосп-підприємств - 2131 тис. осіб, тобто на 477 тис. осіб менше, ніж у приватному секторі. Лише за аналізований період їхня частка зросла на 3,5%, або до 81,2%. Водночас, за даними Держстату України, 17,2% сільських домогосподарств, до яких належать також фізичні особи-підприємці, залучає найманих працівників, у тому числі постійно - 2,9%, для сезонних робіт - 53,9% і разово - 43,2% [15]. Природно, ці показники мають

тісну кореляцію з площею земельних ділянок, якій притаманна позитивна динаміка. Разом із тим виробництво сільськогосподарської продукції цією категорією господарств скоротилося за 2010-2019 рр. на 11,2 в. п. і становило 33,9%. До певної міри це пояснюється частковим подоланням системної трансформаційної кризи в аграрному секторі, застосуванням інтенсивних технологій та

екстенсивними факторами виробництва у підприємствах і великих фермерських господарствах.

Для прогнозування змін у структурі організаційно-правових форм господарювання варто розглянути їх розподіл за сільськогосподарськими угіддями як основного, фізично обмеженого і повністю невідновлюваного засобу і предмета виробництва (рис.).

Розподіл підприємств, фермерських господарств і сільських домогосподарств за розміром сільськогосподарських угідь на 1 листопада

Джерело: [21, 23].

Кількість підприємств, які обробляють понад 10 тис. га, за аналізований період зросла від 131 до 179 од. (в 1,4 раза), тоді як земельний масив від 2,1 до 4,2 млн га (удвічі), або від 9,7 до 20,9% підконтрольних цій категорії товаровиробників угідь. Кількість фермерських господарств за всіма аналізованими інтервалами також піднялася, а сукупно з площею земель від 2 і більше 4 тис. га - від 240 до 300 од. Сумарно вони обробляють більше 1 млн га, або 21,4% від усіх фермерських площ. Найбільш стрімко розширилися площі земель у межах понад 4 тис. га.

Як свідчать дані, кількість сільських домогосподарств із земельною ділянкою до 1 га за 10 років залишається майже незмінною (55,7-55,4%). Незначні трансформації відбулися в інтервалі значень від 1,1-2 га

(-1,1%), 2,1-5 га (+1,5%) і 5,1-10 га (+0,8%), а кількість домогосподарств з обробітком 10,1 га і більше незначно, проте зменшилася - від 6,9 до 6,0% із загальною площею 285 тис. га. При цьому варто зауважити, що в 2019 р. 69,7% сільських домогосподарств не вели господарство самостійно, а здавали свої земельні ділянки в оренду середньою площею 3,94 га проти 5,85 га і 71,7% у 2010 р., відповідно. За умови існування тіньових оборудок, можна також припустити здійснення транзакцій щодо відчуження земель у різний спосіб, або розірвання угод з оренди земельних паїв на користь агрохолдингів та інших товаровиробників. Можливі й інші варіанти. Зокрема, фахівцями нараховано 10 найпоширеніших схем привласнення земельних ділянок ще до зняття мораторію на їх купівлю-продаж [20]. Розроб-

лено також низку схем, як обійти законодавство вже на першому етапі відкриття ринку з метою концентрації земельних угідь. Напевне, відомо про них і в уповноважених державних органах, але поки що дієвих зрушень для вирішення проблеми на законодавчому рівні не спостерігається.

Очевидно, за українським сценарієм у сфері земельних відносин відбувається повзуча латифундація. Такі великі землеволодіння були поширені в епоху середньовіччя, а в наші дні в окремих країнах Латинської Америки, Азії і Африки. На теренах України, яка входила до складу різних метрополій, економічною основою феодалізму також були великі землевласники, окремим з яких належало від 100 до 200 тис. десятин землі (1 дес. = 1,0925 га). Селяни відчували на собі соціально-економічні негаразди й моральні утиски латифундій, коли російські, литовські, польські магнати та українські можновладці володіли десятками тисяч гектарів сільськогосподарських земель. Латифундистами були царські чиновники і російські поміщики. Зокрема, графу П. Румянцеву в 1770-му і 1775 р. було подаровано 30 маєтків. Козацька старшина розширювала свої господарства за рахунок селянських земель, рядового козацтва і царських дарувань. Останній гетьман України К. Разумовський володів майже 100 тис. селян, численними хуторами і невеликими містами [24].

У Галичині наприкінці XIX ст. польські поміщики і шляхта мали 3 млн га сільськогосподарських земель, тобто майже половину її території. Графи Потоцькі володіли 129 тис. моргів, гр. Т. Дідушицький - 42 тис., гр. К. Бадені - 40, князь К. Сапега - 36 тис. моргів (1 морг = 0,53 га). Водночас у 598 тис. селянських господарств не було навіть по 2 га землі, а безземельні й малоземельні становили 80% від їх загальної кількості [6, с. 5]. Проте, якщо раніше земля придбавалася разом із селянами, які змушені були її обробляти, то сучасні й особливо майбутні латифундії не потребуватимуть селянської праці. Навпаки, для землевласників селяни й сільська поселенська мережа - це соціальна проблема і перешкода на шляху фізичного розширення площ для отримання максимального ефекту від масштабу виробництва.

Можливість повторення латифундації в Україні підтверджується також динамікою структури оренди земельних ділянок за

окремими категоріями господарюючих суб'єктів [2, с. 159-165]. За період 2000-2018 рр. базові підприємства (реформовані колгоспи і радгоспи), в яких працювали селяни на час паювання земельних і майнових комплексів, скоротили орендовані площі удвічі - від 85 до 43%, фермерські господарства наростили їх, але не значно - від 15 до 18%. Зате агрохолдинги збільшили свою присутність від 0 до 44% у 2013 р. (із обсягом земель до 6 млн га) і зменшенням до 39% у 2018 р. (5,6 млн га). Тобто з процесом холдингізації в аграрному секторі України розпочалися масштабні перекоси в землекористуванні шляхом концентрації в одноосібному володінні сільськогосподарських угідь та інших аграрних активів.

По суті, гіпертрофована лібералізація ринку оренди земельних ділянок призводить до всеохоплюючої монополізації галузі й витіснення та позбавлення перспективи розвитку мікро-, малих- і середніх підприємств, обслуговуючих кооперативів, дорадчих служб, інших можливостей зайнятості в сільській місцевості. На нашу думку, з введенням в ринковий обіг земельних паїв (з 1 липня ц. р.) цей процес лавиноподібно зростатиме і набуде законності. А нині землі, орендовані агрохолдингами, перейдуть у приватну власність пов'язаних між собою осіб. Спонукатиме до цього й те, що в Україні нерозвинений фінансовий сектор, а фондовий ринок швидше мертвий, ніж живий. Тож купівля земельних ділянок дозволить узаконити незаконно отримані кошти й офіційно задекларовану готівку в національній та світових валютах, яка зберігається у сейфах і чекає свого застосування. Поки НБУ лише обмірковує введення в обіг е-гривні та запровадження регулювання криптовалют, про кількість біткоїнів у нуворишів ніхто достеменно не знає, проте віртуальна валюта також тиснутиме на попит у цій сфері. Далеко не всі фермери і навіть власники середніх підприємств зможуть на рівних конкурувати на земельному ринку з урахуванням недосконалості державних регулятивних заходів, слабких інституцій та всеосяжної корупції, якою глибоко на ментальному рівні просякнуте суспільство. Про середньо- і довгострокові деструктивні соціально-економічні наслідки земельної експансії великого капіталу відомо чимало праць, зокрема, йшлося про це і в одній з публікацій автора [25, с. 103-143]. Тож об-

межимося лише цими загальними міркуваннями.

Краще додамо ще один аргумент. Саме поняття «*уклад*» як порядок, що склався в сім'ї, побуті, родині, запозичене політекономістами із «*сільського укладу життя*» й поширене на всі організаційно-правові форми господарювання в сільській місцевості. У сучасних умовах в основі «*сільського укладу*» є ведення сільського домогосподарства. Проте згідно із законодавством це не підприємницька діяльність, тобто вона не ставить за мету отримання прибутку. Сільські домогосподарства ведуться на сімейній (спільній сумісній чи розділеній) власності, мають стійкі традиції, що передаються між поколіннями, їм притаманні укорінені відмінності (від міського укладу) щодо звичаїв у житті, побуті, культурі, ментальності загалом тощо.

Головне - «*сільський уклад життя*» є консервативним, інституційно самодостатнім до відтворення (нерідко звуженого, яке спостерігається кілька років поспіль в Україні) навіть при радикальній зміні суспільно-політичних формацій і системних економічних криз. Сільські домогосподарства в основному забезпечують особисті потреби членів сім'ї (родини та міських родичів) у харчових продуктах і частково в доходах від реалізації їх надлишків та наданні послуг із використанням належного їй майна.

Звичайно, консервативність «*сільського укладу життя*» відносна. Оскільки за 100 останніх років під впливом техніко-технологічної і соціокультурної модернізації він також зазнав суттєвих змін. Сільська поселенська мережа для багатьох приваблива саме завдяки відмінності від інтенсивного урбаністичного стилю життя, рекреаційному потенціалу, етнокультурному розмаїттю, унікальності побуту, неповторності ландшафтів тощо. Село, в цивілізаційному сенсі, є колискою української нації. Водночас зазначимо, що це не лише наша спадщина, якою неодмінно потрібно пишатися. Всі нації з неоднаковою протяжністю у часі, різними темпами освоєння індустріальних технологій і соціально-економічними результатами проходили аграрний період у своєму розвитку.

Нині державою відкриваються можливості для інституалізації сімейних ферм. Проте з різних причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру масовий рух не спостерігається. Детальніше про це в рецензії на видання [8, с. 112-115].

Із наведених тут доказів випливає, що для характеристики змін, які відбулися в результаті тектонічних зрушень у системі аграрних відносин, некоректно застосовувати категорію «*багатоукладність*». Маємо визнати - вона стала архаїчно токсичною. Тож її місце в підручниках з історії аграрної економіки країни, як атрибуту перехідного періоду від капіталістичної до соціалістичної суспільно-політичної формації. У наш час перед Україною постали зовсім інші новітні локальні й глобальні виклики, на які все ще не має зрозумілої всьому суспільству відповіді.

Підтвердженням цієї гіпотези слугує стан функціонування аграрного сектору економіки, що проявляється в таких основних рисах:

транзитивність організаційно-правових форм підприємництва і їх внутрішньогосподарської структури, оскільки не запроваджено критично важливої системоутворюючої складової - ринкового обігу прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Більшість розпайованих селянських земель орендуються корпоративними структурами, що входять до складу агрохолдингів. Не завершено процес специфікації прав власності на земельні ділянки через недосконале адміністрування Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, несумісність його відомостей із Державним земельним кадастром та іншими загальнодержавними базами даних. Продовжується тіньовий перерозподіл корпоративних прав сільськогосподарських підприємств серед агрохолдингів та інших рентоорієнтованих структур. Зокрема й через це оприлюднюються заяви чиновників про зникнення мільйонів гектарів державних земель. Масовими стали «рейдерські атаки» з метою захоплення посівних площ або вирощеного збіжжя. Загальновідомі ще за радянських часів сезонні кампанії під партійними мобілізаційними гаслами: «Фронт весняно-польових робіт», чи «Битва за урожай» нині вже набули суто кримінального змісту. Через пасивність спеціально уповноважених державних органів для спротиву цьому свавіллю фермерами на місцях створюються загони самооборони;

усі підприємства функціонують у мінливому (нестабільному) інституційно-правовому полі, тому спостерігаються транс mutaції форм при збереженні ними спекулятивної ринково-комерційної суті та утриманні в будь-який спосіб контролю над так званим

земельним банком. По-іншому, перетворення всередині організації залежать від поточної політико-економічної кон'юнктури, доступу окремих осіб до корупційних схем і здійснюються в межах одного типу власності - приватного;

загострюється конкурентна боротьба агрохолдингів із ТНК на світових ринках, оскільки площа земель, придатних для сільськогосподарства, фізично обмежена і постійно скорочується. Як наслідок, спостерігається агресивне поглинання надвеликими вертикально інтегрованими структурами не лише середніх, а й малих підприємств. Шляхом купівлі корпоративних прав сотні тисяч гектарів сільськогосподарських угідь обробляють понад 20 іноземних компаній та компанії зі спільними інвестиціями. Крім позитивних результатів тут закладено й суттєві потенційні ризики, адже банкрутство навіть одного українського агрохолдинга з найбільших п'яти за площею земель, що розмістив свої акції на міжнародній фондовій біржі, може призвести до непередбачених соціально-економічних і політичних потрясінь. Оскільки наймані працівники втрачають роботу, бюджети об'єднаних територіальних громад недоотримують відповідних надходжень, а макроекономічні параметри зазнають структурних перекосів. У цьому сенсі другим попереджувальним фактом після агрохолдингу «Мрія» стала група компаній «Укрлендфармінг». До держави Україна будуть позови, які розглядатимуться не у вітчизняних судах за «телефонним правом», а в судах з іноземною юрисдикцією. Чи стане це сигналом для перегляду стратегічних бізнес-моделей іншими агрохолдингами залежить від запровадження державою комплексу регулятивних, у тому числі антимонопольних заходів напередодні введення ринкового обігу прав на землі сільськогосподарського призначення.

Висновки. 1. Категорія «багатоукладність» має історично зумовлений, тобто минулий характер, оскільки застосовувалася в період становлення соціалістичної суспільно-політичної формації і мала винятково партійно-ідеологічне забарвлення з метою виправдання репресивних заходів, спрямованих на ліквідацію заможних селян, які чинили в т. ч. збройний спротив масовій колективізації та експропріації майна. Це історична спадщина періоду поневоленої України. Звідси, «багатоукладність» не несе

позитивно-змістовного навантаження при характеристиці теперішнього стану аграрного сектору економіки України. Більше того, неможливо опрацьовувати сучасні стратегії розвитку галузі, залишаючись у полоні стереотипів про організаційно-правову структуру виробництва 100-літньої давності.

2. Відмова від застарілих понять в агро-економічній науці сприятиме переосмисленню природи і наслідків соціально-економічних змін, що відбулися в сільському соціумі та в аграрних відносинах України за останні три десятиліття. Це спонукатиме до перегляду догматів політекономії соціалізму й гармонізації понятійно-термінологічних категорій з поширеними у європейських країнах та розвинених країнах світу.

3. Не претендуючи на істину в останній інстанції, характеризуючи теперішній етап розвитку аграрного сектору вкрай важливо застосовувати адекватнішу термінологію. Як варіант - це змішана аграрна економіка з різноманітною організаційно-правовою й організаційно-управлінською структурою. Її основою слугують недержавні підприємства та компанії з іноземними інвестиціями. Системно лобіюючи корпоративні інтереси в органах державної влади, вони забезпечують отримання рентних доходів і конкурентний розвиток на зовнішніх, переважно сировинних ринках. Закономірною платою за їх світове лідерство для народу України стає зростання суспільних витрат на сплату монополю високої ренти, системно-структурні перекоси базової галузі економіки, загроза поділу сільськогосподарських земель на латифундії серед обмеженого кола олігархів із комплексом деструктивних наслідків для сільських територій.

4. Перспективи подальших розвідок можуть бути пов'язані з критичним аналізом державної регуляторної політики та дослідженнями інституційної залежності підприємств при виборі ними організаційно-правових форм господарювання, визначення граничних розмірів концентрації орендованих земельних ресурсів у власності одного суб'єкта, опрацювання пропозицій з недопущення процесу монополізації галузі на визначених адміністративно-територіальних ринках земельних ресурсів, аграрної сировини і продовольства та унеможливлення брутального нехтування засадами соціо-еколого-кліматичного розвитку аграрної сфери України.

Список бібліографічних посилань

1. Брус В. Х. Уклад і різноукладність як наукові категорії. *Розвиток різноукладності на селі: особливості, проблеми* : монографія / В. В. Юрчишин, Л. М. Шевченко, В. Х. Брус та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2004. 446 с.
2. Гайдучук П. І. Аграрна реформа Л. Д. Кучми в Україні. Київ : ДКС Центр. 2020. 544 с.
3. Гончаренко В. В., Пантелеймоненко А. О. Дискусійні аспекти використання терміна «соціальна економіка» в сучасній українській економічній науці. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2020. Вип. 53. С. 83-102.
4. Кваснюк Б. Є., Кіреєв С. І. Моделі соціально-економічного розвитку в перехідному суспільстві. *Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи)* : монографія / за ред. В. М. Гейця. Київ : Логос, 1999. 500 с.
5. Корецький М. Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці : монографія. Київ : Вид-во УАДУ, 2002. 260 с.
6. Леміш Ю. Колгоспне рабство. Електронний архів українського визвольного руху. 1953. 162 с.
7. Мазаракі А. А., Лагутін В. Д. Перспективи методологічних змін в економічній теорії ХХ століття. *Економічна теорія*. 2020. № 1. С. 4-15.
8. Могильний О. М. Деретуляція як вирішальний фактор масової інституціоналізації сімейних фермерських господарств. *Економіка АПК*. 2020. № 8. С. 112-115.
9. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах / Т. 2, 4. Київ : Аконтіт, 1998. 943 с.
10. Організаційно-правові форми реформованих сільськогосподарських підприємств в Україні: які висновки можуть бути зроблені? / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій в Україні. Німецька консультативна група з питань економічних реформ. URL : <https://www/ier.kiev.ua> (дата звернення: 05.01.21).
11. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості за 2017 рік. Статистичний бюлетень. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 12.01.2021).
12. Основы марксизма-ленинизма : учебное пособие. Москва : Госиздат политической литературы, 1960. С. 575-601.
13. Панчишин С. М., Грабуніна І. В. Про вітчизняну терміносистему фундаментальної економічної науки. *Економічна теорія*. 2020. № 2. С. 99-115.
14. Парсяк В. Н. Формування корпоративних відносин в системі малого підприємництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.06.01. Київ, 2004. 35 с.
15. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 року №806. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 06.01.21).
16. Проблеми економіки агропромислового комплексу і формування його кадрового потенціалу : монографія [в 2-х т.]. Т.1 / під ред. Саблука П. Т., Амбросова В. Я., Мазнева Г. Є. Київ : ІАЕ УААН, 2000. С. 514.
17. Прокопа І. В., Бородин О. М. Взаємопов'язаність аграрного і сільського розвитку / *Аграрний і сільський розвиток для зростання та оновлення української економіки* : наук. доп. / за ред. чл.-кор. НАН України Бородин О. М., д-ра екон. наук Шубравської О. В. Київ : НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2018. С. 20-24.
18. Розвиток форм господарювання в сільському господарстві: проблеми і рішення : наук. доп. / Лупенко Ю. О. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2018. С. 45.
19. Санич В. І. Соціально-економічні основи розвитку відносин власності на землю в аграрному секторі економіки : монографія. Суми : ФОП Литовченко Є.Б., 2019. 280 с.
20. Светлана Мороз. ТОП-10 схем присвоєння землі до сняття мораторія на продажу. URL : <http://agroportal.ua/> (дата звернення: 14.12.2020).
21. Сільське господарство за різні роки. Статистичний збірник України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 12.01.21).

References

1. Brus, V.Kh. (2004). Uklad i riznoukladnist yak naukovі katehорії [Structure and diversity as scientific categories]. Yurchyshyn, V.V., Shevchenko, L.M., Brus, V.Kh., et al. *Rozvytok riznoukladnosti na seli: osoblyvosti, problemy: monohrafiia*. Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
2. Haidutskyi, P.I. (2020). Ahrarna reforma L. D. Kuchmy v Ukraini [Agrarian reform of LD Kuchma in Ukraine. Kyiv: DKS Tsentr [In Ukrainian].
3. Honcharenko, V.V. & Panteleimonenko, A.O. (2020). Dyskusiini aspekty vykorystannia termina «sotsialna ekonomika» v suchasniі ukrainiskii ekonomichnii nauksі [Discussion aspects of the use of the term "social economy" in modern Ukrainian economics]. *Istoriia narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoi dumky Ukrainy*, vol. 53, pp. 83-102 [In Ukrainian].
4. Kvasniuk, B.Ye. & Kireiev, S.I. (1999). Modeli sotsialno-ekonomichnoho rozvytku v perekhidnomu suspilstvi [Models of socio-economic development in a transitional society]. *Transformatsiia modeli ekonomiky Ukrainy (ideolohiia, protyrichchia, perspektyvy)*: monohrafiia (V.M. Heits (Ed.). Kyiv: Lohos [In Ukrainian].
5. Koretskyi, M.Kh. (2002). State regulation of the agricultural sector in a market economy: monograph [Derzhavne rehuliuivannia ahrarnoi sfery u rynkovii ekonomitsi: monohrafiia]. Kyiv: Vyd-vo UADU [In Ukrainian].
6. Lemish, Yu. (1953). Kolhospne rabstvo [Collective farm slavery]. Elektronnyi arkhiv ukrainskoho vyzvolnoho rukhu [In Ukrainian].
7. Mazaraki, A.A. & Lahutin, V.D. (2020). Perspektyvy metodolohichnykh zmin v ekonomichnii teorii XX stolittia [Prospects for methodological changes in economic theory of the twentieth century]. *Ekonomichna teoriia*, 1, pp. 4-15 [In Ukrainian].
8. Mohylnyi, O.M. (2020). Derehuliatsiia yak vyrishalniy faktor masovoi instytutsionalizatsii simeinykh fermerskykh hospodarstv [Deregulation as a decisive factor in the mass institutionalization of family farms]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 112-115 [In Ukrainian].
9. Novyi tlmachnyi slovnyk ukrainskoi movy u chotyrok tomakh [New explanatory dictionary of the Ukrainian language in four volumes]. (1998). T. 2, 4. Kyiv: «Akoi» [In Ukrainian].
10. Orhanizatsiino-pravovi formy reformovanykh silskohospodarskykh pidpriemstv v Ukraini: yakі vysnovky mozht buty зроблені? [Organizational and legal forms of reformed agricultural enterprises in Ukraine: what conclusions can be drawn?]. Instytut ekonomichnykh doslidzhen ta politychnykh konsultatsii v Ukraini. Nimetska konsultatyvna hrupa z pytan ekonomichnykh reform. Retrieved from: <https://www/ier.kiev.ua> [In Ukrainian].
11. Statystychnyi biuletен «Osnovni silskohospodarski kharakterystyky domohospodarstv u silskii mistsevosti za 2017 rik» [Statistical bulletin "Main agricultural characteristics of households in rural areas in 2017"]. Retrieved from: 12.01.2021 <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
12. Osnovy marksizma-leninizma: uchebnoe posobie [Foundations of Marxism-Leninism: textbook]. (1960). Moskva: Gosizdat politicheskoy literatury [In Russian].
13. Panchyshyn S. M. & Hrabunina, I.V. (2020). Pro vitchyznianu terminosystemu fundamentalnoi ekonomichnoi nauky [On the domestic terminology of basic economics]. *Ekonomichna teoriia*, 2, pp. 99-115 [In Ukrainian].
14. Parsiak, V.N. (2004). Formuvannia korporatyvnykh vidnosyn v systemi maloho pidpriemnytstva [Formation of corporate relations in the system of small business]. *Doctor's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].
15. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku ahrarnoho sektora ekonomiky na period do 2020 roku: Rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 zhovtnia 2013 roku # 806 [On approval of the Strategy for the development of the agricultural sector of the economy until 2020: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 17, 2013 No. 806]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> [In Ukrainian].
16. Sabluk, P.T., Ambrosova, V.Ya., Maznieva, H.Ye. (2000). Problemy ekonomiky ahropromyslovoho kompleksu i formuvannia yoho kadrovoho potentsialu: monohrafiia [Problems of economy of agro-industrial complex and formation of its personnel potential: monograph]. Kyiv: IAE UAAH [In Ukrainian].

22. Советский энциклопедический словарь. Гл. ред. А.М. Прохоров. 4-е изд. Москва : Сов. энцикл., 1988. 1640 с.
23. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень за 2010 і 2019 роки. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 12.01.21);
24. Україна у другій половині 18 століття. URL : <https://osvita.ua/vnz/reports/history/35680/> (дата звернення: 20.01.21).
25. Ходаківська О. В., Могильний О. М. Селянське питання - від общинного землеволодіння до експансії агрохолдингів : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2020. 184 с.

17. Prokopa, I.V. & Borodin, O.M. (2018). Vzaïmopov'iazanist ahrarnoho i silskoho rozvytku [The interconnectedness of agricultural and rural development]. Ahrarnyi i silskyi rozvytok dlia zrostannia ta onovlennia ukrainskoi ekonomiky: nauk. dop. (O.M. Borodina, O.V. Shubravskaya (Ed.). Kyiv: NAN Ukrainy, DU «Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy [In Ukrainian].
18. Lupenko, Yu.O., et al. (2018). Rozvytok form hospodariuvannia v silskomu hospodarstvi: problemy i rishennia: naukova dopovid [Development of forms of management in agriculture: problems and solutions: scientific report]. Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].
19. Sapych, V.I. (2019). Sotsialno-ekonomichni osnovy rozvytku vidnosyn vlasnosti na zemliu v ahrarnomu sektori ekonomiky: monohrafiia [Socio-economic bases of development of land ownership relations in the agricultural sector of the economy: monograph]. Sumy: FOP Lytovchenko Ye.B. [In Ukrainian].
20. Svetlana, Moroz. TOP-10 shem prisvoenija zemli do snjatija moratorija na prodazhu [TOP-10 schemes of land appropriation before the lifting of the moratorium on sale]. Retrieved from: <http://agroportal.ua/> [In Russian].
21. Statystychnyi zbirnyk Ukrainy «Sil'ske hospodarstvo» za rizni roky [Statistical collection of Ukraine "Agriculture" for different years]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
22. Prohorov, A.M., et al. (1988). Sovetskij jenciklopedicheskij slovar' [Soviet encyclopedic dictionary]. Moskva: Sov. Jenciklopedija [In Russian].
23. Statystychnyi biuleten za 2010 i 2019 roky «Sotsialno-demografichni kharakterystyky domohospodarstv Ukrainy» (za danymy vybirkovoho obstezhennia) [Statistical bulletin for 2010 and 2019 "Socio-demographic characteristics of households in Ukraine" (according to a sample survey)]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
24. Ukraina u druhii polovyni 18 stolittia [Ukraine in the second half of the 18th century]. Retrieved from: <https://osvita.ua/vnz/reports/history/35680/> [In Ukrainian].
25. Khodakivskaya, O.V. & Mohylnyi, O.M. (2020). Selianske pytannia - vid obshchynnoho zemlevolodinnia do ekspansii ahrarkholdynhiv: monohrafiia [The peasant question - from communal land ownership to the expansion of agricultural holdings: monograph]. Kyiv: NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

Mohylnyi O. M. Transformation of organizational and legal forms of agriculture from multistructure to latifundation

The purpose of the article is to analyze the post-reform state of the organizational and legal structure of agriculture and outline the possible risks of latifundation with the introduction of a market turnover of rights to land plots.

Research methods. The research was based on general scientific and economic research methods, the work of Ukrainian scientists on terminology, regulations, data from the State Statistics Committee of Ukraine and Internet resources. The principle of historicism helped to elucidate the root causes of the origin of the term "multistructural nature" of the organizational and legal structure of agriculture in the 1920s of the last century and the prerequisites for the possible spread of latifundia in the context of the proposed model of the market turnover of rights to land plots. Analytical and statistical tools and an empirical approach made it possible to compare the dynamics of agricultural assets, the productivity of economic entities and use the method of grouping by their number, absolute and relative land area in cultivation (including rural households) for 2010-2019. Abstract-logical techniques made it possible to reveal the archaic nature of the term "multi-structuredness" to characterize the post-reform functioning of agriculture, conceptually characterize its main features, formulate appropriate conclusions and determine the prospects for further research in line with the designated topic.

Research results. It has been proved that "multistructurality" is historically conditioned, that is, transitory, since it was used in another socio-political formation and had a purely party-ideological justification for measures aimed at eliminating private forms of farming in the countryside in the 1920s. Hence, the "multistructure" does not carry a positive-meaningful definition when characterizing the agricultural production of Ukraine, and even more incorrectly when defining it as one of the indicators of the strategic development of the industry. In our opinion, taking into account the main features of the transitional state of the agricultural sector, it is advisable to define it as a mixed agrarian economy with various organizational and legal forms of activity and organizational and production structure, but with real prerequisites for a creeping process of latifundation and monopoly and the displacement of small and medium-sized enterprises in the future. enterprises. The basis for this is lobbying by agricultural holdings, companies with foreign investments, international lenders and foreign technical projects of their interests on the introduction in Ukraine of a neoliberal model of the market turnover of rights to agricultural land.

Scientific novelty. The incorrectness of the use of the term "multistructure" in scientific works and regulatory legal acts to characterize the current transitive state of the organizational and legal structure of agriculture in Ukraine has been proved.

Practical significance. Compliance with the terminological culture of agro-economic science in general and the use of the concept of "multistructure", in particular, can be useful in the study of the post-reform state of the agricultural sector of the Ukrainian economy and in the development of draft legislative and other normative acts on sustainable development. Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.: 25.

Keywords: multi-structure; organizational and legal structure of agriculture; mixed agrarian economy; agricultural holdings, latifundation.

Mohylnyi Oleksii Mykolaiovych - doctor of economic sciences, professor, chief research fellow of the research and development centre for social and labour relations, development and analysis of rural statistical reporting, Ukrainian Research Institute of Productivity of Agroindustrial Complex (2, Solomianska Sq., Kyiv, 03035).

E-mail: o.mogilnyi@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9802-1701>

Цель статьи - проанализировать пореформенное состояние организационно-правовой структуры сельского хозяйства и очертить возможные риски латифундации с введением рыночного оборота прав на земельные участки.

Методика исследования. Основой исследований послужили общенаучные и экономические методы исследования, работы украинских ученых по вопросам терминологии, нормативно-правовые акты, данные Госстата Украины и ресурсы Интернета. Принцип историзма способствовал выяснению первопричин происхождения термина «многоукладность» организационно-правовой структуры сельского хозяйства в 20-е годы прошлого века и предпосылки возможного распространения латифундий в условиях предложенной модели рыночного оборота прав на земельные участки. Аналитико-статистический инструментарий и эмпирический подход позволили сравнить в динамике аграрные активы, производительность субъектов хозяйствования и использовать метод группировки по их количеству, абсолютной и относительной площади земель в обработке (включая сельские домохозяйства) за 2010-2019 гг. Абстрактно-логические приемы позволили раскрыть архаичность термина «многоукладность» для характеристики пореформенного функционирования сельского хозяйства, концептуально охарактеризовать его основные черты, сформулировать соответствующие выводы и определить перспективы дальнейших исследований в русле обозначенной тематики.

Результаты исследования. Доказано, что «многоукладность» имеет исторически обусловленный, то есть преходящий характер, поскольку применялась в другой общественно-политической формации и имела сугубо партийно-идеологическое оправдание мероприятий, направленных на ликвидацию частных форм хозяйствования на селе в 20-е годы прошлого века. Отсюда «многоукладность» не несет позитивно-содержательного наполнения при характеристике аграрного производства Украины и тем более является некорректным при определении ее одним из индикаторов стратегического развития отрасли. То есть, учитывая основные черты транзитивного состояния отрасли сельского хозяйства, целесообразно определять ее как смешанная аграрная экономика с различными организационно-правовыми формами деятельности и организационно-производственной структурой, но с реальными предпосылками к ползучему процессу латифундации и монополизма и вытеснения в перспективе малых и средних предприятий. Основой для этого выступает лоббирование агрохолдингами, компаниями с иностранными инвестициями, международными кредиторами и зарубежными техническими проектами своих интересов по внедрению в Украине неолиберальной модели рыночного оборота прав на земли сельскохозяйственного назначения.

Элементы научной новизны. Доказана некорректность применения в научных трудах и нормативно-правовых актах термина «многоукладность» к характеристике нынешнего транзитивного состояния организационно-правовой структуры сельского хозяйства Украины.

Практическая значимость. Соблюдение терминологической культуры агроэкономической науки в целом и по использованию понятия «многоукладности», в частности, может быть полезными во время исследовании пореформенного состояния аграрного сектора экономики Украины и при разработке проектов законодательных и других нормативных актов по вопросам устойчивого развития. Табл.: 1. Илл.: 1. Библиогр.: 25.

Ключевые слова: многоукладность; организационно-правовая структура сельского хозяйства; смешанная аграрная экономика; агрохолдинги, латифундация.

Могильный Алексей Николаевич - доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела социально-трудовых отношений, развития и аналитики статистической отчетности сельских территорий, Украинский научно-исследовательский институт производительности агропромышленного комплекса (03035, г. Киев, пл. Соломенская, 2)

E-mail: o.mogilnyi@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9802-1701>

Стаття надійшла до редакції 07.12.2020 р.

Фахове рецензування: 16.12.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Могильний О. М. Трансформація організаційно-правових форм сільського господарства: від багатокладності до латифундації. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 15 — 27. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101015>

Mohylnyi, O.M. (2021). Transformatsiia orhanizatsiino-pravovykh form silskoho hospodarstva: vid bahatoukladnosti do latyfundatsii [Transformation of organizational and legal forms of agriculture from multistructure to latifundation]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 15 — 27 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101015>

* * *

УДК 338.439

JEL Classification: D51; L16

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101028>

О. В. ЗАХАРЧУК, доктор економічних наук, професор

Розвиток експорту агропродовольчої продукції в Україні

Мета статті - розглянути поточний стан виробництва продукції харчової промисловості з доданою вартістю, її тенденції та перспективи експорту.

Методика дослідження. Дослідження виконано за допомогою таких методів: структурно-функціональний (опис та пояснення системи створення продукції з доданою вартістю), порівняння (визначення властивостей та характеристик на основі зібраних статистичних даних про виробництво сировини та продукції з доданою вартістю), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання категорій та висновків).

Результати дослідження. Розглянуто рівні виробництва сировинної тваринницької продукції та продуктів із доданою вартістю, висвітлені поняття і сутність доданої вартості від сільськогосподарській продукції до продуктів харчування. Окреслено можливості для удосконалення промислової індустрії та перспективи розвитку. Визначено етап розвитку виробництва харчових продуктів із доданою вартістю та подальші перспективи сектору.

Елементи наукової новизни. Узагальнено існуючу інформацію стосовно поняття доданої вартості, наведено приклади в українському сегменті сільськогосподарських сировинних продуктів та продуктів із доданою вартістю. Визначено особливості й механізми роботи сільськогосподарського та продовольчого секторів.

Практична значущість. У результаті проведеного дослідження стає можливою ідентифікація продуктів сільськогосподарської та харчової промисловості з доданою вартістю. Наведено показники зміни виробництва продукції за роками, видами та категоріями продуктів. Табл.: 3. Бібліогр.: 10.

Ключові слова: сільське господарство; додана вартість; виробництво харчових продуктів; експорт продуктів харчування; харчова промисловість; економіка; зовнішньоекономічна діяльність.

Захарчук Олександр Васильович - доктор економічних наук, професор, завідувач відділу інвестиційного та матеріально-технічного забезпечення, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: zahar-s@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Постановка проблеми. У світлі швидкого розвитку економік світу саме економічне зростання залежить від доданої вартості. Основою національного достатку, розвитку підприємств та економіки держави є також додана вартість. З метою пришвидшення й підтримки функціонування економіки країни уряди запроваджують політику розвитку, що має на меті створення сприятливих умов та стимулювання виробництва продуктів із доданою вартістю. В Україні та найближчих країнах і досі немає точного визначення поняття «додана вартість». Цей термін можуть плутати з поняттям додаткової вартості, що є одним з головних понять теорії трудової вартості. Саме поняття «додана вартість» виникло в ХХ ст., що означало вартість, яка додавалася до товару за час його

подорожі від виробника до кінцевого споживача.

Це поняття було створене для вимірювання вартості виробленої в підприємстві на визначеному етапі виробництва. Додана вартість включає в себе вартість сировини та додані до неї витрати, що з'являються до потрапляння продукту безпосередньо до споживача. У загальному, додана вартість - це процес зміни або перетворення товару зі стану сировини до більш цінного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед інших варто виокремити вагомий внесок у вивчення доданої вартості як економічного поняття та показників і тенденцій виробництва, експорту й імпорту продуктів харчування з доданою вартістю таких відомих учених, як: О. В. Васильєв [1]; І. Л. Гурняк, О. І. Дацко, О. І. Яремчук [4]; І. І. Кравчук [8]; І. А. Кравчук [8, 9]; М. П. Сичевський, О. М. Шпичак [10] та ін.

© О. В. Захарчук, 2021

Проте з розвитком економіки України виникає потреба в оновленні наявних знань і поглибленні досліджень продукції з доданою вартістю та зовнішньоекономічною діяльністю, пов'язаною з нею.

Мета статті – розглянути поточний стан виробництва продукції харчової промисловості з доданою вартістю, її тенденції та перспективи експорту.

Методологія дослідження. Основою методології дослідження стали діалектичні методи пізнання явищ і процесів, монографічний метод (вивчення наукових робіт українських й іноземних вчених щодо зовнішньоекономічної діяльності країн у секторах харчової та сільськогосподарської промисловості), порівняльного аналізу (дослідження реалізації продукції харчової промисловості з доданою вартістю), емпіричний (комбінована оцінка поточного експорту продуктів харчування з доданою вартістю) та абстрактно-логічний метод (використаний для узагальнення інформації й формулювання висновків).

Виклад основних результатів дослідження. Велика кількість продуктів, що вважаються сировиною, вже мають у собі закладену початкову цінність. До сировинних продуктів відносять продукцію рослинництва і тваринництва, що не проходить процес переробки. Продукти рослинництва можуть експортуватися з метою подальшого використання їх для годівлі худоби на фермах в інших країнах, тож саме завдяки перетворенню цієї продукції на тваринний білок або м'ясо. Іншим прикладом доданої вартості слугує пшениця, що в сировинному стані має одну вартість, а після переробки у борошно стає дорожчою.

Термін «додана вартість» часто використовується при обговоренні прибутковості сільського господарства у майбутньому. Зокрема, додана вартість відіграє важливу роль в обґрунтуванні результатів економічної діяльності та може використовуватися як у випадку одного окремого підприємства, так і певної галузі чи економіки в цілому [1].

В енциклопедичних словниках додана вартість трактується як показник, створений суб'єктом господарювання у процесі виробництва, що відображає його витрати на заробітну плату, відсоток на капітал, ренту і прибуток у створення вартості певного товару чи послуги [2].

У контексті сільського господарства термін може бути розглянутий як вартість, додана в процесі переробки продукту з початкового стану в більш цінний. Ментальність

виробництва-продажу в товарному бізнесі замінюється стратегією, згідно з якою спершу визначається, які атрибути споживачі хочуть бачити у продуктах харчування, після чого створюються продукти саме з цими атрибутами. В умовах безперервного переходу до глобальної економіки міжнародний ринок продуктів із доданою вартістю продовжує зростати. Ринкові умови призвели до появи ширших можливостей для диференціації продуктів і збільшення доданої вартості до сировинних товарів із кількох причин:

- збільшення попиту споживачів у відношенні здоров'я, харчування та зручності;
- зусилля, направлені підприємствами харчової промисловості на підвищення виробничої потужності;
- технологічні досягнення, що дозволяють виробникам виробляти те, на що існує попит з боку споживачів та переробників.

Основними елементами доданої вартості виступають амортизація, заробітна плата працівникам, відрахування на соціальні заходи, прибуток та податки. Якщо ж розглянути валову додану вартість, що являє собою сукупність усієї доданої вартості, створеної економікою за певний період, то цей показник розкриває результативність виробництва, а також оцінює бажання робітників продуктивно працювати, рівень оснащеності виробництва, наявність необхідної техніки, обладнання, сучасних технологій тощо. Валова додана вартість також слугує важливим чинником ціноутворення і джерелом формування одного із найважливіших показників розвитку економіки – валового внутрішнього продукту (ВВП) [4].

Останнім часом постає потреба подолання відставання розвитку аграрного сектору, адже наразі значна частина прибутку від продажу сільськогосподарської продукції кінцевому споживачеві залишається у торговельно-посередницькій галузі та, як наслідок, не використовується для реформування й удосконалення виробництва. На ситуацію впливає також прискорення експорту сировини з найвищим показником доданої вартості. Однак науковці застерігають: якщо Україна продовжуватиме займати позицію лише виробника сировини з високою доданою вартістю, отриманою роздрібною торгівлею, то відповідна галузь не забезпечить національній економіці можливостей розвитку.

Щоб розглянути сучасні тенденції експорту харчових продуктів із доданою вартістю, варто врахувати світові тренди сектору харчової та переробної промисловості. Так,

глобальний попит на продукти і послуги харчування оцінюють орієнтовно в 10 трильйонів доларів США. У цьому випадку розглядається саме роздрібна торгівля, тоді як до послуг харчування відноситься обслуговування і підприємств, і приватних споживачів [3].

Серед важливих трендів на світовому ринку харчових продуктів, що продовжуватимуть впливати на розвиток української галузі харчової і переробної промисловості, вирізняються:

- концентрація продажів на кількох каналах збуту;
- розповсюдження суворих стандартів гігієни і безпеки продуктів харчування;
- поширення культури екологічного споживання;
- зростання попиту на органічну та безпечну для здоров'я продукцію [5].

Присутність України в глобальній виробничій мережі суттєво посилилася за останні десять років, проте все ще залишається недостатньою. Дані про експорт та імпорт запчастин і компонентів як частки загального експорту можуть бути використані для оцінки ступеня інтеграції країни до регіональних і глобальних ланцюгів доданої вартості. Фактично, рівень торгівлі запчастинами й компонентами може розглядатися як індикатор участі у виробничих мережах [4].

Для активної участі у глобальних ланцюгах доданої вартості необхідно перейти на виробництво середньо- та високотехнологічних продуктів. Структура українського експорту практично не змінилася з часів переходу до ринкової моделі економіки і зберігає значну залежність від кількох відносно низькотехнологічних експортних продуктів, виробництво яких зазвичай не вимагає високої кваліфікації.

У розділі IX Програми діяльності «Регуляторна політика, розвиток підприємництва та забезпечення конкуренції» уряд визначає сприяння експорту як один із ключових пріоритетів, підкреслює його значущість та передбачає виконання наступних завдань: полегшення доступу до експортних ринків для українських товарів із високою доданою вартістю; розробка і затвердження програм сприяння експорту, надання страхових послуг та пільгових позик; гармонізація систем технічного регулювання з вимогами ЄС; освоєння нових та розширення наявних ринків для українських товарів, ефективна державна торговельна політика [8].

Початкова обробка продукції може створювати відносно невелику додану вартість у

ланцюгу вартості виробництва харчових продуктів. При цьому свіже м'ясо, фрукти та овочі, субпродукти тваринного походження можуть мати високу додану вартість і з обмеженою глибиною переробки (наприклад, після миття, сортування та просіювання фруктів), яка значно підвищує цінність якісної продукції порівняно з багатьма продуктами харчової промисловості.

Україна нині виступає великим виробником сільськогосподарської продукції завдяки наявності одних з найкращих ґрунтів у світі (чорнозему). Проте наразі (як зазначено в Експортній стратегії України), головними статтями агроекспорту з України визначена сировина з дуже низькою доданою вартістю. На відміну від експорту, внутрішній ринок харчових продуктів відзначається великим асортиментом продуктів вітчизняного виробництва. Завдяки цьому в Україні існує нагода розширити наявні експортні ринки, постачаючи продукцію з вищою доданою вартістю, а також освоїти нові ринки.

Більшість експортних товарних позицій - це базові продукти: кукурудза, пшениця, ячмінь, свіжі овочі та фрукти, м'ясо. Усі ці продукти обробляються в Україні. Глибина переробки вказаних продуктів може бути збільшена, що дозволить підвищити додану вартість продукції для експорту у зв'язку зі зростаючим світовим попитом на харчові продукти наступних типів. Харчові інгредієнти (свіжозрізані та напівперероблені продукти) для приготування страв у будь-якому вигляді, консервовані продукти; свіжозрізані, заморожені та приготовлені овочі, сокові концентрати, пасти та ін. [10].

Асортимент готових харчових продуктів українського виробництва доволі широкий і охоплює солодощі, м'ясо птиці, напої, соняшникову олію, мед, соки, томатну пасту, консервовані овочі, молочні продукти тощо. Органічні продукти можуть допомогти Україні знайти свою нішу на ринку завдяки зростаючому інтересу до органічних продуктів у світі. Сприятливі кліматичні умови та родючі землі можуть зробити Україну конкурентоспроможним виробником та експортером до країн Європи [9].

Досвід багатьох країн показує, що виробники отримують найбільший прибуток саме від реалізації продуктів переробки, а не від продажу сировини. І тому розвинуті країни перед експортом продукції переробляють сировину, аби реалізувати вже кінцевий продукт споживання за більшою вартістю. Таку тенденцію підтримують як великі, так і середні та малі підприємства, що займаються

виробництвом харчових продуктів. Усе більше фермерів у різних країнах обов'язково проводять продукт через процедуру первинної переробки перед експортом (табл. 1).

Виробництво молока за останні два роки продовжує тенденцію до скорочення. Так, якщо у 2018 р. ще кількість виробленого молока перевищувала показник у 10,0 млн тонн, то вже у 2020 р. цей показник становив лише 9,3 млн тонн, або на 8,0 % менше. Скорочення виробництва молока відбулося за рахунок зменшення такого в господарст-

вах населення на 11,0 %, при стабільному виробництві у сільськогосподарських підприємствах.

Дещо зросла реалізація на забій сільськогосподарських тварин - на 4%, насамперед через зростання реалізації у сільськогосподарських підприємствах на 10,4%.

Кількість одержаних яєць від птиці свійської за зазначений період незначно збільшилася - лише на 0,3%.

1. Виробництво тваринницької продукції у сільському господарстві

Показник	Рік			2020 р., %, до 2018 р.
	2018	2019	2020	
Молоко, тис. тонн				
Господарства усіх категорій	10064,0	9663,2	9254,9	92,0
Підприємства	2755,7	2728,6	2750,6	99,8
Господарства населення	7308,3	6934,6	6504,3	89,0
Реалізація на забій сільськогосподарських тварин (у живій масі), тис. тонн				
Господарства усіх категорій	3318,1	3493,6	3454,3	104,1
Підприємства	2079,3	2299,7	2296,3	110,4
Господарства населення	1238,8	1193,9	1158,0	93,5
Кількість одержаних яєць від птиці свійської, млн шт.				
Господарства усіх категорій	16138,5	16677,5	16194,8	100,3
Підприємства	8900,4	9357,6	8941,1	100,5
Господарства населення	7238,1	7319,9	7253,7	100,2

Джерело: Державна служба статистики України [6].

У проміжку 2019-го і 2020 р. виробництво сировини тваринного походження зазнало невеликих змін. У більшості випадків виробництво скорочувалося на кілька відсотків. Виробництво молока майже не змінилося, на

відміну від інших продуктів. Молоко та яйця в більших кількостях виробляються в господарствах населення, тоді як забій сільськогосподарських тварин частіше відбувається на підприємствах (табл. 2).

2. Виробництво продуктів харчування з доданою вартістю тваринництва, тис. тонн

Показник	Рік			2020 р., %, до 2018 р.
	2018	2019	2020	
Яловичина та телятина	117734	124821	119279	101,3
Свинина	10515	3774	5265	50,1
Молоко та вершки	10150	15084	15608	153,8

Джерело: Узагальнено автором на основі даних Державної служби статистики України [6].

Виробництво яловичини і телятини в проміжку між 2018-тим і 2020 р. збільшилося на 1,3%, при цьому виробництво свинини,

навпаки, значно зменшилося, на 50%, із значним збільшенням виробництва молока і вершків на 53%.

3. Експорт продуктів харчування тваринництва, тис. дол. США

Показник	Рік			2019 р., %, до 2017 р.
	2017	2018	2019	
Яловичина та телятина	78279	74986,2	47409,1	60,6
Свинина	284017	304154,2	331821,9	116,8
Молоко та вершки	1063589	1487065,3	914504,9	86,0

Джерело: Узагальнено автором на основі даних Trademap [7].

Стосовно експорту продуктів харчування тваринного походження також простежувалися різні тенденції розвитку. Від 2017-го до 2019 р. експорт яловичини зменшився на

40,5%, молока й вершків - на 14,1%, водночас експорт свинини збільшився на 16,8%.

Сільськогосподарські продукти з доданою вартістю виробляються переважно у підпри-

ємствах. Порівняно з 2019 р., у 2020-му значно зросло виробництво свинини, скорочення виробництва яловичини і телятини майже на 18,6%, молока й вершків на 1,5%.

На формування доданої вартості в сільськогосподарській індустрії значним чином впливає відсутність ефективних механізмів створення економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності, а також слаборозвинені процеси створення доданої вартості, недостатні знання й навички формування відносин з покупцями, нестача висококваліфікованих спеціалістів. Серед розуміння проблем торгівлі продуктами харчування з доданою вартістю - відсутність достатньої наукової бази та досліджень механізмів доданої вартості.

Швидкоплинність розвитку економіки України тісно пов'язана зі світовими кризами й тому вимагає посиленої уваги до харчової промисловості, особливо до м'ясо-молочної індустрії. Адже саме ця категорія продуктів відноситься до найважливіших для людей продуктів харчування.

Висновки. Для ефективного функціонування харчової промисловості необхідно на-

рошувати сировинну базу, насамперед за рахунок розвитку скотарства. Важливо раціонально використовувати сировину та енергоресурси впроваджуючи нові технології. Необхідно підвищити рівень відповідальності представників бізнесу, посилити заходи контролю й перевірки імпортованої та вітчизняної сировини, встановити чіткі стандарти для виробництва харчової продукції.

Харчова промисловість переробки тваринницької продукції має перспективи до зростання в Україні через помітні природні переваги. Водночас варто зауважити вузьку структуру експорту та низьку продуктивність праці порівняно з конкурентними країнами. Також проблематичне нестабільне зростання експорту. Збільшення виробництва продуктів із доданою вартістю можливе зважаючи на сприятливі природні фактори України, вигідне географічне розташування, наукові та людські ресурси. За умови використання інновацій у виробництві та розвитку продовольчої індустрії Україна здатна значно поліпшити своє становище на світових ринках м'яса, молока та яєць.

Список бібліографічних посилань

1. Васильєв О. В., Німкович А. І. Вплив інновацій на формування доданої вартості в економіці. *Соціальна економіка*. 2015. № 2. С. 5-10. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/se_2015_2_3.
2. Collegiate Dictionary, [Online]. URL : <http://www.vedu.ru/bigencdic/19393/>.
3. Coltrain David, Barton David, Boland Michael. Value Added: Opportunities and Strategies, 2000.
4. Гурняк І. Л., Дацко О. І., Яремчук О. І. Додана вартість як базис економічного розвитку територіальних громад. *Регіональна економіка*. 2015. № 1. С. 37-47. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2015_1_6.
5. Dalal Nidhi, Raj Nee, Bisht Vinita. Value Added Products from Ber. *International Journal of Current Microbiology and Applied Sciences*. 2019. № 8. Р. 1603-1615. <https://doi.org/10.20546/ijcmas.2019.801.169>.
6. Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/pr/ovp/ovp_u/arh_ovp_u.html.
7. Коваленко О. В. Додана вартість у контексті національної продовольчої безпеки. *Економіка та держава*. 2015. № 4. С. 98-102. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2015_4_24.
8. Кравчук І. І., Кравчук І. А. Концептуальні підходи до формування доданої вартості в аграрному секторі економіки. *Ефективна економіка*. 2018. № 8. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6479> (дата звернення: 17.02.2021).
9. Кравчук І. А. Методологічні основи формування доданої вартості продукції. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2017. № 1. С. 70-75. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2017_1_17.
10. Тенденції та перспективи розвитку хлібопекарського виробництва в європейських країнах / М. П. Сичевський, О. М. Шпичак, О. В. Коваленко та ін. *Економіка АПК*. 2020. № 7. С. 54-67.

References

1. Vasyliiev, O.V. & Nimkovych, A.I. (2015). Vplyv innovatsii na formuvannia dodanoi vartosti v ekonomitsi [The impact of innovation on the formation of value added in the economy]. *Social Economics*, vol. 50 (2), pp. 5-10. Retrieved from <https://periodicals.karazin.ua/soceconom/article/view/4797>. [In Ukrainian].
2. Bol'shoj Jenciklopedicheskij Slovar' [Big encyclopedic dictionary]. Retrieved from: <https://www.vedu.ru/bigencdic/19393/> [In Russian].
3. Coltrain, D., Barton, D. & Boland, M. (2000). Value Added: Opportunities and Strategies. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/228647997_Value_Added_Opportunities_and_Strategies [In English].
4. Hurnyak, I.L., Datsko, O.I. & Yaremchuk, O.I. (2015). Dodana vartist iak bazys ekonomichnoho rozvytku terytorialnykh hromad [The value added as the basis of economic development of local communities]. *Regional Economy, Issue 1*, pp. 37-47. Retrieved from: <http://re.gov.ua/doi/re2015.01.037.php> [In Ukrainian].
5. Nidhi Dalal, Neeraj and Vinita Bisht (2019). Value Added Products from Ber. *International Journal of Current Microbiology and Applied Sciences*, vol. 8 (01), pp. 1603-1615 [In English]. <https://doi.org/10.20546/ijcmas.2019.801.169>.
6. Vyrobnystvo promyslovoi produktsii za vydamy u sichni 2021 rotsi [Output of industrial products by type in January 2021]. *States Statistics Service of Ukraine*. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/pr/ovp/ovp_u/arh_ovp_u.html [In Ukrainian].
7. Kovalenko, O.V. (2015). Dodana vartist u konteksti natsionalnoi prodovolchoi bezpeky [Value added in the context of national food security]. *Ekonomika ta derzhava*, 4, pp. 98-102. Retrieved from: <http://www.economy.in.ua/?op=1&z=3153&i=21> [In Ukrainian].
8. Kravchuk, I.I. & Kravchuk, I.A. (2018). Kontseptualni pidkhody do formuvannia dodanoi vartosti v ahrarnomu sektori ekonomiky [Conceptual approaches to the formation of value added in the agrarian sector of the economy]. *Efektivna ekonomika*, 8. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6479> [In Ukrainian].

9. Kravchuk, I.A. (2017). Metodolohichni osnovy formuvannia dodanoi vartosti produktsii [Methodological bases of forming of value-added of products]. *Bulletin of Khmelnytskyi National University. Series: "Economic Sciences"*, 1, pp. 70-75 [In Ukrainian].

10. Sychevskiy, M.P., Shpychak, O.M., Kovalenko, O.V., Kuts, O.I. & Bokii, O.V. (2020). Tendentsii ta perspektyvy rozvytku khlibopekarskoho vyrobnytstva v yevropeiskyykh krainakh [Trends and prospects for the development of bakery production in European countries]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 54-67 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202007054>

Zakharchuk O. V. Development of agri-food products export in Ukraine

The purpose of the article is to investigate the current state of production of value-added food products, its trends and export prospects.

Research methods. The study was carried out using the following methods: structural-functional (description and explanation of the system for creating value-added products), comparison (determination of properties and characteristics based on the collected statistical data on the production of raw materials and value-added products), abstract-logical (theoretical generalizations and the wording of categories and conclusions).

Research results. The levels of production of raw livestock products and value-added products have been investigated. The concept and essence of value added from agricultural products to food products are highlighted. Opportunities for the development of industrial industry and development prospects are noted. The stage of development of value-added food production and further prospects of the sector have been determined.

Scientific novelty. The existing information on the concept of value added is summarized and examples are given in the Ukrainian sector of agricultural commodities and value-added products. The features and mechanisms of work of the agricultural and food sectors have been determined.

Practical significance. As a result of the study, it becomes possible to identify value-added products of the agricultural and food industries. Indicators of changes in production by years and types of product categories are given. Tabl.: 3. Refs.: 10.

Keywords: agriculture; added value; food production; food export; food industry; economy; foreign economic activity.

Zakharchuk Oleksandr Vasylovych - doctor of economic sciences, professor, head of the department of investment material and technical ensuring, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: zahar-s@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Захарчук А. В. Развитие экспорта агропродовольственной продукции в Украине

Цель статьи - рассмотреть текущее состояние производства продукции пищевой промышленности с добавленной стоимостью, её тенденции и перспективы экспорта.

Методика исследования. Исследование выполнено с помощью таких методов: структурно-функциональный (описание и объяснение системы создания продукции с добавленной стоимостью), сравнения (определение свойств и характеристик на основе собранных статистических данных о производстве сырья и продукции с добавленной стоимостью), абстрактно-логический (теоретические обобщения и формулировки категорий и выводов).

Результаты исследования. Рассмотрены уровни производства сырьевой животноводческой продукции и продуктов с добавленной стоимостью, освещено понятие и сущность добавленной стоимости от сельскохозяйственной продукции к продуктам питания. Очерчены возможности усовершенствования промышленной индустрии и перспективы развития. Определён этап развития производства пищевых продуктов с добавленной стоимостью и дальнейшие перспективы сектора.

Элементы научной новизны. Обобщена существующая информация относительно понятия добавленной стоимости, приведены примеры в украинском сегменте сельскохозяйственных сырьевых товаров и продуктов с добавленной стоимостью. Определены особенности и механизмы работы сельскохозяйственного и продовольственного секторов.

Практическая значимость. В результате проведенного исследования становится возможной идентификация продуктов сельскохозяйственной и пищевой промышленности с добавленной стоимостью. Приведены показатели изменения производства продукции по годам, видам и категориями продуктов. Табл.: 3. Библиогр.: 10.

Ключевые слова: сельское хозяйство; добавленная стоимость; производство пищевых продуктов; экспорт продуктов питания; пищевая промышленность; экономика; внешнеэкономическая деятельность.

Захарчук Александр Васильевич - доктор экономических наук, профессор, заведующий отделом инвестиционного и материально-технического обеспечения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10).

E-mail: zahar-s@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1734-1130>

Стаття надійшла до редакції 08.01.2021 р.

Фахове рецензування: 14.01.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Захарчук О. В. Розвиток експорту агропродовольчої продукції в Україні. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 28 — 33. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101028>

Zakharchuk, O.V. (2021). Rozvytok eksportu ahroprodovolchoi produktsii v Ukraini [Development of agri-food products export in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 28 — 33 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101028>

УДК 338.439.5:637.1:332.1(477) "71"

JEL Classification: Q13; Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101034>

М. В. МІСЮК, доктор економічних наук, професор
М. В. ЗАХОДИМ, кандидатка економічних наук, доцент

Розвиток ринку молока в контексті забезпечення продовольчої безпеки країни

Мета статті - розкрити сутність продовольчої безпеки та проаналізувати тенденції розвитку ринку молока в контексті забезпечення населення молочною продукцією.

Методика дослідження. В процесі дослідження використані діалектичні методи пізнання, системний підхід до вивчення економічних явищ, монографічний (при узагальненні вітчизняного та зарубіжного досвіду у визначенні економічної сутності продовольчої безпеки), аналізу і синтезу (при дослідженні рівнів виробництва молока і фізичної та економічної доступності населення до даної продукції), статистичних групувань (при виявленні місця регіонів у загальнонаціональному обсязі виробництва молочної продукції), економіко-статистичний (при обробці масових статистичних даних), абстрактно-логічний (при обґрунтуванні теоретичних узагальнень та формуванні висновків).

Результати дослідження. Обґрунтовано теоретичні аспекти продовольчої безпеки як економічної категорії, суть якої зводиться до здатності держави за різноманітних умов надати гарантії і забезпечити потреби населення в продовольчих товарах на науково обґрунтованому рівні споживання за платоспроможного попиту. Здійснено аналіз розвитку ринку молока в контексті забезпечення продовольчої безпеки, зокрема такого сегмента, як споживання молока відповідно до науково обґрунтованої норми та визначено тенденції забезпечення молоком регіонів України.

Елементи наукової новизни. За аналізу рівня споживання молочної продукції населенням регіонів України встановлено певні диспропорції у виробництві й формуванні регіональних продовольчих фондів, здійснено класифікацію регіонів України за функціями на ринку молока з урахуванням показника забезпечення власним виробництвом. Обґрунтовано необхідність міжрегіонального обміну продукції галузі з метою поліпшення рівня споживання на душу населення та зміцнення продовольчої безпеки.

Практична значущість. Наведені рекомендації можуть бути використані департаментами агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій при розробці програм забезпечення продовольчої безпеки, враховуючи як розвиток власного виробництва молока, так і обмін між регіонами. Табл.: 3. Рис.: 2. Бібліогр.: 24.

Ключові слова: виробництво; молоко; продовольча безпека; ринок; норма споживання; регіон.

Місюк Микола Васильович - доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету, Подільський державний аграрно-технічний університет (32301, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський, вул. Шевченка, 13)

E-mail: misyuknikolai@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2903-7715>

Заходим Марина Володимирівна - кандидатка економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Подільський державний аграрно-технічний університет (32301, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський, вул. Шевченка, 13)

E-mail: mzahodym@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0010-8006>

Постановка проблеми. На Всесвітньому Продовольчому Саміті 1996 р. було визначено, що: «Продовольча безпека - це коли людина постійно має фізичний, соціальний і економічний доступ до достатніх, безпечних та корисних продуктів» [16, с. 3]. Забезпечення продовольством залишається найактуальнішим завданням для людства, що має довгостроковий і найскладніший характер не лише для України, але і для світової економіки. При цьому, якщо вирішення значно-

го кола важливих завдань передбачає наявність альтернативних рішень, то щодо продовольчого забезпечення такі резерви, на жаль, відсутні. Рівень продовольчого забезпечення населення виступає не лише соціально-економічним чинником, а й стратегічним в аспекті соціальної стабільності, економічного суверенітету держави та забезпечення найціннішого соціального ресурсу - здоров'я нації. В сучасних умовах розвитку економіки України і, зокрема, агропромислового комплексу, спостерігається тенденція до погіршення рівня продовольчої

© М. В. Місюк, М. В. Заходим, 2021

безпеки, передусім забезпечення продуктами тваринництва. Як свідчать результати дослідження Світового банку, третина населення України перебуває за межею бідності. Систематично знижується середньодушовий сукупний дохід сім'ї. Змінилася структура витрат населення. Якщо в економічно розвинених країнах на продукти харчування витрачається близько 9-14% сукупного доходу сім'ї, то в Україні - майже 65% [17]. На межі критичного рівня перебуває добове споживання продуктів харчування, особливо м'ясо-молочних продуктів.

Споживання продуктів, їх кількість та якість визначають здоров'я нації, працездатність населення, тривалість життя людей та рівень їх інтелектуальних здібностей. За оцінками експертів ВООЗ, здоров'я громадян на 8-12% зумовлюється національною системою охорони здоров'я, на 18-20% - генетичними особливостями людини, на 68-74% - способом життя, з якого найважливішою складовою визнано харчування. Тому, починаючи з 70-х років ХХ ст., проблема забезпечення належного рівня продовольчої безпеки знаходиться в центрі уваги світової спільноти. Згадана проблема стала глобальною: виробництво, розподіл і торгівля продовольством хвилює кожну державу незалежно від того, чи зазнає її населення голоду, чи забезпечене продовольством в доступному або надлишковому обсязі. Актуальність цього підтверджується висловлюванням Ж. Брійя-Саверена «Судьби націй зави-сят от того, как они питаются» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток вітчизняної економічної думки характеризується підвищеним інтересом у теоретиків і практиків до проблем, пов'язаних з такою економічною категорією як «національна безпека», складову якої становить категорія «продовольча безпека». Питання продовольчої безпеки та розвитку ринків продовольства висвітлені у працях В. І. Бойка [3], С. А. Гнатюка [2], О. В. Кочеткова [6], І. І. Лукінова [8], Ю. О. Лупенка [9, 15], М. Й. Маліка [9], В. Я. Месель-Веселяка [15], Л. Д. Павловської [12], Б. Й. Пасхавера [13], П. Т. Саблука [3, 16], Р. І. Тринько [17], М. Й. Хорунжого [18], Н. І. Шиян [19], іноземних дослідників [1, 21-23] та багатьох інших. Варто зазначити, що праці вчених спрямовані на розв'язання проблеми продовольчої безпеки, в яких розглядаються питання функціонування ринків

сільськогосподарської продукції, що тією чи іншою мірою спрямовані на розв'язання згаданої проблеми. Однак питання впливу розвитку ринку молочної продукції на рівень продовольчої безпеки залишається недостатньо вивченим і потребує практичних розробок.

Мета статті - розкрити сутність продовольчої безпеки та проаналізувати тенденції розвитку ринку молока в контексті забезпечення населення молочною продукцією.

Виклад основних результатів дослідження. У системі безпеки держави особливе місце належить системі продовольчої безпеки, трактування якої як економічної категорії, незважаючи на зростаючу увагу до неї, у вітчизняній науковій літературі доволі неоднозначне. Окремі автори, зокрема О. Кочетков та Р. Марков, виділяють три умовні групи щодо визначення категорії «продовольча безпека», а саме:

1. Стан продовольчої безпеки країни характеризується за допомогою двох критеріїв. Перший - наявність на продовольчому ринку країни продуктів харчування у кількості, достатній для підтримки активного, здорового життя усього населення країни (незалежно від місця виробництва цієї продукції), другий - критерієм слугує достатність продуктів харчування для всіх верств населення країни.

2. Стан продовольчої безпеки характеризується певним рівнем забезпеченості країни продуктами харчування вітчизняного виробництва.

3. Стан продовольчої безпеки країни визначається за наявністю на національному продовольчому ринку достатньої кількості продовольства (незалежно від місця виробництва цієї продукції) [6, с. 44].

Із твердженням деяких дослідників, за яким кількість продовольства визначається такою економічною категорією, як пропозиція, а доступні продукти харчування для населення відображаються попитом, не можна погодитися з наступних міркувань:

– у реальних умовах ринку мають місце не тільки попит, а й незадоволений попит, тобто попит може бути, проте за відсутності товарів він може бути незадоволений;

– доступність товарів для населення визначається не попитом, а фінансовими можливостями населення його задовольнити.

На переконання професора М. Й. Хорунжого, «продовольча безпека» вимагає все-

бічного обґрунтування та зумовлена кількома обставинами, а саме: по-перше, у теоретичному й практичному розумінні продовольча безпека (небезпека) виступає тим наріжним каменем, тим діалектичним стрижнем, який має детермінувати сутність аграрної політики держави на конкретному історичному етапі її розвитку; по-друге, якщо в суспільстві сформовано певну парадигму стосовно сутності продовольчої безпеки, то вона повинна бути всебічно зваженою та оціненою відповідно до тих світових тенденцій харчування населення і того рівня забезпечення продовольством, який досягнуто в державі; по-третє, саме поняття «продовольча безпека» повинно стати складовою частиною не лише аграрної, а й економічної політики держави, оскільки від цього безпосередньо залежить ставлення суспільства та органів управління до практичного розв'язання проблеми продовольчого забезпечення населення, а значить - подолання бідності; по-четверте, безпека (небезпе-

ка) продовольчого забезпечення як явище соціально-економічного характеру, яке має причинно-наслідковий зв'язок, повинно стати основою формування соціальної політики щодо визначення рівня прожиткового мінімуму, що є основою мінімального рівня заробітної плати та пенсійного забезпечення, інших індикаторів, якими визначається соціально-економічний стан у державі [18].

Таким чином, безпеку продовольчого забезпечення, на нашу думку, можна визначити як здатність держави за різноманітних умов надати гарантії і забезпечити потреби населення в продовольчих товарах на науково обґрунтованому рівні споживання за платоспроможного попиту (коли третина доходів витрачається на продовольство).

В ієрархії різних видів безпеки продовольча, як складова державної безпеки, повинна посісти особливе місце, оскільки нормальні та повноцінні продукти харчування не мають альтернативних замінників (рис. 1).

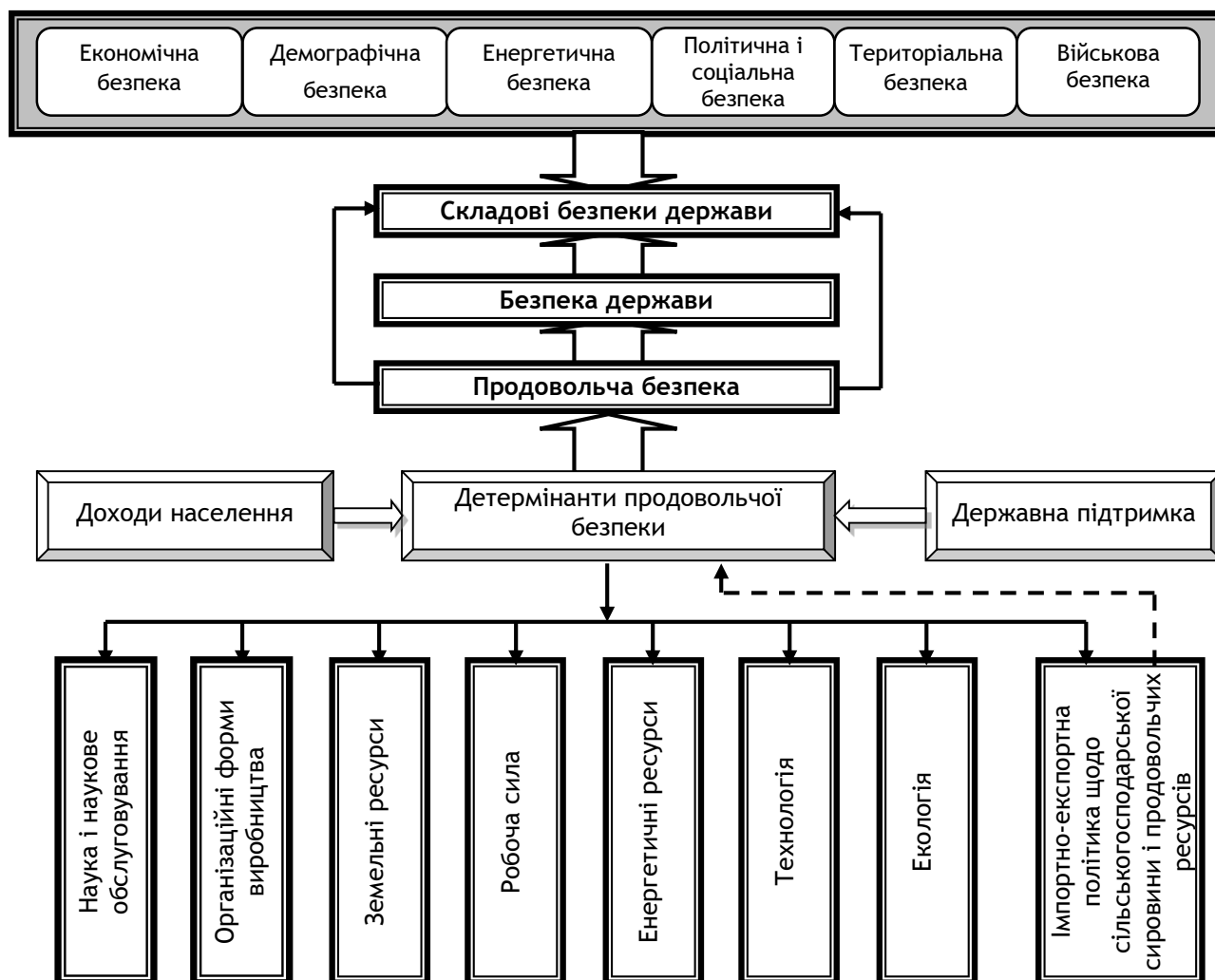

Рис. 1. Складові безпеки держави

Джерело: Власні дослідження.

Продовольча безпека розглядається як важлива складова безпеки держави, а тому її слід розцінювати не лише як внутрішню складову незалежності держави, але і як важливий зовнішній фактор, оскільки продовольче забезпечення населення на рівні науково обґрунтованих норм споживання виступає свідченням економічної міцності держави.

Серед завдань функціонування ринку продовольства вирізняється забезпечення належного рівня безпеки продовольчого забезпечення. За визначенням науковців Національного інституту стратегічних досліджень України, «продовольча безпека» - це такий рівень забезпечення населення продовольством, за якого надається гарантування соціально-політичної стабільності у суспільстві, виживання та розвиток особи, сім'ї, нації, стійкий рівень економічного розвитку.

Продовольча безпека являє собою обов'язкову умову розвитку цивілізованого внутрішнього продовольчого ринку.

Забезпечення належного рівня продовольчої безпеки, як показує світовий досвід, має чіткі критерії щодо його визначення:

- частка продовольства власного виробництва у щорічних загальних обсягах його споживання становить не менше 80%. Перевищення обсягу імпорту продовольчих това-

рів понад 30% зумовлює занепад власного виробництва;

- критична межа становить 50% раціонально обґрунтованих норм споживання, недосягнення якої слугує свідченням підвищення рівня недоїдання, появи загрози голоду і дестабілізації процесів фізіологічного, демографічного та соціального характеру;

- добова межа енергонасиченості раціону харчування (за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я) становить 1500 ккал. Нижчий рівень є свідченням наявності голоду [18, с. 14].

Порушення економічних і технологічних зв'язків між промисловими та сільськогосподарськими підприємствами, деформація сировинних зон підприємств харчової і переробної промисловості, дезінтеграція й призупинення процесів вертикальної та горизонтальної інтеграції, зменшення виробництва сільськогосподарської продукції призвели до значного скорочення в Україні виробництва продуктів харчування, зокрема молочної продукції. Використання потужностей переробних підприємств на сьогодні знаходиться в межах 40-70% [12].

При цьому рівень продовольчої безпеки в Україні можна оцінити по роках за рядом даних (табл. 1).

1. Рівень споживання продовольства населення України

з розрахунку на одну особу на рік, кг

Продукти	Норми споживання		Фактичне споживання				
	Фізіологічного мінімуму	Науково обґрунтовані	1990 р.	2000 р.	2019 р.		
					Усього	До фізіологічного мінімуму, %	До науково обґрунтованих норм, %
М'ясо і м'ясопродукти	45,4	80	68,2	32,7	53,6	118,1	67,0
Риба і рибопродукти	14,1	20,0	17,5	8,3	12,5	88,6	62,5
Молоко і молочні продукти	353,3	380,0	373,2	197,7	200,0	56,6	52,6
Яйця, шт.	246	290	272	164	290,0	117,8	100,0
Олія і маргарин	7,1	13,0	11,6	9,3	12,0	169,0	92,3
Цукор	26,8	38,0	50,0	36,5	28,8	107,4	75,7
Хлібопродукти	93,8	101,0	141,0	124,1	97,6	104,0	96,6
Картопля	90,1	124,0	161,0	134,5	135,7	150,6	109,4
Овочі і баштанні	106,8	161,0	102,5	101,0	164,7	154,2	102,2
Плоди і ягоди	61,3	90,0	47,4	29,1	58,7	95,7	65,2

Джерело: Власні дослідження.

За наведеними даними можна виділити кілька узагальнень щодо стану споживання населенням продуктів споживання. Так, у країні за період 1990-2019 рр. простежується чітка тенденція дестабілізації споживання основних продуктів споживання як за

абсолютним розміром, так і за структурою раціону. Якщо врахувати те, що порогом критичності споживання до науково обґрунтованої норми вважається 50%, то на межі критичного порогу перебуває споживання молока. Разом із тим споживання картоплі

перевищує норму на 9,4%; за 2019 р. порівняно з 2000-м споживання м'яса зросло на 63,9%, риби - на 50,6, олії - на 29, яєць - на 76,8, овочів та баштанних - на 63%; плодів та ягід - удвічі, що загалом варто віднести до позитивних зрушень.

Нині в Україні споживання молока залишається на межі критичного порогу, його рівень набагато нижчий за науково обґрунтовану норму і нижчий, ніж в інших країнах. Порівняно з країнами ЄС такий рівень нижчий майже втричі, США - у чотири рази [5].

Молоко вважається одним із найцінніших продуктів харчування, що за харчовою цінністю здатне замінити будь-який продукт, проте жоден продукт не замінить молоко. Питне молоко характеризується високими споживними властивостями, які визначаються його хімічним складом, засвоюваністю, енергетичною цінністю. До складу молока входить високоякісний білок, кальцій, фосфор, вітаміни. Молоко забезпечує потребу організму людини у жиророзчинних вітамінах на 20-30%, у вітамінах B₂ B₆ - на 70%, у вітаміні B₁₂ - майже на 100% [5].

Динаміка поголів'я корів в Україні свідчить про його скорочення, що найближчими роками призведе до кризової ситуації в продовольчому забезпеченні населення продуктами харчування, особливо тваринного походження. Останнє, у свою чергу, може спричинити соціальну дестабілізацію в суспільстві, якщо зважати, що саме індустріальні регіони найгірше забезпечені продуктами харчування тваринного походження.

Стосовно задоволення споживчих потреб населення молочними продуктами спостерігається зменшення обсягів виробництва згаданої продукції та поголів'я корів. І це відбувається в господарствах усіх форм власності. До прикладу, за 1990-2019 рр. поголів'я великої рогатої худоби зменшилося від 24,6 до 3,3 млн голів, або на 86,6%, у тому числі поголів'я корів відповідно від 8,4 до 1,91 млн голів, або на 77,3%. Виробництво молока за 2019 р. порівняно з показниками 1990-го зменшилося у 2,4 рази. Надто високими виявилися темпи скорочення поголів'я корів та обсяги виробництва в індустріальних регіонах. Так, при скороченні поголів'я корів по Україні за 1990-2019 рр. на 77,3%, у Запорізькій області воно становило 86,5%, Дніпропетровській - 84,5, Донецькій - 84,1, Київській - 87,4%.

За результатами 2019 р. обсяги споживання молока на душу населення визначено 200 кг порівняно з 2018-м із 197,7 кг. Як висновок, ситуація із споживанням продукту залишилася незмінною. Зокрема, на кінець досліджуваного періоду найбільше згаданого продукту споживалося в Івано-Франківській (260,4 кг), Житомирській (215,4 кг), Чернівецькій (233,8 кг) і Хмельницькій області (208,3 кг).

Рівень достатності споживання молока за 2017-2019 рр. відповідно до науково обґрунтованої норми становить 0,52/раціону або 200 кг, тобто населення країни спожило лише 52% від необхідного обсягу. При цьому мінімальна норма харчування, що закріплена у споживчому кошику на рівні 143 кг, забезпечена в усіх регіонах, за винятком Луганської області (рис. 2).

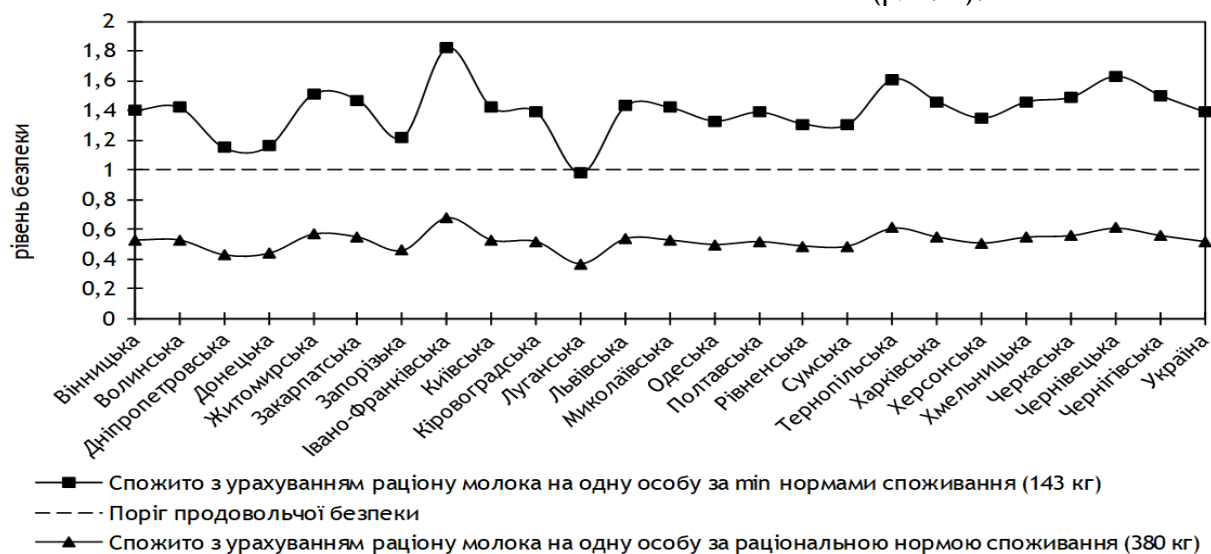

Рис. 2. Рівень продовольчої безпеки за обсягами споживання молока та молочних продуктів за 2017-2019 рр.

Джерело: Побудовано за даними Державної служби статистики України.

Найвищий рівень достатності молока за раціональною нормою встановлено в Івано-Франківській області - 0,68/раціону (264,4 кг). Населення регіонів за обсягами споживання молока знаходяться у стані прихованої продовольчої небезпеки.

Загрозливим чинником продовольчої безпеки виступає надзвичайно високий рівень диференціації регіонів за рівнем виробництва продуктів харчування на душу населення, про що свідчать показники аналізу забезпеченості споживання населення молоком, виробленим у межах регіону (табл. 2).

2. Групування регіонів України за забезпеченістю споживання виробництвом сирого молока у 2019 р.

Забезпеченість споживання виробництвом, %	Регіони України	Кількість областей	Виробництво молока, %	Населення у групі, %	Середнє споживання на одну особу в групі, кг	Виробництво на одну особу, кг
До 75	Київська, Одеська, Дніпропетровська, Донецька, Луганська	5	13,7	34,4	178,1	93,2
75-99,9	Запорізька, Львівська, Харківська	3	12,7	16,4	198,9	184,4
100 - 149,9	Закарпатська, Івано-Франківська, Миколаївська, Херсонська, Чернівецька	5	16,7	13,5	221,6	295,3
150-199,9	Волинська, Кіровоградська, Рівненська, Тернопільська, Черкаська	5	20,2	12,8	207,0	375,3
200 і більше	Вінницька, Житомирська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Чернігівська	6	36,7	22,9	206,8	415,1
Усього	Х	24	100	100	200,1	238,1

Джерело: Власні дослідження.

В Україні за 2019 р. середній обсяг виробництва молока на душу населення знаходився на рівні 238,1 кг, у Чернігівській, Полтавській і Вінницькій областях він становив 526-541 кг, тоді як в Одеській і Запорізькій - 140,6 кг.

Потоки продовольства між регіонами слугують однією з форм реалізації природного та історичного поділу праці в аспекті традиційного поділу регіонів на виробляючі (ті, що здійснюють вивезення продовольчих товарів, зокрема тваринного походження, самозабезпечені на певному рівні) та споживаючі (ті, що здійснюють завезення) продовольчі товари.

Звідси, проблема забезпечення продовольчої безпеки стає такою не окремих, а всіх

регіонів України загалом. Утім, за необхідності, відбувається забезпечення окремих регіонів із сусідніх країн через імпорт, що визначається економічною вигодою. Це пов'язано із забезпеченням належного рівня фізичної й економічної доступності основних видів продовольства, надійності постачання продовольчих товарів та стійкості підприємств агропромислової сфери [10, 11].

Аналіз рівня споживання молочної продукції населенням регіонів України дає можливість визначити певний рівень диспропорцій у виробництві та формуванні регіональних продовольчих фондів (табл. 3).

3. Класифікація регіонів України за функціями на ринку молока

Групи областей	Функції на ринку	Області (регіони)
Вивозять продукцію	Забезпечують населення продуктами і вивозять за межі своєї території молочну продукцію	Вінницька, Житомирська, Чернігівська, Полтавська, Сумська, Хмельницька
Увозять і вивозять продукцію	Частково забезпечують потреби населення в молоці і молочних продуктах	Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька
Увозять значні обсяги продукції	Увозять молочну продукцію	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Одеська, Київська, Луганська, Харківська

Джерело: Власні дослідження.

У сучасних умовах обмін між регіонами дає можливість зміцнити продовольчу безпеку, проте, безперечно, головною умовою її досягнення стає розвиток власного агропромислового виробництва.

Для України характерний перелік особливостей як щодо формування джерел продовольчих товарів, споживання, так і стосовно механізму їх функціонування. Основу продовольчого забезпечення має становити власне аграрне і переробне виробництво, із формуванням сировинної бази, продовольчого ринку, резервних фондів регіонального рівня, які забезпечать всі соціально-демографічні групи населення продовольчими товарами протягом певного періоду.

Висновки. Як засвідчили результати проведеного дослідження, забезпечення необхідного рівня продовольчої безпеки ще не досягнуто. Сучасний рівень розвитку національного і регіональних агропродовольчих ринків призвів до незбалансованості харчування населення, внаслідок чого структура споживання продуктів харчування людей та багатьох найважливіших продовольчих товарів, зокрема молока, істотно відрізняється від рекомендованих науково обґрунтованих норм харчування. Під час аналізу розвитку

регіонального ринку молока виявлено певні проблеми щодо його виробництва та споживання. З метою відновлення позицій на основних стратегічних напрямках аграрного виробництва (забезпечення належного рівня продовольчої безпеки і стабільної ситуації в економіці) найвагомішими складовими державної системи підтримки мають стати: використання спеціального режиму кредитного забезпечення аграрних товаровиробників та забезпечення часткового відшкодування відсоткових ставок за одержані ними від комерційних банків кредитні ресурси; фінансування державних цільових програм; створення належних умов для розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності в галузі молочного скотарства; забезпечення паритету в міжгалузевій взаємодії галузі молочного скотарства з іншими галузями економічної системи.

Таким чином, досягнення необхідного рівня продовольчого забезпечення і продовольчої безпеки країни та регіонів передбачає створення умов, за яких вітчизняні товаровиробники здатні ефективно виробляти, переробляти, зберігати і реалізовувати молочну продукцію.

Список бібліографічних посилань

1. Брий-Саверен Ж. Психологія смаку. 1820 р. URL : <http://http://www.lubing.ru/aboutnink/brigasvaren/>.
2. Гнатюк С. А. Продовольча безпека та можливість її досягнення в Україні. *Економіка АПК*. 2005. № 7. С. 42-45.
3. Економіка виробництва молока і молочної продукції в Україні : монографія / за ред. П. Т. Саблука, В. І. Бойка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2005. 340 с.
4. Заходим М. В. Сучасний стан і тенденції розвитку молочного скотарства в Україні. *Інноваційна економіка. Науково-виробничий журнал*. 2016. № 1-2(61). С. 53-59. URL : http://ie.at.ua/IE_2016/InnEko_1-2_2016_.pdf.
5. Інформаційно-аналітичний портал про молоко і молочне господарство. URL : <http://milkua.info/uk/aboutmilk/>.

References

1. Bryia-Saverena, Zh. (1820). *Psykhologhiia smaku* [Psychology of taste]. Retrieved from: <http://http://www.lubing.ru/aboutnink/brigasvaren/> [In Ukrainian].
2. Hnatiuk, S.A. (2005). *Prodovolcha bezpeka ta mozhlyvosti yii dosiahnennia v Ukraini* [Food security and opportunities to achieve it in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 42-45 [In Ukrainian].
3. Sabluk, P.T., Boiko, V.I., et al. (2005). *Ekonomika vyrobnytstva moloka i molochnoi produktsii v Ukraini: monohrafiia* [Economics of milk production and dairy products in Ukraine: monograph]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

6. Кочетков О. В., Марков Р. В. Формування системи показників продовольчої безпеки України. *Економіка АПК*. 2002. № 9. С. 43-49.
7. Кузьо Р. М. Продовольча безпека як пріоритет аграрної політики. Сучасні виклики продовольчої безпеки: дискусія за круглим столом (15 травня 2015 року). Львівський НАУ. Львів. С. 38-41.
8. Лукінов І. І. Вибрані праці: у двох книгах. Кн. 2. Київ : ННЦ ІАЕ, 2007. 794 с.
9. Методичні рекомендації з організації сімейних ферм в Україні (на прикладі ферм з виробництва молока) / Ю. О. Лупенко, М. І. Малік, М. І. Кісіль та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 60 с.
10. Місюк М. В. Вплив ринку м'ясомолочної продукції на рівень продовольчої безпеки країни. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2014. Т. 19. Вип. 2(2). С. 130-134.
11. Місюк М. В. Ринок продукції скотарства : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2012. 324 с.
12. Павловська Л. Д., Заходим М. В. Забезпечення конкурентоспроможності продукції молокопереробних підприємств : монографія. Житомир : Вид-во «Полісся», 2011. 228 с.
13. Пасхвер Б. Й. Продовольча доступність. *Економіка України*. 2001. № 7. С. 65-67.
14. Постанова Верховної Ради про прийняття за основу проекту Закону України про продовольчу безпеку України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3498-17#Text>.
15. Прогноз виробництва сільськогосподарської продукції в Україні у 2018 році (січень 2018 р.) / Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Грищенко О. Ю., Волосяк Ю. В.; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2018. 20 с.
16. Саблук П. Т., Білоус О. Г., Власов В. І. Продовольча безпека України. *Економіка АПК*. 2009. № 10. С. 3-7. URL : http://eaprk.org.ua/sites/default/files/eaprk/2009/2009_10/09_10_01.pdf.
17. Тринько Р. І. Продовольча безпека: аналітична діагностика : монографія. Львів, 2010. 168 с.
18. Хорунжий М. Й. Продовольча безпека: соціально-економічна суть, стан і показники. *Економіка АПК*. 2003. № 6. С. 9-16.
19. Шиян Н. І. Развитие скотоводства в Украине. *Економіка АПК*. 2016. № 9. С. 38-43. URL : <http://eaprk.org.ua/ru/contents/2016/09/38>.
20. Boiko Viktoriia, Kwilinski Aleksy, Misiuk Mykola, Boiko Liudmyla. Competitive advantages of wholesale markets of agricultural products as a type of entrepreneurial activity: the experience of Ukraine and Poland. *Економічний часопис-XXI*. 2019. № 175(1-2). С. 68-72. URL : <https://doi.org/10.21003/ea.V175-12>.
21. D'souza Karen. Milk fat does a good? The Mercury news. August 26, 2017. URL : <http://www.mercurynews.com/2017/08/26/milk-fat-does-a-good/>.
22. Glauber J.W., Effland A. United States agricultural policy: its evolution and impact. 2016. 40 p. International Food Policy Research Institute: Website. URL : <https://www.ifpri.org/publikation/united-states-%20agricultural-%20policy-its-evolution-and-impact>.
23. Loring P. A., Whitely C. Food Security and Food System Sustainability in North America. *Encyclopedia of Food Security and Sustainability*. 2019. Vol. 3. P. 126-133.
24. Mysyuk Mykola, Zakhodym Maryna, Ievstafieva Yulia, Susharnyk Yaroslav, Misko Alla, Reznik Nadiia. Problems of Food Security in Modern Conditions of Ukraine. *International Journal of Advanced Science and Technology*. 2020. № 29(9s). P. 4606-4613. URL : <http://sercsc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/17171>.
4. Zakhodym, M.V. (2016). Suchasnyi stan i tendentsii rozvytku molochnoho skotarstva v Ukraini [Current state and trends in the development of dairy farming in Ukraine]. *Naukovo-vyrobnychiy zhurnal «Innovatsiina ekonomika»*, 1-2 (61), pp. 53-59. Retrieved from: http://ie.at.ua/IE_2016/InnEko_1-2_2016_.pdf [In Ukrainian].
5. Informatsiino-analitychnyi portal pro moloko i molochne hospodarstvo [Information and analytical portal about milk and dairy farming]. Retrieved from: <http://milkua.info/uk/aboutmilk/> [In Ukrainian].
6. Kochetkov, O.V. & Markov, R.V. (2002). Formuvannia systemy pokaznykiv prodovolchoi bezpeky Ukrainy [Formation of the system of food security indicators of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 43-49 [In Ukrainian].
7. Kuzo, R.M. (2015). Prodovolcha bezpeka yak priorytet ahraryoi polityky [Food security as a priority of agricultural policy]. *Suchasni vyklyky prodovolchii bezpetsi: dyskusiiia za kruhlym stolom (15 travnia 2015 roku)*. Lviv: Lvivskiyi NAU (pp. 38-41) [In Ukrainian].
8. Lukinov, I.I. (2007). Vybrani pratsi: u dvokh knykh. Kn. 2. [Selected works: in two books. Volume 2]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
9. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Kisel, M.I., et al. (2014). Metodichni rekomendatsii z orhanizatsii simeinykh ferm v Ukraini (na prykladi ferm z vyrobnytstva moloka) [Methodical recommendations for the organization of family farms in Ukraine (on the example of milk farms)]. Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
10. Misiuk, M.V. (2014). Vplyv rynku miasomolochnoi produktsii na riven prodovolchoi bezpeky krainy [The impact of the meat and dairy market on the level of food security of the country]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia: Ekonomika*, T. 19, vyp. 2(2), pp. 130-134 [In Ukrainian].
11. Misiuk, M.V. (2012). Rynok produktsii skotarstva: monohrafiia [Livestock products market: monograph]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
12. Pavlovskaya, L.D. & Zakhodym, M.V. (2011). Zabezpechennia konkurentospromozhnosti produktsii molokopererobnykh pidpriemstv: monohrafiia [Ensuring the competitiveness of dairy products: monograph]. V-vo «Polissia» [In Ukrainian].
13. Paskhaver, B.Yo. (2001). Prodovolcha dostupnist [Food availability]. *Ekonomika Ukrainy*, 7, pp. 65-67 [In Ukrainian].
14. Postanova Verkhovnoi Rady pro pryiniattia za osnovu projektu Zakonu Ukrainy pro prodovolchu bezpeku Ukrainy [Resolution of the Verkhovna Rada on the adoption of the draft Law of Ukraine on Food Security of Ukraine as a basis]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3498-17#Text> [In Ukrainian].
15. Lupenko Yu. O., Mesel-Veseliak, V.Ya., Hryshchenko. O.Yu. & Volosiuk, Yu.V. (2018). Prohnoz vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii v Ukraini u 2018 rotsi (sichen 2018r.) [Forecast of agricultural production in Ukraine in 2018 (January 2018)]. (Yu.O. Lupenko, V.Ya. Mesel-Veseliak (Ed.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
16. Sabluk, P.T., Bilous, O.H. & Vlasov, V.I. (2009). Prodovolcha bezpeka Ukrainy [Food security of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 3-7. Retrieved from : http://eaprk.org.ua/sites/default/files/eaprk/2009/2009_10/09_10_01.pdf [In Ukrainian].
17. Trynko, R.I. (2010). Prodovolcha bezpeka: analitychna diahnozyka: monohrafiia [Food security: analytical diagnostics: monograph]. Lviv [In Ukrainian].
18. Khorunzhyi, M.Yo. (2003). Prodovolcha bezpeka: sotsialno-ekonomichna sut, stan i pokaznyky [Food security: socio-economic essence, condition and indicators]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 9-16 [In Ukrainian].
19. Shyian, N.I. (2016). Razvytye skotovodstva v Ukrayne [Development of cattle breeding in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 38-43. Retrieved from: <http://eaprk.org.ua/ru/contents/2016/09/38> [In Ukrainian].
20. Viktoriia Boiko, Aleksy Kwilinski, Mykola Misiuk, Liudmyla Boiko (2019). Competitive advantages of wholesale markets of agricultural products as a type of entrepreneurial activity: the experience of Ukraine and Poland. *Економічний часопис-XXI*, 175(1-2), pp. 68-72. Retrieved from: <https://doi.org/10.21003/ea.V175-12> [In English].

21. Karen D'souza (2017). Milk fat does a good? The Mercury news. August 26. Retrieved from: <http://www.mercurynews.com/2017/08/26/milk-fat-does-a-good/> [In English].
22. Glauber, J.W. & Efland, A. (2016). Uniteg Statey agricultural policy: its evolution and impact. 40 p. International Food Policy Research Institute: Website. Retrieved from: <https://www.ifpri.org/publikation/united-states-%20agricultural-%20policy-its-evolution-and-impact> [In English].
23. Loring, P.A. & Whitely, C. (2019). Food Security and Food System Sustainability in North America. Encyclopedia of Food Security and Sustainability, vol. 3, pp. 126-133 [In English].
24. Mysyuk Mykola, Zakhodym Maryna, levstafieva Yulia, Sharnyuk Yaroslav, Misko Alla, Reznik Nadiia (2020). Problems of Food Security in Modern Conditions of Ukraine. International Journal of Advanced Science and Technology, 29(9s), pp. 4606-4613. Retrieved from: <http://sersc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/17171> [In English].

Misiuk M. V., Zakhodym M. V. Development of the milk market in the context of ensuring the country's food security

The purpose of the article is to reveal the essence of food security and analyze the development trends of the milk market in terms of providing the population with dairy products.

Research methods. In the process of the study, dialectical methods of cognition, a systematic approach to the study of economic phenomena, monographic (with generalized domestic and foreign experience in determining the economic essence of food security), analysis and synthesis (when studying the levels of milk production and the physical and economic accessibility of the population to these products) were used, statistical groupings (when identifying the place of regions in the national volume of dairy production), economic and statistical (when processing mass statistical data), abstract logical (when substantiating theoretical generalizations and drawing conclusions).

Research results. The theoretical aspects of food security as an economic category are substantiated, the essence of which is reduced as the ability of the state under various conditions to provide guarantees and meet the needs of the population for food products at a scientifically grounded level of consumption for effective demand. The analysis of the development of the milk market in the context of ensuring food security, in particular of such a segment as the consumption of milk in accordance with the scientifically grounded norm, is carried out and trends in the provision of milk to the regions of Ukraine are determined.

Scientific novelty. The analysis of the level of dairy products consumption by the population of the regions of Ukraine made it possible to determine a certain level of imbalances in the production and formation of regional food stocks and to classify the regions of Ukraine by functions in the milk market according to the level of provision with their own production, which made it possible to substantiate the need for interregional exchange of industry products in order to improve the level consumption per capita and strengthening food security.

Practical significance. The recommendations of the authors can be used by the Departments of agro-industrial development of regional state administrations in the development of food security programs, taking into account both the development of their own milk production and the exchange between regions. Tabl.: 3. Figs.: 2. Refs.: 24.

Keywords: milk industry; food security; market; consumption rate; region.

Misiuk Mykola Vasylovych - doctor of economic sciences, professor, dean of the economic faculty, Podilsk State Agrarian and Technical University (13, Shevchenko St., Kamianets-Podilskyi, Khmelnytsk region, 32316)

E-mail: misyuknikolai@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2903-7715>

Zakhodym Maryna Volodymyrivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of economics, entrepreneurship, trade and exchange activities, Podilsk State Agrarian and Technical University (13, Shevchenko St., Kamianets-Podilskyi, Khmelnytsk region, 32316)

E-mail: mzahodym@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0010-8006>

Мисюк Н. В., Заходым М. В. Развитие рынка молока в контексте обеспечения продовольственной безопасности страны

Цель статьи - раскрыть сущность продовольственной безопасности и проанализировать тенденции развития рынка молока в контексте обеспечения населения молочной продукцией.

Методика исследования. В процессе исследования использованы диалектические методы познания, системный подход к изучению экономических явлений, монографический (при обобщенные отечественного и зарубежного опыта в определении экономической сущности продовольственной безопасности), анализа и синтеза (при исследовании уровней производства молока и физической и экономической доступности населения к данной продукции), статистических группировок (при выявлении места регионов в общенациональном объеме производства молочной продукции), экономикостатистический (при обработке массовых статистических данных), абстрактно-логический (при обосновании теоретических обобщений и формировании выводов).

Результаты исследования. Обоснованы теоретические аспекты продовольственной безопасности как экономической категории, суть которой сводится к способности государства при различных условиях предоставить гарантии и обеспечить потребности населения в продовольственных товарах на научно обоснованном уровне потребления при платежеспособном спросе. Осуществлен анализ развития рынка молока в контексте обеспечения продовольственной безопасности, в частности такого сегмента, как потребление молока в соответствии с научно обоснованной нормой и определены тенденции обеспечения молоком регионов Украины.

Элементы научной новизны. При анализе уровня потребления молочной продукции населением регионов Украины установлены определённые диспропорции в производстве и формировании региональных продовольственных фондов, осуществлена классификация регионов Украины по функциям на рынке молока с учётом показателя обеспечения собственным производством. Обоснована необходимость межрегионального обмена продукции отрасли с целью улучшения уровня потребления на душу населения и укрепления продовольственной безопасности.

Практическая значимость. Приведенные рекомендации могут быть использованы департаментами агропромышленного развития областных государственных администраций при разработке программ обеспечения продовольственной безопасности, учитывая как развитие собственного производства молока, так и обмен между регионами. Табл.: 3. Илл.: 2. Библиогр.: 24.

Ключевые слова: производство; молоко; продовольственная безопасность; рынок; норма потребления; регион.

Мисюк Николай Васильевич - доктор экономических наук, профессор, декан экономического факультета, Подольский государственный аграрно-технический университет (32301, Хмельницкая обл., г. Каменец-Подольский, ул. Шевченко, 13)

E-mail: misyuknikolai@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2903-7715>

Заходым Марина Владимировна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики, предпринимательства, торговли и биржевой деятельности, Подольский государственный аграрно-технический университет (32301, Хмельницкая обл., г. Каменец-Подольский, ул. Шевченко, 13)

E-mail: mzahodym@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0010-8006>

Стаття надійшла до редакції 18.12.2020 р.

Фахове рецензування: 28.12.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Місюк М. В., Заходим М. В. Розвиток ринку молока в контексті забезпечення продовольчої безпеки країни. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 34 – 43. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101034>

Misiuk, M.V. & Zakhodym, M.V. (2021). Rozvytok rynku moloka v konteksti zabezpechennia prodovolchoi bezpeky krainy [Development of the milk market in the context of ensuring the country's food security]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 34 – 43 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101034>

*

УДК 339.13

JEL Classification: Q13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101043>

**Н. М. БУНЯК, кандидатка економічних наук,
старша наукова співробітниця
І. М. ДАНИЛКО**

Стан конкуренції на ринках сортів та насіння сортів пшениці м'якої озимої вітчизняної селекції

Мета статті - проаналізувати стан конкуренції на ринку сортів та ринку насіння сортів пшениці м'якої озимої вітчизняної селекції в Україні.

Методика дослідження. В основу методики дослідження покладено комплексний підхід до вивчення стану конкуренції, конкурентних переваг. Застосовувалися методи: статистико-економічний при визначенні ролі окремих заявників на формування пропозиції на ринку сортів; графічний і табличний - для наочного відображення результатів наукового дослідження.

Результати дослідження. Визначено, що суб'єкти насінництва на різних ринках, ринках насіння сортів та ринках сортів виступають у різних ролях. Виявлено способи комерціалізації сортів, як об'єктів інтелектуальної власності. За результатами проведеного групування сортів за обсягами виробництва насіння встановлено шість сортів лідерів за обсягами поширення на полях сільськогосподарських товаровиробників. Сформовано групу оригінаторів, що посідають лідируючі позиції на ринках сортів, спрогнозовано зміни у найближчій перспективі та обґрунтовано такі зміни серед лідерів. Окреслено загальну кількість суб'єктів, що формують пропозицію на ринках сортів та насіння сортів, загальний обсяг пропонування насіння по сортах, категоріях та географії його виробництва. За результатами аналізу кон'юнктури регіональних ринків насіння сортів пшениці м'якої озимої зроблено

© Н. М. Буняк, І. М. Данилко, 2021

Практическая значимость. Приведенные рекомендации могут быть использованы департаментами агропромышленного развития областных государственных администраций при разработке программ обеспечения продовольственной безопасности, учитывая как развитие собственного производства молока, так и обмен между регионами. Табл.: 3. Илл.: 2. Библиогр.: 24.

Ключевые слова: производство; молоко; продовольственная безопасность; рынок; норма потребления; регион.

Мисюк Николай Васильевич - доктор экономических наук, профессор, декан экономического факультета, Подольский государственный аграрно-технический университет (32301, Хмельницкая обл., г. Каменец-Подольский, ул. Шевченко, 13)

E-mail: misyuknikolai@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2903-7715>

Заходым Марина Владимировна - кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономики, предпринимательства, торговли и биржевой деятельности, Подольский государственный аграрно-технический университет (32301, Хмельницкая обл., г. Каменец-Подольский, ул. Шевченко, 13)

E-mail: mzahodym@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0010-8006>

Стаття надійшла до редакції 18.12.2020 р.

Фахове рецензування: 28.12.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Місюк М. В., Заходим М. В. Розвиток ринку молока в контексті забезпечення продовольчої безпеки країни. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 34 – 43. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101034>

Misiuk, M.V. & Zakhodym, M.V. (2021). Rozvytok rynku moloka v konteksti zabezpechennia prodovolchoi bezpeky krainy [Development of the milk market in the context of ensuring the country's food security]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 34 – 43 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101034>

*

УДК 339.13

JEL Classification: Q13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101043>

**Н. М. БУНЯК, кандидатка економічних наук,
старша наукова співробітниця
І. М. ДАНИЛКО**

Стан конкуренції на ринках сортів та насіння сортів пшениці м'якої озимої вітчизняної селекції

Мета статті - проаналізувати стан конкуренції на ринку сортів та ринку насіння сортів пшениці м'якої озимої вітчизняної селекції в Україні.

Методика дослідження. В основу методики дослідження покладено комплексний підхід до вивчення стану конкуренції, конкурентних переваг. Застосовувалися методи: статистико-економічний при визначенні ролі окремих заявників на формування пропозиції на ринку сортів; графічний і табличний - для наочного відображення результатів наукового дослідження.

Результати дослідження. Визначено, що суб'єкти насінництва на різних ринках, ринках насіння сортів та ринках сортів виступають у різних ролях. Виявлено способи комерціалізації сортів, як об'єктів інтелектуальної власності. За результатами проведеного групування сортів за обсягами виробництва насіння встановлено шість сортів лідерів за обсягами поширення на полях сільськогосподарських товаровиробників. Сформовано групу оригінаторів, що посідають лідируючі позиції на ринках сортів, спрогнозовано зміни у найближчій перспективі та обґрунтовано такі зміни серед лідерів. Окреслено загальну кількість суб'єктів, що формують пропозицію на ринках сортів та насіння сортів, загальний обсяг пропонування насіння по сортах, категоріях та географії його виробництва. За результатами аналізу кон'юнктури регіональних ринків насіння сортів пшениці м'якої озимої зроблено

© Н. М. Буняк, І. М. Данилко, 2021

висновок про його надзвичайну строкатість як за обсягами потреби, реального попиту, так і фактичного пропонування по областях. Встановлено вплив приватної селекції на ринок сортів та насіння сортів.

Елементи наукової новизни. Визначено особливості конкуренції на ринках сортів та насіння сортів пшениці озимої м'якої вітчизняної селекції. Набули подальшого розвитку питання ринку сортів, як об'єктів інтелектуальної власності.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використаними вітчизняними науковими установами для просування власних сортів, організації маркетингової роботи для здійснення реального впливу на ринок сортів та насіння сортів. Табл.: 4. Бібліогр.: 14.

Ключові слова: конкуренція; ринок; сорт; насіння; власники сортів; суб'єкт насінництва; роялті.

Буняк Наталія Миколаївна - кандидатка економічних наук, старша наукова співробітниця, директорка Носівської селекційно-дослідної станції Миронівського інституту пшениці імені В. М. Ремесла НААН (17131, Чернігівська обл., Носівський р-н, с. Дослідне)

E-mail: buniak_nm@ukr.net

Данилко Ірина Миколаївна - головна бухгалтерка, Носівська селекційно-дослідна станція Миронівського інституту пшениці імені В. М. Ремесла НААН (17131, Чернігівська обл., Носівський р-н, с. Дослідне)

E-mail: danlim@ukr.net

Постановка проблеми. Товаровиробник після прийняття рішення про виробництво певних культур переймається пошуком тих сортів, що задовольняють його вимоги стосовно урожайних і якісних характеристик з урахуванням ґрунтово-кліматичних та фінансових можливостей і тільки визначившись із сортом розпочинає пошук необхідного насіння. Насіння, становлячи невід'ємну частину матеріальних ресурсів, необхідних для виробництва товарного зерна, одночасно виступає матеріальним носієм об'єкта інтелектуальної власності на сорт і постійно перебуває у стані конкуренції на ринку насіння сортів. У літературних джерелах щодо функціонування ринку насіння зернових культур доволі часто відбувається підміна понять: ринок насіння на ринок сортів, комерціалізація на ринку насіння замість комерціалізації на ринку сортів, як об'єктів інтелектуальної власності. На нашу думку, в наукових публікаціях недостатня увага приділяється питанням характеристики цих ринків за рівнем конкуренції, відмінності таких за суб'єктами та одиницями виміру їх об'єму, вартості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні підходи до методології дослідження конкуренції та конкурентоспроможності закладено в працях світових економістів, таких як: І. Ансофф [1, 2], М. Портер [10], А. Сміт [13]. Питання розвитку теоретичного змісту конкуренції і положень формування конкурентних відносин в сучасних умовах економічного середовища висвітлено у наукових роботах З. Варналія [3], В. Гейця, М. Мазаракі [4]. Основні положення ринку сортів рослин з урахуванням особливостей ресурсного потенціалу вітчизняної й іноземної селекції, сучасного стану процесу створення сортів рослин розглядалися

О. В. Захарчуком [7, 8]. Розвиток селекційної діяльності на ринку селекційної продукції в Україні та світі досліджувала О. В. Шубравська [14]. Маркетинговий аналіз кон'юнктури ринку наукоємної продукції, сортів та гібридів ріпаку проведено на прикладі Прикарпатської ДСГДС [6]. Питання організаційно-економічного регулювання ефективного виробництва насіння зернових культур високих генерацій стали пріоритетними у вивченні для М. Огійчука, В. Орлова, С. Василішина [9].

Мета статті - проаналізувати стан конкуренції на ринку сортів та ринку насіння сортів пшениці м'якої озимої в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Конкуренція сортів рослин і насіння сортів багатоаспектне явище, яке доцільно визначати як суперництво окремо між оригінаторами сортів та виробниками насіння за прихильність товаровиробників до їх сортів, а відповідно і до насіння цих сортів. Досягти цього можна лише за рахунок наявних переваг у рівнях урожайності та її стабільності, якості зерна.

Ринок сортів рослин - це система економічних взаємовідносин між власниками майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту та господарюючим суб'єктом, внесеним до Реєстру суб'єктів насінництва та розсадництва. Відповідно до класифікації ринків це ринок науково-технічної, наукоємної продукції, об'єктів інтелектуальної власності. Суб'єктами пропозиції на такому ринку в 2018 р. виступали 38 українських установ - оригінаторів сортів пшениці м'якої озимої, із загальним об'ємом пропонування 342 сорти, що були внесені до Державного реєстру сортів, придатних до поширення в Україні.

Ринок насіння сортів певних зернових культур - це гармонізовані взаємовідносини між суб'єктами насінництва, юридичними та фізичними особами-підприємцями з продажу та постачання сільськогосподарським товаровиробникам насіння як одного із засобів виробництва товарної продукції (зерна). Ринок насіння сортів являє собою складову загального ринку матеріальних ресурсів, засобів виробництва сільськогосподарської продукції.

Загальний обсяг пропозиції на ринку насіння пшениці м'якої озимої української селекції становить всю кількість насіння по сортах і репродукціях, на яку було видано сертифікати на сортові та посівні якості - 80,3 тис. т. Загальна чисельність суб'єктів продажу насіння більша від кількості суб'єктів з виробництва цього насіння, оскільки реалізація насіння - діяльність юридичних осіб (або фізичних осіб-підприємців) з продажу та постачання насіння (ст. 1 Закону України «Про насіння та садивний матеріал»). Звідси суб'єктами пропозиції на ринку насіння виступає значна частина дистриб'юторів з продажу згаданого товару.

Суб'єкт насінництва на різних ринках, ринках насіння сортів та ринках сортів відіграє різні ролі. Так, на ринку насіння він формує пропозицію і є продавцем товару насіння, на ринку сортів - покупець ліцензії на право виробництва насіння конкретного сорту, формує попит на товар «сорт». Фізичними одиницями виміру об'єму ринку насіння слугує фізична маса (центнери, тонни), ринку сортів - кількість сортів, за яки-

ми укладено ліцензійні договори та їх загальна кількість (одиниць).

Поширення сорту - комерційне розповсюдження посадкового матеріалу - матеріально-го носія сорту, занесеного до Реєстру сортів рослин України [9]. В окремих випадках насіння певних сортів може бути представлено на ринку за умови, що сорт не став об'єктом обігу на ринку сортів, насіння сорту на ринок виводить володілець майнового права на поширення сорту. Зазвичай це характерно для приватних установ - оригінаторів (ТОВ «ЛІСТ», ТОВ «Росава» та ін.), та наукових установ, власників 1-3 сортів, що мають поширення в регіоні функціонування установи (Носівська СДС, Веселоподільська ДС, Асканійська ДСДС та ін.). Такі сорти, майже всі, входять до першої групи групування сортів озимої пшениці за обсягами виробництва.

Ринок сортів пшениці вітчизняної селекції формують 38 установ - оригінаторів, володілців патентів на 341 сорт, що внесені до Державного реєстру сортів. Найбільшу кількість сортів - 236 од. (69,2%), пропонують на ринок шість суб'єктів, що є державними бюджетними науковими установами. Серед цих установ і відбувається реальна конкуренція на ринку сортів. Групу установ - оригінаторів, за наявних не більше п'яти сортів у Державному реєстрі формують 10 установ, заснованих на приватній формі власності, та державні установи, основний напрям діяльності яких не селекція - навчальні заклади та наукові установи НААН, з визначеними іншими пріоритетами в наукових дослідженнях (табл. 1).

1. Групування вітчизняних установ - оригінаторів за кількістю сортів у Державному реєстрі сортів рослин, придатних для поширення в Україні за 2018 р.

Культура	Кількість заявників од./%	Усього сортів у Реєстрі од./%	До п'яти сортів		6-10 сортів		11 сортів і більше	
			установ, од./%	усього сортів, од./%	установ, од./%	усього сортів, од./%	установ, од./%	усього сортів, од./%
Пшениця озима, м'яка	38/100	341/100	25/63,1	51/15	7/18,4	54/15,8	6/15,8	236/69,2

Джерело: Сформовано авторами на основі даних [5].

У кожного сорту після внесення його до Державного реєстру своє призначення. Так, деякі перебувають у реєстрі понад 20 років і їхнім насінням засівають значні площі, тоді як інші, потрапивши на ринок, так і не стають товаром «сорт». В аналізованому році по 96 сортах не було вироблено насіння жодної тонни. Серед сортів, занесених до Державного реєстру в 2018 р., по 19 сортах

заявники фактично не проводили розмноження. Спільні 18 сортів Миронівського інституту пшениці імені В. М. Ремесла НААН та Інституту фізіології рослин і генетики НАН України не набули поширення і не відтворювалися в промислових обсягах.

Як показало групування сортів за обсягами виробництва насіння, 114 сортів (47,3%) відтворюються в межах до 100 т, за загальної

кількості виробленого насіння 3945 т, що становить 4,9% до загальної пропозиції на ринку насіння сортів вітчизняної селекції (табл. 2). При цьому 75 сортів вирощуються лише в одному суб'єкті насінництва. За результатами детального аналізу сортів цієї групи за часом перебування їх у Державному реєстрі сортів, придатних до поширення в Україні, можна стверджувати, що 49 не мають шансів у подальшому вплинути на конкуренцію на ринку сортів, оскільки перебувають в ньому понад п'ять років. Сорти із терміном перебування до трьох років, а їх у цій групі 58, теоретично мають можливість, за активної комунікативної політики, в майбутньому впливати на конкуренцію та розширити географію вирощування. Шість сортів озимої пшениці, або 2,4% до загальної чисельності сортів, внесених до Державного

реєстру (входять до 7-ої групи проведеного групування), формують 29% пропозиції на ринку насіння озимої пшениці. Серед них сорти, створені спільно Миронівським інститутом пшениці імені В. М. Ремесла НААН та Інститутом фізіології рослин і генетики НАН України: Богдана - 6174 т, Подолянка - 4464 т, Смуглянка - 2025 т, Зимоярка - 1617 т; Селекційно-генетичним Інститутом - Національним центром насіннізнавства та сортовивчення: Пилипівка - 2547; власником сорту Шестопалівка - 3489 т, що виробляється в дев'яти областях 22-ма господарюючими суб'єктами насінництва, є фермерське господарство «Бор». Також 23 сорти представлено обсягами насіння, що перевищують 1 тис. тонн, сумарно їх пропозиція становить 54,2% від загального обсягу пропонування цього товару на ринку.

2. Групування сортів озимої пшениці української селекції за обсягами виробництва їх насіння за 2018 р.

Група	Обсяги виробництва насіння сортів озимої пшениці	Кількість сортів у групі	До загальної чисельності сортів, по яких ведеться насінництво, %	Вироблено насіння, т	До загальної кількості виробленого насіння, %
1	До 100 тон	114	47,3	3945	4,9
2	101-400	80	32,7	16090	20,0
3	401-700	23	9,4	12687	15,8
4	701-1000	5	2,0	4124	5,1
5	1001-1300	9	3,2	10219	12,7
6	1301-1600	8	3,2	11958	14,9
7	Понад 1600	6	2,4	21304	26,6
	Усього	245	100,2	80327	100,0

Джерело: Сформовано авторами на основі даних [12].

Комерціалізація сортів, як об'єктів інтелектуальної власності, це продаж майнових прав на використання насіння цих сортів (виробництво та реалізацію). З огляду на основне призначення об'єктів інтелектуальної власності (ОІВ) - формування прибутку для власника, їх необхідно ввести у господарський обіг. Це може бути здійснено двома шляхами: використання об'єктів інтелектуальної власності у власному виробництві або продаж прав на їх використання. Перший спосіб характерний для установ із невеликою лінійкою сортів та намаганням досягти монопольного права на поширення певних сортів. Продають право на використання ОІВ установи за домінуючого положення на ринку сортів, що регулярно виводять на ринок нові об'єкти власності та отримують основну частину грошових надходжень у вигляді роялті. Передача прав

користування ОІВ відбувається за ліцензійними договорами. Такий підхід до комерціалізації сортів цікавий для обох сторін договору. Оригінатор сорту одержує прибуток у вигляді платежів (роялті) за використання права на поширення насіння певного сорту іншим суб'єктом бізнесу в галузі насінництва. Суб'єкт виробництва насіння отримує вже готову розробку - сорт, що внесений до Державного реєстру сортів, та має певні переваги над іншими сортами, користується попитом у сільськогосподарських товаровиробників для виробництва товарного зерна.

Для проведення детального аналізу стану ринку сортів пшениці озимої було визначено установи - оригінатори із домінуючим положенням за кількістю сортів в Державному реєстрі. У власності Селекційно-генетичного інституту - Національного центру насіннізнавства та сортовивчення знаходиться

69 сортів, із них по 64 (92,3%) ведеться насінництво, що є найкращим показником серед основних п'яти оригінаторів сортів. Високий показник - 60,8% становлять нові сорти з терміном перебування в Державному реєстрі до п'яти років, на сорти старше 10 років припадає лише 13%. Комерціалізація об'єктів інтелектуальної власності найвища серед досліджуваних наукових установ і досягає 88% загальної чисельності сортів у Реєстрі. Укладено 362 ліцензійні угоди на 61 сорт, у середньому майже 6 угод на один сорт. Найбільша кількість угод припадає на сорт Пилипівка - 25, насіння сорту виробляється в десяти областях, сорт внесено до реєстру в 2011 р. і за терміном перебування він наймолодший серед п'яти сортів, що входять до 7-ої групи за обсягами виробни-

цтва насіння. Інститут фізіології та генетики рослин, другий по кількості сортів у Реєстрі, значно поступається лідеру по кількості укладених ліцензійних угод - 1,6 в розрахунку на один сорт, що внесений до Реєстру. Насінництво не ведеться по 26 сортах, з них 14 сортів з терміном перебування у реєстрі до п'яти років. Спільні сорти Інституту фізіології рослин і генетики НАН України і Миронівського інституту пшениці імені В. М. Ремесла НААН (МіП), що нині найпоширеніші у країні, поступово втрачають свою популярність та будуть витіснені з ринку новими, більш конкурентоспроможними за рівнями врожайності, пристосуванням до підвищених температур, за рівня вологозабезпеченості (табл. 3).

3. Стан конкуренції вітчизняних установ - оригінаторів сортів озимої пшениці за 2018 р.

Установа	Усього сортів/%	Ведеться насінництво		Укладено ліцензійних угод		Термін перебування сортів у реєстрі		
		сортів	вироблено, тонн	кількість сортів	усього угод	до п'яти років	5-10 років	понад 10 років
Селекційно-генетичний інститут	69/20,2	64	25394	61	362	42	18	9
Інститут фізіології та генетики	57/16,7	31	7516	24	90	36	14	7
Миронівський інститут пшениці	24/7,0	16	1516	10	30	16	2	6
Інститут рослинництва	21/6,2	17	3547	10	38	5	6	11
Білоцерківська ДСС	18/5,2	15	2367	8	20	8	4	6
Спільні сорти МіП та Інституту фізіології і генетики	37/10,9	18	18342	17	118	0	11	27
Інші оригінатори	115/33,7	84	21642					
Всього сортів	341/100,0	245	80324					

Джерело: Сформовано авторами на основі даних [5, 12].

Миронівський інститут пшениці останніми роками активно виводить на ринок нові сорти, однак їхня кількість поки не переросла у показники, які формують конкурентні переваги - збільшення кількості ліцензійних угод та обсягів виробництва насіння. Зусилля, що прикладають науковці установи для пропаганди своїх сортів, а це щорічне закладання демонстраційних полігонів по усіх зонах вирощування, проведення сортовипробування

в Європейському Союзі, розширення мережі дослідних господарств, що зобов'язані вирощувати насіння, дасть змогу залишитися інституту провідним гравцем на ринку сортів пшениці озимої.

Варто зазначити активно-результативну позицію щодо просування нових сортів Селекційно-генетичного інституту - Національного центру насіннезнавства та сортовивчення. Так, із 22 сортів, внесених до

Державного реєстру за період 2016-2018 рр., 12 перевищили виробництво насіння в 100 т, загальна кількість виданих ліцензійних угод досягла 61. Найбільшу кількість - 14 ліцензій, видано на поширення сорту Житниця одеська в шести областях України. Із 26 сортів Інституту фізіології рослин і генетики НАН України набули суттєвого поширення лише чотири сорти з їх загальним обсягом виробництва насіння 2226 т, з яких сорт Новосмуглянка фактично являє собою ребрендинг сорту Смуглянка 2004 р. Сорт Даринка київська виробляють суб'єкти насінництва у восьми областях з обсягом виробництва насіння майже 500 т. Нові сорти інших оригінаторів - лідерів на ринку сортів не набули за перші три роки лідерських позицій. Натомість активна позиція з виведення сортів на ринок спостерігається за Національним науковим центром «Інститут землеробства НААН». У 2017-2018 рр. було успішно завершено державне сортовипробу-

вання та занесено до Державного реєстру 9 сортів. Лідруючі гравці ринку сортів пшениці озимої м'якої постійно конкурують за збільшення ринкової частки не лише між собою, а й зазнають жорсткого конкурентного тиску від значної кількості менших учасників ринку. Останні пропонують асортимент сортів, що значною мірою аналогічні з сортами лідерів ринку. При цьому вони орієнтуються в основному на товаровиробників, географічно розташованих поруч, приймають рішення стосовно вибору сорту на основі особистих спостережень за розвитком рослин та орієнтуються на доступність ціни, мінімізацію транспортних видатків.

Кон'юнктура регіональних ринків насіння сортів озимої пшениці, що характеризується сукупністю умов за співвідношенням попиту і пропозиції, надзвичайно строката як за обсягами потреби, реального попиту, так і фактичного пропонування по областях.

4. Планові та фактичні обсяги пропозиції на ринку насіння озимої пшениці по областях за 2018 р.

Адміністративно-територіальна одиниця	Площа посіву, тис. га, під урожай 2019 р.	Усього суб'єктів насінництва з виробництва насіння пшениці озимої м'якої	План виробництва насіння пшениці озимої м'якої, кількість сортів/т	Вироблено насіння пшениці озимої м'якої, кількість сортів/т
Вінницька	323,0	9	37/5450	35/3121
Волинська	151,4	3	6/495	4/171
Дніпропетровська	515,4	12	60/19310	53/11195
Донецька	361,1	10	26/3398	22/1858
Житомирська	131,3	8	18/3375	17/1279
Закарпатська	26,5	1	1/25	0/0
Запорізька	663,0	11	43/10211	43/6385
Івано-Франківська	51,4	2	2/143	1/38
Київська	178,0	21	90/14282	85/5864
Кіровоградська	319,0	4	16/2218	13/1648
Луганська	277,5	3	14/622	13/364
Львівська	158,2	7	10/2296	4/1732
Миколаївська	436,2	16	61/13591	61/7479
Одеська	656,1	22	75/23532	71/13635
Полтавська	225,3	15	49/19232	40/6049
Рівненська	109,7	1	5/180	4/67
Сумська	180,4	8	28/3743	24/1890
Тернопільська	207,8	4	13/2983	10/831
Харківська	533,7	25	69/21451	65/9623
Херсонська	479,7	19	40/8767	36/3272
Хмельницька	241,2	4	11/6102	9/1429
Черкаська	195,7	5	21/2126	17/1154
Чернівецька	46,7	2	4/160	2/59
Чернігівська	177,0	5	18/5815	16/1181
Всього по Україні	6645,3	217	251/169507	245/80324

Джерело: Сформовано авторами на основі даних [5, 12].

Загальний обсяг виробництва насіння усіх сортів пшениці м'якої озимої становив 137 982 т, з них сортів іноземної селекції 57 658 т (41,2%). Значне поширення іноземної селекції зумовило відсутність вітчизняного насінництва в Закарпатській області, в обсягах менше 100 т в Івано-Франківській, Рівненській, Чернівецькій областях. Лише в двох областях - Миколаївській та Запорізькій, не виробляється насіння сортів іноземної селекції.

Насіння як один із необхідних матеріальних ресурсів для виробництва товарного зерна, на відміну від пально-мастильних матеріалів, мінеральних добрив, засобів захисту рослин, може бути відтворено в господарстві товаровиробника, перетворившись із покупного ресурсу у власний. В Європі таке насіння відносять до категорії фермерське. Перед суб'єктами насінництва, виробниками насіння виникає проблема у визначенні реального обсягу насіння, яке може бути продано на ринку. Заплановані обсяги виробництва насіння суттєво відрізняються від фактично виробленого. У 2018 р. всіма виробниками було сертифіковано й набуло категорії насіння лише 47% від обсягу насіння, на яке взято ліцензійні угоди (табл. 4).

Виробники Київської області виступають лідерами за кількістю сортів, насіння яких виробляється - 85, що є результатом концентрації розміщення тут заявників, володільців патентів. Таких нараховується 9, або 23% до загальної чисельності. Серед них три установи - лідер за кількістю сортів у Державному реєстрі: Інститут фізіології рослин і генетики НАН України, Миронівський інститут пшениці імені В. М. Ремесла НААН, Білоцерківська дослідно-селекційна станція. Усього в Україні наявні 217 суб'єктів з виробництва насіння пшениці м'якої озимої, що в областях представлені нерівномірно, обсяги насіння з розрахунку на одне господарство в середньому знаходяться на рівні 370 т. Потужними гравцями від пропозиції виступають 12 господарств Дніпропетровської області з розрахунку на кожне 933 т. Разом із тим, хоча ТОВ АФ ім. Довженка Шишацького району Полтавської області одержало 2824 т насіння дев'яти сортів, що стало найбільшим показником серед усіх виробників, проте це становить лише 23% від запланованого обсягу виробництва. Обсяги виробництва насіння сортів пшениці м'якої озимої вітчизняної селекції по областях залежать від величини

загальної площі посіву, динаміки поширення сортів іноземної селекції. Більше ніж по 10 тис. т насіння вітчизняних сортів виробляють насіннєві господарства Дніпропетровської та Одеської областей.

Для ринку вітчизняного насіння зернових колосових культур у цілому характерна біполяризована його будова, для якої притаманні лише два оператори: первинний виробник, що формує пропонування, і кінцевий споживач, що формує попит. Реалізація насіння через систему посередників тільки починає зароджуватися. На даний час відсутня практика попереднього замовлення від посередників на виробництво насіння певних сортів і категорій, з наступним гарантованим викупом виробленого суб'єктами насінництва за контрактованого насіння. На сьогодні посередники фактично виконують роль торгових агентів, із пошуком конкретного товару для замовника і доставкою такого у визначене місце. На ринку насіння сортів реально відбувається конкуренція між його виробниками за прихильність споживачів - сільськогосподарських виробників товарного зерна.

На основі статистичних даних про площу посіву пшениці виконано математичні розрахунки з визначення потенційного обсягу ринку насіння сортів, за середньої норми висіву насіння 220 кг на 1 га, що становитиме 1462 тис. т. Фактично ринку було запропоновано 137,9 тис. т, або 9% від загальної потреби. Тобто в регіонах практично відсутня конкуренція насіння однакових сортів, товаровиробник шукає насіння певних сортів й особливо не переймається тим, хто виробив це насіння. Як наслідок, виробники насіння розширюють товарну лінійку, постійно вводячи в обіг нові сорти. В Запорізькій області одинадцять насіннєвих господарств вирощують насіння 43 сортів, із них 25 (58% їх загальної чисельності) одне господарство і лише сорт Ліра одеська - 5 господарств. Звідси тільки за насінням цього сорту можна стверджувати про наявність конкуренції, коли у товаровиробника наявна можливість порівнювати ціну продукції, ділову репутацію продавця, затрати на логістику.

В Україні набуває поширення приватна селекція. Об'єктивними чинниками, що формують цей процес, слід вказати: вкрай незадовільне матеріальне забезпечення селекціонерів, що мають особисті немайнові права інтелектуальної власності, підтверджені свідоцтвами про авторство на сорт рослини, які

шукають шляхи гідної грошової оцінки власних знань на умінь; бажання приватних суб'єктів насінництва заробляти додаткові кошти на торгівлі насінням, при цьому не укладати ліцензійні угоди та сплачувати винагороду власникам сортів у вигляді роялті. У Державному реєстрі сортів на 2018 р. заявниками, володільцями патентів та власниками 48 (14%) сортів пшениці озимої м'якої виступають 14 приватних структур. Найбільша кількість сортів належить: ТОВ АФ «Сади України» - 8, ПАТ «Селена» - 7, ФГ «Бор» - 6, ТОВ «Луганський інститут селекції та технологій» - 5. Стосовно поширення сортів беззаперечно лідирує ФГ «Бор», що знаходиться в с. Дачне Біляївського району Одеської області, з виробництвом насіння сортів Шестопалівка та Шпалівка в обсягах 3489 і 1304 т у 22 суб'єктів насінництва на полях дев'яти областей України. Загальна кількість виданих ліцензій на сорти ФГ «Бор» досягає 38 одиниць. ФГ «Бор» виступає суб'єктом виробництва насіння озимої пшениці, за загальної кількості такого 75 т, що є насінням власних сортів. На нашу думку, найближчими роками зростатиме роль приватної селекції з огляду на практично відсутнє фінансування державних наукових установ та можливість отримувати додаткові прибутки при реалізації насіння власної селекції без сплати за право використання об'єктів інтелектуальної власності.

Висновки. Наявність в Україні великої кількості заявників пшениці озимої м'якої і

представлених ними сортів, постійне поповнення ринку новими сортами, активне їх реальне пропонування учасникам ринку та включення в конкурентну боротьбу в найближчій перспективі свідчить про доволі гостру конкуренцію на ринку сортів. Беззаперечним лідером на ринку сортів пшениці озимої м'якої вказано Селекційно-генетичний інститут - Національний центр насіннізнавства та сортовивчення, питома вага сортів якого до загальної їх чисельності становить 20,2%. Установа цілеспрямовано працює над просуванням насіння власних сортів на ринок через систему укладання ліцензійних договорів із суб'єктами насінництва, що внесені до Державного реєстру суб'єктів насінництва та розсадництва. Кон'юнктура регіональних ринків надзвичайно строката як за обсягами потреби, реального попиту, так і фактичного пропонування по областях

Значимість покупця на ринку насіння сортів визначальна та впливає на діяльність виробника, підтримуючи стійку конкуренцію між суб'єктами насінництва - виробниками насіння, змушуючи їх постійно виводити на ринок насіння нові сорти. Приватна селекція набуває поширення та активно включається в ринок сортів і насіння сортів пшениці м'якої озимої. Пропозиція та привабливість сортів від вітчизняних суб'єктів ринку сортів вирішальна у формуванні ринку насіння сортів в Україні та протидії поширенню іноземних сортів.

Список бібліографічних посилань

1. Ансофф И. Планирование будущего корпорации. Москва : Прогресс, 1985. 560 с.
2. Ансофф И. Стратегическое управление. Санкт-Петербург : Терра, 2001. 574 с.
3. Варналій З. С. Конкуренція і підприємництво : монографія. Київ : Знання України, 2015. 463 с.
4. Геєць В. М., Мазаракі М. М. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів : монографія. Київ : НТЕУ, 2008. 273 с.
5. Державний реєстр сортів, придатних для поширення в Україні за 2018 рік. URL : <https://www.sops.gov.ua/uploads/page/5aa63108e441e.pdf>.
6. Дослідження ринку наукоємної продукції Прикарпатської ДСГДС / Садовська І., Матвієць В., Столярчук Н., Козак М. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2020. № 2. С. 54-62.
7. Захарчук О. В. Сорт як інноваційна основа розвитку рослинництва. Агроінком. 2009. № 5-8. С. 17-22.
8. Захарчук О. В. Теоретико-методологічні основи функціонування ринку сортів рослин. Київ : Алфера, 2009. 290 с.
9. Огійчук М. Ф., Орлов В. В., Василішин С. І. Організаційно-економічне регулювання ефективного виробництва насіння зернових культур високих генерацій та його обліково-аналітичне забезпечення: монографія / за ред. проф. М. Ф. Огійчука. ХНАУ. Харків : ФОП Бровін О.В., 2019. 308 с.

References

1. Ansoff, I. (1985). Planirovanie budushhego korporatsii [Planning the future of the corporation]. M.: Progress [In Russian].
2. Ansoff, I. (2001). Strategicheskoe upravlenie [Strategic management]. SPb.: Terra [In Russian].
3. Varnalii, Z.S. (2015). Konkurentsia i pidpriemnytstvo: monohrafiia. [Competition and entrepreneurship: monograph]. Kyiv: Znannia Ukrainy [In Ukrainian].
4. Heiets, V.M. & Mazarak, M.M. (2008). Priorytety natsionalnoho ekonomichnoho rozvytku v konteksti hlobalizatsiinykh vyklykiv: monohrafiia [Priorities of national economic development in the context of globalization challenges: monograph]. Kyiv: NTEU [In Ukrainian].
5. Derzhavnyi reiestr sortiv prydatnykh dlia poshyrennia v Ukraini za 2018 rik [State Register of Varieties Suitable for Distribution in Ukraine for 2018]. Retrieved from: <https://www.sops.gov.ua/uploads/page/5aa63108e441e.pdf> [In Ukrainian].
6. Sadovska, I., Matviets, V., Stoliarchuk, N. & Kozak, M. (2020). Doslidzhennia rynku naukoiemnoi produktsii Prykarpatskoi DSHDS [Market research of science-intensive products of the Precarpathian State Agricultural Research Station]. Ekonomichnyi chasopys Shkhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky, 2, pp. 54-62 [In Ukrainian].
7. Zakharchuk, O.V. (2009). Sort yak innovatsiina osnova rozvytku roslynnytstva [Variety as an innovative basis for crop development]. Ahroinkom, 5-8, pp. 17-22 [In Ukrainian].

10. Портер. М. Международная конкуренция / пер. с англ. В. Д. Щетинина. Москва : Международные отношения, 1993. 51 с.
11. Про охорону прав на сорти рослин : Закон України № 3116-XII від 21.04.1993. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3116-12#Text>.
12. Реєстр сертифікатів на посівні якості насіння за 2018 рік. URL : <https://agro.me.gov.ua/storage/app/uploads/public/5cb046/3c7/5cb0463c73cc1026187679.xls>.
13. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй. Київ : Port_Royal, 2001. 596 с.
14. Шубравська О. В. Розвиток селекційної діяльності та ринку селекційної продукції в Україні та світі. *Економіка і прогнозування*. 2012. № 2. С. 86-89.

8. Zakharchuk, O.V. (2009). Teoretyko-metodolohichni osnovy funktsionuvannya rynku sortiv roslin [Theoretical and methodological foundations of the market of plant varieties]. Kyiv: Alfera [In Ukrainian].
9. Ohiichuk, M.F., Orlov, V.V., Vasylyshyn, S.I., et al. (2019). Orhanizatsiino-ekonomichne rehuliuвання efektyvnoho vyrobnytstva nasinnia zernovykh kultur vysokykh heneratsii ta yoho oblikovo-analitychne zabezpechennia: monohrafiia [Organizational and economic regulation of efficient production of seeds of cereals of high generations and its accounting and analytical support: monograph]. M.F. Ohiichuk (Ed.). Kharkiv: FOP Brovin O.V. [In Ukrainian].
10. Porter, M. (1993). Mezhdunarodnaja konkurencija [International competition]. (V.D. Shchetinina, Trans). M.: Mezhdunarodnye otnosheniia [In Russian].
11. Pro okhoronu prav na sorty roslin : Zakon Ukrainy # 3116-KhII vid 21.04.1993 r. [On protection of plant variety rights: Law of Ukraine No. 3116-XII from 21.04.1993]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3116-12#Text> [In Ukrainian].
12. Reiestr sertyfikativ na posivni yakosti nasinnia za 2018 rik [Register of certificates for sowing quality of seeds for 2018]. Retrieved from: <https://agro.me.gov.ua/storage/app/uploads/public/5cb046/3c7/5cb0463c73cc1026187679.xls> [In Ukrainian].
13. Smit, A. (2001). Dobrobut natsii. Doslidzhennia pro pryrodu ta prychny dobrobutu natsii [The welfare of nations. Research on the nature and causes of the well-being of nations]. K.: Port_Royal [In Ukrainian].
14. Shubravskaya, O.V. (2012). Rozvytok selektsiinoi diialnosti ta rynku selektsiinoi produktsii v Ukraini ta sviti [Development of selection activity and market of selection products in Ukraine and the world]. *Ekonomika i prohnozuvannia*, 2, pp. 86-89 [In Ukrainian].

Buniak N. M., Danylko I. M. The state of competition in the varieties and seed varieties markets of soft winter wheat of domestic selection

The purpose of the article is to analyze the state of competition in the market of varieties and the market of seeds of wheat varieties of soft winter domestic selection in Ukraine.

Research methods. The research methodology is based on an integrated approach to studying the state of competition and competitive advantages. The following methods were used: statistical and economic in determining the role of individual applicants in the formation of supply on the market of varieties; graphic and tabular - for visual display of the results of scientific research.

Research results. It has been determined that the subjects of seed production in different markets, markets for seeds of varieties and markets for varieties, act in different roles. The methods of commercialization of varieties as objects of intellectual property have been determined. Based on the results of the grouping of varieties according to the volume of seed production, six varieties of leaders were identified in terms of distribution in the fields of agricultural producers. A group of originators holding leading positions in the varieties markets has been formed, a forecast of changes in the near future has been made and such changes are justified among the leaders. The total number of entities that form the supply in the markets of varieties and seeds of varieties, the total volume of supply of seeds in the context of varieties, categories and geography of its production have been determined. Based on the analysis of the situation in the regional markets for seeds of soft winter wheat varieties, it was concluded that it is extremely variegated, both in terms of demand, real demand and actual supply in the context of regions. The influence of private selection on the market of varieties and seeds of varieties has been determined.

Scientific novelty. The study made it possible to determine the peculiarities of competition in the markets of varieties and seeds of wheat varieties of winter soft domestic selection. The issues of the market of varieties as objects of intellectual property were further developed.

Practical significance. The results of the study can be used by domestic scientific institutions to promote their own varieties, organize marketing work for realizing a real impact on the market of varieties and seeds of varieties. Tabl.: 4. Refs.: 14.

Keywords: competition; market; variety, seed; variety owners; the subject of seed production; royalties.

Buniak Nataliia Mykolaivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, director of the Nosivka Selection and Research Station of the V.M. Remeslo Myronivka Institute of Wheat (Doslidne vill., Nosivka dist., Chernihiv reg., 17131)

E-mail: buniak_nm@ukr.net

Danylko Iryna Mykolaivna - chief accountant of the Nosivka Selection and Research Station of the V.M. Remeslo Myronivka Institute of Wheat (Doslidne vill., Nosivka dist., Chernihiv reg., 17131)

E-mail: danlim@ukr.net

Буняк Н. Н., Данилко И. Н. Состояние конкуренции на рынках сортов и семян сортов пшеницы мягкой озимой отечественной селекции

Цель статьи - проанализировать состояние конкуренции на рынке сортов и рынке семян сортов пшеницы мягкой озимой отечественной селекции в Украине.

Методика исследования. В основу методики исследования положен комплексный подход к изучению состояния конкуренции, конкурентных преимуществ. Применялись методы: статистико-экономический при определении роли отдельных заявителей на формирование предложения на рынке сортов; графический и табличный - для наглядного отображения результатов научного исследования.

Результаты исследования. Определено, что субъекты семеноводства на различных рынках, рынках семян сортов и рынках сортов выступают в разных ролях. Выявлены способы коммерциализации сортов, как объектов интеллектуальной собственности. По результатам проведения группировки сортов по объемам производства семян установлены шесть сортов лидеров по объемам распространения на полях сельскохозяйственных товаропроизводителей. Сформирована группа оригинаторов, занимающих лидирующие позиции на рынках сортов, спрогнозированы изменения в ближайшей перспективе и обоснованы такие изменения среди лидеров. Очерчено общее количество субъектов, формирующих предложение на рынках сортов и семян сортов, общий объем предложения семян по сортам, категориям и географии его производства. По результатам анализа конъюнктуры региональных рынков семян сортов пшеницы мягкой озимой сделан вывод о его чрезвычайной пестроте, как по объемам потребности, реального спроса, так и фактического предложения по областям. Установлено влияние частной селекции на рынок сортов и семян сортов.

Элементы научной новизны. Определены особенности конкуренции на рынках сортов и семян сортов пшеницы озимой мягкой отечественной селекции. Получили дальнейшее развитие вопросы рынка сортов, как объектов интеллектуальной собственности.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы отечественными научными учреждениями для продвижения собственных сортов, организации маркетинговой работы для осуществления реального влияния на рынок сортов и семян сортов. Табл.: 4. Библиогр.: 14.

Ключевые слова: конкуренция; рынок; сорт; семена; владельцы сортов, субъект семеноводства; роялти.

Буняк Наталия Николаевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, директор Носовской селекционно-опытной станции Мироновского института пшеницы имени В. Н. Ремесла НААН (17131, Черниговская обл., Носовский р-н, с. Опытное, ул. Мира, 1)

E-mail: buniak_nm@ukr.net

Данилко Ирина Николаевна - главный бухгалтер, Носовская селекционно-опытная станция Мироновского института пшеницы имени В. Н. Ремесла НААН (17131, Черниговская обл., Носовский р-н, с. Опытное, ул. Мира, 1)

E-mail: danlim@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 18.12.2020 р.

Фахове рецензування: 28.12.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Буняк Н. М., Данилко І. М. Стан конкуренції на ринках сортів та насіння сортів пшениці м'якої озимої вітчизняної селекції. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 43 – 52. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101043>

Buniak, N.M. & Danylko, I.M. (2021). Stan konkurentsii na rynkakh sortiv ta nasinnia sortiv pshenytsi m'iaкої ozymoї vitchyznianoї selektsii [The state of competition in the varieties and seed varieties markets of soft winter wheat of domestic selection]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 43 – 52 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101043>

* * *

Новини АПК

За 11 місяців 2020 року Україна експортувала продукції АПК на 20 млрд дол. США

За даними Держстату, в січні-листопаді 2020 року український експорт продукції АПК та харчової промисловості становив 20 млрд дол. США, що на 0,3%, або на 62,3 млн дол. менше порівняно з аналогічним періодом 2019 року. При цьому позитивним моментом є тенденція до уповільнення темпів зниження експорту.

«Україна є важливим торговим партнером і одним з найбільших експортерів аграрної та харчової продукції на світові ринки. Українське продовольство користується попитом на кращих ринках ЄС, які висувають високі вимоги до якості продуктів. За звітний період Україна поставила в ЄС аграрної та харчової продукції на суму 5,8 млрд дол. США, або 28,9% від загального експорту такої продукції», - зазначив Міністр розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України Ігор Петрашко.

Найбільше експортовано продукції АПК за 11 міс. 2020 року в ЄС - на 5,8 млрд дол. США; Китай - 3,1; Індію - 1,3 млрд; Єгипет - 1,3 млрд; Туреччину - на 902,9 млн дол. США.

Традиційно найбільше за звітний період було експортовано зернових культур, олії та м'ясної продукції. Крім того, зросли обсяги постачання олії соняшникової, ячменю, пшениці, меду, плодів та горіхів, хлібобулочних і кондитерських виробів тощо.

Довідково. Інформацію наведено на основі даних Держстату, які оприлюднюються через 45 днів після завершення звітного періоду. В інших випадках інформація може надаватися на основі оперативних даних Держмитслужби.

Пресслужба Мінекономіки

УДК 323.325

JEL Classification: J21

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101053>

Г. І. САБЛУК

Гендерна збалансованість в умовах децентралізації управління сільським розвитком

Мета статті - теоретично й науково обґрунтувати основні методичні засади щодо досліджень гендерної рівності та впровадження принципів, які охоплюють сферу життя сільських людей.

Методика дослідження. Застосовано методи монографічного та логічного аналізу розвитку сільських територій в системі гендерної політики. Проаналізовано питання децентралізації на селі як процесу перерозподілу функцій і основних повноважень під кутом гендера. Сконцентровано увагу на участі жінок у реформах на місцевому рівні.

Результати дослідження. Висвітлено питання щодо гендерних проблем: забезпечення рівних прав і можливостей в економічному, суспільно-політичному житті сільського населення. Приділено увагу гендерній ролі жінки за характеристикою її поведінки як матері, дружини, господині, берегині роду. Встановлено, що в процесі реформи децентралізації розкриваються значно ширші повноваження і напрями розвитку в економічному і соціальному житті сільських людей.

Елементи наукової новизни. Охарактеризовано зацікавленість громад у рівному партнерстві між чоловіками і жінками в будь-яких ініціативах економічного, соціально-побутового та духовного розвитку їхнього сільського регіону, що набуває форми гендерної збалансованості. Розглянуто прагнення справедливого доведення їх участі в суспільному житті, не применшуючи при цьому ролі жінок та їх праці. Цілеспрямованість повинна бути направлена на подолання закоренілих стереотипів. Звернено увагу на зацікавлення наукового світу у доведенні важливості гендерної рівності для суспільства.

Практична значущість. За результатами досліджень виокремлено, що гендер, як суспільно-сконструйоване явище, має забезпечити рівнозначиме представлення кожної статі у суспільному процесі, з дотриманням поваги і розумінням прикладених зусиль у їх досягненнях. Запропоновано ряд важливих принципів, що охоплюють сферу життя сільського суспільства. Бібліогр.: 14.

Ключові слова: гендер; гендерна збалансованість; сільські території; децентралізація; гендерні знання; сільське жіноцтво; жінка-лідерка.

Саблук Ганна Іванівна - старша наукова співробітниця відділу соціально-економічного розвитку сільських територій, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: alexey@iae.kiev.ua

Постановка проблеми. Розглядаючи соціальний аспект вивчення життя сільського населення, його гендерної складової, питання в основному сконцентровується на сутності й закономірностях розвитку сільських територій, змісту та спрямованості в організації елементів поєднання матеріального і духовного людського життя. Адже пам'ятні минулі роки, коли передаючи свій душевний стан у піснях, жінки при цьому виконували колективну роботу. Проте відбувалося це із гармонією з навколишнім середовищем, розумінням життєвого простору, відтворюючи радість буття для себе, родини й близьких. Бо не можна відокремити від людини радість самого існування,

відчуття родючої землі, успіхів своєї праці, власне життя.

Нині очевидним стає необхідність поліпшення функціональної ролі сільської місцевості з мотивуванням її привабливості як для проживання сільських людей, так і загалом для об'єктивної потреби в розширенні функцій сільських територій [2].

Актуальність гендерних змін в Україні зумовлена не лише міжнародними зобов'язаннями держави, але і її внутрішніми проблемами. Гендерного реформування потребує кожна сфера людського життя: і промисловість, і охорона здоров'я, будівництво та транспорт, і сільське господарство. Тому забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків державними програмами орієнтоване на європейську модель з урахуванням особливостей українського соціуму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями науковців охоплюються різні періоди історії людства, а тому питання гендерної збалансованості в розвитку сільських регіонів завжди на часі. Науково обґрунтовані підходи по цих питаннях досліджувалися у працях відомих вчених і спеціалістів, серед яких: О. Данчева [2], А. А. Жигір [4], В. Кобиляцька [5], М. Й. Малік [6], Н. І. Патики [8], О. Л. Попова [9], М. П. Талавири [11] та ін.

Мета статті - теоретично й науково обґрунтувати основні методичні засади щодо досліджень гендерної рівності та впровадження принципів, які охоплюють сферу життя сільських людей.

Виклад основних результатів дослідження. Україна, як європейська держава, своїм завданням передбачає не лише забезпечення успішних соціальних та соціально-економічних реформ, а й досягнення нової якості життя, гармонізації суспільних відносин.

Відтак впровадження принципів гендерної рівності, що охоплює всі сфери життя українського населення, орієнтується на об'єктивну оцінку існуючої ситуації, враховуючи особливості економічного, соціального та духовного розвитку людей і в селі, і в місті - держави в цілому. Бо власне закони ще не гарантують існуючої гендерної рівності й не забезпечать готовності чоловічої і жіночої статі у своєму повсякденному житті керуватися виключно вимогами, зазначеними у виданих документах. Адже існуючі результати нерівності у соціально-економічній сфері життя лише посилюються через укорінення старих гендерних правил [12].

Звідси важливою сходинкою для забезпечення гендерних дій набуває у повсякденній роботі поповнення гендерних знань, впроваджуючи цим самим у життя принципи гендерної рівності та поведінки молодих людей у сімейному житті та побуті.

Така велика робота актуальна і проводиться в Україні на рівні представників Міністерства освіти і науки, Міністерства соціальної політики, Міністерства охорони здоров'я, зокрема тих департаментів, що опікуються питаннями розширення можливостей для жіноцтва, вивчаючи і контролюючи формування гендерно-відповідальної поведінки, дотримуючись тих правил, які загальноприйняті в суспільстві. І якщо увага сконцентровується на тому питанні, то з точки зору

інтересів як суспільства в цілому, так і кожної окремої людини обґрунтування потрібно націлювати на сукупність вчинків і дій людини, які створюють її уяву про спосіб життя, тобто, дієвості самої людини [12].

Сьогодні процес децентралізації став найбільш обговорюваною темою реформ на селі. За такої організації громади на місцях мають більше впливу на вирішення не тільки поточних питань, а й глобальних проблем, адже отримали значно більше і фінансових можливостей. Передача повноважень від виконавчої влади до місцевого самоврядування підвищує фінансову та функціональну спроможність вирішувати всі глобальні питання на місцях, цим самим забезпечуючи життєдіяльність територіальних громад на селі: використання місцевих природних ресурсів в інтересах громад, урегулювання питань власності громад на комунальне майно і землю, посилення впливу самих громад на місцевий розвиток [6].

Уже існує чітке бачення того, як розвивається соціальна інфраструктура села. Люди самі переконуються в тому, що децентралізація - одна з успішних реформ в Україні. Адже це підходи до утримання об'єктів соціальної сфери, доступ до лікувальних закладів завдяки омріяним налагодженим дорогам. І хоча проблемних питань вистачає, проте в будь-якому випадку їхнє вирішення направлене на позитивний результат. Участь жінок у процесах децентралізації, залучення жінок і чоловіків однаковою мірою до процесу реформи децентралізації дозволяє значно ефективніше забезпечувати управління на місцях [13].

В українському суспільстві історично так склалося, що дискримінація жінок не була явною, гендерні проблеми не мали особливого наголосу. Нині ситуація повсякденності інша, і гендерна політика, як ніколи раніше, актуальна. Тому розглядається згадане питання спільно стосовно чоловіка і жінки, не виділяючи гендерні особливості статі. Адже лідери наявні і серед чоловіків, і серед жінок (лікарі, вчителі, науковці і т.д.). При цьому центри зайнятості доводять, що серед безробітних більше жінок, ніж чоловіків [2]. Так, по Україні у лютому 2019 р. зареєстровано безробітних жінок 193,5 тис. осіб, тоді як безробітних чоловіків за цей же період 173,5 тис. осіб. За даними Державної служби зайнятості, у 2018 р. протягом одного місяця - січня, послуги отримали 53% жінок

(223,3 тис. осіб) і 47% чоловіків (201,3 тис. осіб). Цим і підтверджується, що жінки частіше звертаються до служби зайнятості в пошуках роботи. На селі нині це серйозна проблема, яку неможливо вирішити без урегулювання ринку праці. Існує велика кількість безробітних у сільських місцевостях, які потребують працевлаштування і перебувають за межею регульованого державою ринку праці. До того ж вони соціально не захищені, що значною мірою актуалізує окреслену проблему [3].

Проте постійний і детальний аналіз ситуації, що склалася на селі, за визначення можливостей розвитку сільських територій, дає змогу зосередитися на вирішенні нагальних питань їх розвитку в умовах децентралізації. І коли йдеться про гендерну роль, то жінка стає своєрідним провідником за характеристикою поведінки: мати, дружина, господиня, берегиня. А далі все залежить від того, який напрям у житті жінка обирає – бізнес, політика чи виконання призначеної для неї жіночої функції – народити дитину, бо цю місію ніхто, крім неї, не виконає.

Права жінок і чоловіків згідно з Конституцією України забезпечуються рівними можливостями і в суспільно-політичній діяльності. Аналітичний портал «Слово і діло» наводить наступні цифри. Так, за даними Всесвітнього економічного форуму Україна посідає 59 місце із 153-х у рейтингу гендерної рівності. Досить важливо, яка тенденція гендерної збалансованості простежується в українському парламенті. Якщо в першому скликанні налічувалося тільки 2,5% жінок (12 із 475 депутатів), то у нинішньому дев'ятому скликанні – 20,6% (87 із 423). Відзначимо, що вперше у керівництві парламенту жінка з'явилася лише у восьмому скликанні (Оксана Сироїд, Ірина Геращенко). Нині єдина жінка в президії Верховної Ради України – заступник спікера Олена Кондратюк [10].

Рівність – це основа демократичного суспільства і відображає повагу та права людини. Вільний підхід до реалізації особистості в українській родині – найпоширеніший гендерний стереотип, тобто вільний вибір: професійність чи робота. Адже людські ресурси – питання досить вагоме. Світові вчені розглядають людський капітал у сукупності здібностей людини, її знань та форм поведінки особистості в суспільстві. До прикладу, Н. Bartels доводить таку істину: людина виступає носієм людського капіталу, і спершу,

ніж взяти участь у процесі продуктивного виробництва, вона має бути освіченою [13].

В усіх об'єднаних громадах під час реформи децентралізації розкриваються значно ширші повноваження і напрями економічного та соціального розвитку, вивчаються потреби мешканців регіону тощо. Насамперед потрібно вдаватися до розуміння гендерних відмінностей і нерівностей, що становлять частину аналізу економічного розвитку на місцях. Нині громада має бути зацікавлена в партнерстві між чоловіком і жінкою в будь-яких ініціативах економічного розвитку.

Тенденції гендерної політики у довгостроковій перспективі варто розглядати у рівному представництві чоловіка і жінки в суспільстві та прагнути справедливого доведення їх участі в суспільному житті. Ті ролі, які традиційно визначені для чоловіків, можуть виконувати жінки, і навпаки, жіночу роботу можуть взяти на себе чоловіки і також бездоганно з нею управитися. Тому необхідно цілеспрямовано працювати над подоланням закоренілих стереотипів [14].

Діяльність жінок потребує нового оцінювання, не применшуючи при цьому їх ролі. Наприклад, робота з догляду за дітьми вдома чи праця в дошкільних закладах повинна бути поставлена на один щабель із роботою чоловіків на будівництві.

Гендер являє собою соціально-сконструйоване явище і молодих людей потрібно націлювати на такі характеристики ще з шкільних років, щоби в майбутньому не створювати форми дискримінації та суспільної ізоляції. На цьому особливу увагу акцентують науковці світу, доводячи, що гендерна збалансованість надто важлива для суспільства. Розв'язання проблеми знаходиться в площині мислення і розуміння того, як живуть і як взаємодіють жінки й чоловіки, зовсім при цьому не виділяючи жіночої проблеми. Висновок береться з того, що розвиток суспільного життя однаковою мірою стосується кожної статі, і в суспільному процесі дуже важливе справедливе представлення і чоловіка, і жінки. Жінкам потрібно віддавати належне за їхнє намагання часто без чоловічої підтримки долати проблеми, які, здавалося б, для них не по силі. Тут задіюється насамперед повага, тому позитивна характеристика щодо жіночих кроків у їхніх досягненнях завжди буде на користь справи [14].

Розширення сфери прикладання праці сільських людей значно зросла у період імплементації реформи децентралізації. Саме впровадження цієї реформи забезпечує умови для створення нових робочих місць для жителів сільських територій. Як наслідок, лише за першу половину 2020 р. частка власних доходів об'єднаних територіальних громад до місцевих бюджетів зросла на близько 16% порівняно з такими у 2016 р. Характерне також створення робочих місць у сферах обслуговування населення: медичні послуги, освітянські, адміністративні, соціально-побутові тощо [8].

За приклад слугує створення за підтримки програми «U - LEAD з Європою» та Міністерства регіональної політики України Дніпропетровського Центру розвитку місцевого самоврядування (ЦРМС). Там, на Дніпропетровщині, активну громадську позицію займають представниці об'єднаних територіальних громад, голови ОТГ, представниці публічного сектору, які створили мережу жінок-лідерок. Результатами своєї роботи вони демонструють хід реформи децентралізації на селі [1].

Особливий наголос жінки-лідерки відводять змінам у ставленні суспільства до жінок та їхніх проблем. За допомогою ЗМІ і громадських організацій увага фокусується на гендерній збалансованості суспільства, адже привернення її має бути не лише до ролі жінки, але і її захищеності. Вважається, що жінку оцінюють завжди за виконаною роботою, а чоловіки можуть займати будь-які посади, тобто за потенціалом, який зазвичай відводиться чоловічій статі [1].

Дніпропетровський ЦРМС відстежує ефективність роботи керівників, де такі посади обіймає жінка. Так, село Василівка, яке розташоване неподалік м. Дніпра, розвивається, модернізується за рахунок інфраструктурної субвенції та коштів обласного бюджету: відремонтовано будівлю дитсадка, проведені заходи з відкриття додаткових груп, щоби повною мірою охопити дитячий контингент дошкільною освітою. Це дає можливість матерям працювати, а їхнім сім'ям отримувати можливість мати якісне дошкільне виховання, адже в селі позитивне те, що народжуваність перевищує смертність. І це слугує яскравим результатом роботи старости громади Олени Кінаш, яка свої службові кроки постійно спрямовує в розвиток території громади. Саме тут знаходить своє місце підприєм-

ницький напрям на селі, де думка керівника прикута до молоді. Адже молоді люди, щойно отримавши фахові дипломи, шукають роботу, як правило, в містах. Тому нині в с. Василівка успішно функціонує філіал українсько-німецького підприємства «Капарол», що забезпечує робочими місцями та бере участь у підготовці проєкту розвитку території громади. Як зазначає Олена Кінаш: «Село без роботи - це міф. З ресурсами, які є на селі, кожен може собі знайти застосування, яке приносить прибуток» [1].

Тож лідерство жінок, їх ініціатива в умовах децентралізації особливо відчутна. У Солонянській об'єднаній територіальній громаді, теж на Дніпропетровщині, жінки очолюють 60% комунальних підприємств, серед яких культура, освіта, медицина. Особлива увага прикута до розвитку освіти. За розробленою концепцією освітянсько-спортивного розвитку громади (староста Ірина Грекова) створено опорну школу з повною модернізацією, яка є на сьогодні зразком для сільських українських шкіл. Наповнюваність школи учнями зросла від 600 до 1000 осіб. Школа стала центром освітнього, культурного, спортивного, а також економічного розвитку громади, адже дітей навчають естетичної краси та основ підприємництва, що надто важливо. Такий формат освоєння професійних навичок школярів надається молодими спеціалістами, які знайшли себе в нинішніх умовах сільського життя [1].

Дослідження швейцарсько-українського проєкту «Підтримка децентралізації в Україні» DESPRO за 2017 р. свідчать, що жінка, обіймаючи керівну посаду, дещо не встигає в особистому житті. Проте, виконуючи професійні обов'язки, жінки нарівні з чоловіками беруть активну участь у вирішенні нагальних проблем, цим самим підтримуючи нинішні питання і вирішуючи проблеми реформи децентралізації в Україні.

Цей же проєкт щорічно організовує тренінг «Жінки-лідерки місцевого самоврядування» з метою поглиблення знань про гендерну рівність, про роль жінки в реальному житті [7]. Наводиться приклад об'єднаної громади на Львівщині з центром у м. Новий Калинів. У процесі об'єднання кількох невеликих сіл організувався центр, що став зразком реформування. Із наявного 98% населення - це сім'ї військових Повітряних сил України. Тому, можливо, за визначенням секретаря міської ради Новокалінівської ОТГ

Ярослави Каркач, існує порядок і завжди безпечно. Причому результат такого стану вбачають у єдності дій чоловіків і жінок, адже проблеми одні й ті ж, і різниці між баченням своєї роботи в ОТГ між ними немає.

Другий приклад - про роль професіоналізму незалежно від статі. Це історія Катерини Романенко, лауреатки Всеукраїнської премії «Жінка III тисячоліття» у номінації «Надія України». На переконання К. Романенко: «Децентралізація наповнила села життям і дала шлях кваліфікованим вмотивованим спеціалістам». Колектив, який працює під керівництвом голови Краснопілської ОТГ на Вінниччині К. Романенко, користується усіма можливостями навчатися управлінню у сфері публічних послуг, юридичних та економічних справ у інших країнах - Польщі, Австрії. В селах поліпшилася інфраструктура за рахунок отриманих фінансових ресурсів (відремонтовано дороги, проведено Інтернет, оновлено фельдшерські пункти, інші будівлі). Проте питання гендеру тут вивчається, бо залишається відчутною нерівність чоловіка і жінки у повсякденних турботах. Силами громади увага концентрується на повазі та взаєморозумінні в родині [7].

Заступниця голови Миколаївської ОТГ на Сумщині Віра Северин (це третій приклад проєкту) проклала свій шлях у лідери в селі через важливість усвідомлення рішень та виклику долі заради розвитку села. Завжди прагнула вчитися, рухатися вперед, отримувати певний власний досвід. На початку об'єднання громад вона була єдиною жінкою-старостою села. Проте рішення обрати головою ОТГ виявилось спільним: віддати перевагу тому сільському голові, чий населений пункт знаходиться ближче до міста. Тому свідомо довірилася колезі-чоловікові, але це не означає, що жінка віддає своє лідерство, бо саме самодостатність і є вирішенням тих проблем, які вважаються нагальними [7].

Висновки. Зміни, які відбуваються внаслідок децентралізації, підтверджують, що цей процес незворотний. І саме гендерна рівність - одна з ключових цінностей на прямому поліпшенні життя і досить важлива у місцевому самоврядуванні. Гендерної політики, як однієї з пріоритетних для утвердження демократії та забезпечення сталого економічного розвитку дотримується більшість країн світу.

Рівноправна участь чоловіків і жінок у всіх сферах життя, досягнення гендерної збалансованості в українській спільноті виявилися важливим кроком до демократичного розвитку нашої країни. Саме рівноправ'я жінок і чоловіків відіграє визначну роль у процесі децентралізації.

Відтак питання жіночого лідерства часто стає тією рушійною силою, що має наочний вплив на формування об'єднаних територіальних громад. Внутрішнє переконання молодих лідерок вселяє віру мешканцям сіл у власні сили, бо такий запал працює в інтересах усієї громади. Це виступає важливою умовою при формуванні проєктів бюджетів села, адже відповідати стратегії розвитку громади - спільна мета. До процесів підготовки проєктів залучається місцева молодь, саме їхні інтереси повинні в них відображатися. Тому створення молодіжних рад при радах ОТГ нині на часі, актуальне й правильне. Молодь бере активну участь у житті своєї території, враховуючи при цьому гендерні аспекти, що найбільш чутливі в соціальному житті села.

Відкритість перед суспільством, доволі чітка й категорична позиція жінок узагальнює спостереження того, що гендерні відносини можуть бути взаємно погодженими і збалансованими. Жінка здатна долати гендерні стереотипи про гендерну нерівність і досягнутий досвід ставить під сумнів старі світогляди.

Акумулюючи увагу на тому, що сільські території відіграють важливу роль у процесі суспільного життя країни, необхідний комплексний підхід до впровадження вирішальних принципів гендерної рівності, а саме: орієнтація на об'єктивність існуючої ситуації у конкретному сільському регіоні; врахування особливостей економічного, соціального та духовного розвитку сільського населення; розширення можливостей для сільського жіноцтва в рамках суспільного життя їхнього поселення; контроль за формуванням гендерно-відповідальної поведінки кожної статі, обґрунтовуючи сукупність дій і вчинків; поширення гендерних знань для більш повного забезпечення зайнятості сільських людей, особливо молоді, та збалансованості гендерних дій.

У перспективі характерною рисою гендерної збалансованості має стати гендерна чутливість, здатна визнавати існуючі гендерні відмінності й враховувати такі аспекти у стратегіях та діях людей.

Список бібліографічних посилань

1. Блик Людмила. Дніпро. Гендерна збалансованість, або як жінки Дніпропетровщини ефективно керують громадами. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2641605-genderna-zbalansovanist-abo-ak-zinki-dnipropetrovsini-efektivno-keruut-gromadami.html>.
2. Данчева Ольга. Залучення жінок у процес імплементації реформ з децентралізації. Київ, 2017. URL : <https://np.pl.ua/2017/09/pyryatynska-oth-vizme-uchast-u-shkoli-mistsevoho-samovryaduvannya-despro-2017/>.
3. Державна служба статистики України URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Жигір А. А. Підвищення зайнятості на селі як складова розвитку сільськогосподарських територій. *Економіка та держава*. 2012. № 5. С. 14-16.
5. Кобиляцька Вікторія. Жінки в селі: життя в умовах наступу агропромисловості. URL : <https://povaha.org.ua/zhinky-v-seli-zhyttya-v-umovah-nastupu-ahropromyslovosti/>.
6. Малік М. Й. До питання сталого розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2008. № 5. С. 51-58.
7. Марченко Ксенія. Жінки-лідери: три історії лідерок місцевого самоврядування. URL : <https://decentralization.gov.ua/news/11162>.
8. Патица Н. І., Нартюк О. В. Стан і шляхи забезпечення зайнятості сільського населення в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 9. С. 42-51.
9. Попова О. Л. Основи гармонізації аграрного і сільського розвитку в сучасній аграрній політиці. *Економіка України*. 2014. № 2. С. 32-43.
10. «Слово і діло». Аналітичний портал. «Як змінювався гендерний склад Ради останні 30 років». Політика. 06.03.2020. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/06/infografika/polityka/yak-zminyuvavsya-hendernyj-sklad-rady-ostanni-30-rokiv>.
11. Талавиря М. П. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації. *Економіка АПК*. 2018. № 11. С. 75-79.
12. Формування у молоді гендерно-відповідальної поведінки (на прикладі українських ВНЗ) : навч. посіб. / за заг. ред. Н. Світайло. Суми : Вид-во РА «Хорошие люди», 2013. 209 с.
13. Bactels H. Die Struktur und die Bestimmung sgrunde der Human Kapitals dildung in der Landwirtschaft. Kiel: Wiss - Vest.
14. Florin Marin (адаптований переклад з англійської). Як ми говоримо про гендер: 10 комунаційних принципів, аби показати, що гендерна рівність для нас важлива. URL : <https://undpukraine.medium.com>.

References

1. Blyk Liudmyla (2021). Henderna zbalansovanist, abo yak zhinky Dnipropetrov-shchyny efektyvno keruiut hromadamy [Gender balance, or how women of Dnipropetrovsk region effectively manage communities]. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2641605-genderna-zbalansovanist-abo-ak-zinki-dnipropetrovsini-efektivno-keruut-gromadami.html> [In Ukrainian].
2. Dancheva Olha (2017). Zaluchennia zhynok u protses implementatsii reform z detsentralizatsii [Involvement of women in the implementation of decentralization reforms]. Retrieved from: <https://np.pl.ua/2017/09/pyryatynska-oth-vizme-uchast-u-shkoli-mistsevoho-samovryaduvannya-despro-2017/> [In Ukrainian].
3. Statystychna informatsiia [Statistical information]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL.....[In Ukrainian].
4. Zhyhir, A.A. (2012). Pidvyshchennia zainiatosti na seli yak skladova rozvytku silskohospo-darskykh terytorii [Increasing employment in rural areas as part of the development of agricultural areas]. *Ekonomika ta derzhava*, 5. [In Ukrainian].
5. Kobyliatska Viktoriia (2015). Zhinky v seli: zhyttia v umovakh nastupu ahropromyslovosti [Women in the village: life in the conditions of the onset of agro-industry]. Retrieved from: <https://povaha.org.ua/zhinky-v-seli-zhyttya-v-umovah-nastupu-ahropromyslovosti/> [In Ukrainian].
6. Malik, M.Yo. (2008). Do pytannia staloho rozvytku silskykh terytorii [On the issue of sustainable development of rural areas]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 51-58 [In Ukrainian].
7. Marchenko Kseniia (2019). Zhinky-liderky: try istorii liderok mistsevoho samovriadyvannya [Women leaders: three stories of local government leaders]. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/news/11162> [In Ukrainian].
8. Patyka, N.I. & Nartiuk, O.V. (2020). Stan i shliakhy zabezpechennia zainiatosti silskoho nase-lennia v Ukraini [Status and ways to ensure employment of the rural population in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 42-51 [In Ukrainian].
9. Popova, O.L. (2014). Osnovy harmonizatsii ahrarnoho i silskoho rozvytku v suchasni ahrarnii politytsi [Fundamentals of harmonization of agricultural and rural development in modern agricultural policy]. *Ekonomika Ukrainy*, 2, pp. 32-43 [In Ukrainian].
10. Slovo i dilo. Analitychnyi portal. Iak zminiuavsia hendernyi sklad Rady ostanni 30 rokiv [Word and deed. Analytical portal. "How the gender composition of the Council has changed over the last 30 years"]. (2020). Polityka, 06.03.2020. Retrieved from: <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/06/infografika/polityka/yak-zminyuvavsya-hendernyj-sklad-rady-ostanni-30-rokiv>[In Ukrainian].
11. Talaviria, M.P. (2018.) Rozvytok silskykh terytorii v umovakh detsentralizatsii [Development of rural areas in the conditions of decentralization]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 75-79 [In Ukrainian].
12. Svitailo, N., et al. (2013). Formuvannia u molodi henderno-vidpovidalnoi povedinky (na prykladi ukrains-kykh VNZ): navchalnyi posibnyk [Formation of gender-responsible behavior in young people (on the example of Ukrainian universities): textbook]. Sumy: Vydavnytstvo RA „Khoroshye liudy” [In Ukrainian].
13. Bactels, H. Die Struktur und die Bestimmung sgrunde der Human Kapitals dildung in der Landwirtschaft. Kiel: Wiss. - Vest. [In German].
14. Florin Marin (2021). Iak my hovorymo pro hender: 10 komunatsiinykh pryntsyviv, aby pokazaty, shcho henderna rivnist dlia nas vazhlyva [How we talk about gender: 10 communication principles to show that gender equality is important to us]. Retrieved from: <https://undpukraine.medium.com> [In Ukrainian].

Sabluk H. I. Gender balance in the context of decentralization of rural development management

The purpose of the article is to theoretically and scientifically substantiate the main methodological foundations for conducting research on gender equality and the introduction of principles covering the life of rural people.

Research methods. The research process was carried out by methods of monographic and logical analysis of the development of rural areas in the system of gender policy. The issues of decentralization in the countryside are analyzed as a process of redistribution of functions and basic powers by the angle of gender. Attention is focused on women's participation in reforms at the local level.

Research results. The issues of gender problems are highlighted: ensuring equal rights and opportunities in the economic, social and political life of the rural population. Attention is paid to the gender role of women in terms of the characteristics of his behavior as a mother, wife, mistress, guardian of the clan. It has been established that in the course of the decentralization reform, broader powers and directions of development in the economic and social life of rural people are revealed.

Scientific novelty. The interest of communities in equal partnership between men and women in any initiatives for the economic, social and spiritual development of their rural region is characterized, takes the form of gender balance. The article considers the desire to provide a fair proof of their participation in public life, without diminishing the role of women and their work. Purposefulness should be aimed at overcoming established stereotypes. Attention is drawn to the interest of the scientific world in proving that gender equality is important for society.

Practical significance. The research results emphasize that gender is a socially constructed phenomenon and this should be a direct targeting of the fair representation of each gender in the social process - with the interaction of respect and kindness for women's steps in their achievements. A number of important principles have been proposed covering the life of rural society. Refs.: 14.

Keywords: gender; gender balance; rural areas; decentralization; gender knowledge; rural women; woman leader.

Sabluk Hanna Ivanivna - senior research fellow of the department of social and economic development of rural territories, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: alexey@iae.kiev.ua

Саблук А. И. Гендерная сбалансированность в условиях децентрализации управления сельским развитием

Цель статьи - теоретически и научно обосновать основные методические основы по исследованию гендерного равенства и внедрения принципов, которые охватывают сферу жизни сельских людей.

Методика исследования. Применены методы монографического и логического анализа развития сельских территорий в системе гендерной политики. Проанализированы вопросы децентрализации на селе как процесса перераспределения функций и основных полномочий углом гендера. Сконцентрировано внимание на участии женщин в реформах на местном уровне.

Результаты исследования. Освещены вопросы по гендерным проблемам: обеспечение равных прав и возможностей в экономической, общественно-политической жизни сельского населения. Уделено внимание гендерной роли женщины по характеристике её поведения как матери, жены, хозяйки, хранительницы рода. Установлено, что в процессе реформы децентрализации раскрываются более широкие полномочия и направления развития в экономической и социальной жизни сельских людей.

Элементы научной новизны. Охарактеризована заинтересованность общин в равном партнерстве между мужчинами и женщинами в любых инициативах экономического, социально-бытового и духовного развития их сельского региона, что принимает форму гендерной сбалансированности. Рассмотрено стремление справедливого доказательства их участия в общественной жизни, не умаляя при этом роли женщин и их работы. Целеустремленность должна быть направлена на преодоление устоявшихся стереотипов. Обращено внимание на интерес научного мира в доказательстве важности гендерного равенства для общества.

Практическая значимость. Результаты исследований выделен гендер как общественно-сконструированное явление, что должно обеспечить разноточное представление каждого пола в общественном процессе, с соблюдением и пониманием приложенных женских усилий в их достижениях. Предложен ряд важных принципов, что охватывают сферу жизни сельского общества. Библиогр.: 14.

Ключевые слова: гендер; гендерная сбалансированность; сельские территории; децентрализация; гендерные знания; сельские женщины; женщина-лидер.

Саблук Анна Ивановна - старший научный сотрудник отдела социально-экономического развития сельских территорий, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: alexey@iae.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 04.01.2021 р.

Фахове рецензування: 11.01.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Саблук Г. І. Гендерна збалансованість в умовах децентралізації управління сільським розвитком. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 53 – 59. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101053>

Sabluk, H.I. (2021). Henderna zbalansovanist v umovakh detsentralizatsii upravlinnia silskym rozvytkom [Gender balance in the context of decentralization of rural development management]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 53 – 59 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101053>

* * *

УДК 631.1:330.3

JEL Classification: Q18; O13; P32

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101060>

В. Я. МЕСЕЛЬ-ВЕСЕЛЯК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН
М. М. ФЕДОРОВ, доктор економічних наук,
професор, член-кореспондент НААН

Наукове забезпечення розвитку аграрної реформи в Україні

Мета статті - розкрити основні етапи здійснення аграрної реформи в Україні, її наукове та правове забезпечення, висвітлити організаційну схему земельної реформи, за якою здійснено реформування земельних відносин в Україні, що покладено в основу створення господарських формувань ринкового спрямування, спроможних ефективно працювати в нових економічних умовах.

Методика дослідження. В основу дослідження покладено фундаментальні положення щодо розвитку аграрного сектору економіки в ринкових умовах, економіки природокористування та охорони земель, теорії управління сільськогосподарським виробництвом, сталою його розвитку в нових умовах господарювання, удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази діяльності сільськогосподарських підприємств. Для досягнення поставленої мети використано сучасні загальнонаукові методи і прийоми дослідження.

Результати дослідження. Опрацьовано правове і науково-методичне забезпечення здійснення земельної й аграрної реформи в Україні, запропоновано напрями удосконалення організаційно-правових форм господарювання в ринкових умовах, висвітлено позитивні зміни, що відбулися у результаті здійснення аграрної реформи в Україні.

Елементи наукової новизни. Розроблено теоретико-методологічні та організаційно - правові засади реформування земельних відносин і аграрного сектору в Україні, розкрито сутність трансформаційних процесів у сільськогосподарському виробництві в нових умовах господарювання.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути враховані при подальшому розвитку й удосконаленні нормативно-правової бази та організаційно-правових структур сільськогосподарського виробництва. Бібліогр.: 29.

Ключові слова: аграрні перетворення; форми господарювання; земельна реформа; аграрна реформа; ринок земель; паювання земель; рентний дохід.

Месель-Веселяк Віктор Якович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, завідувач відділу економіки регіонального розвитку та прогнозування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: mesel@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2933-6523>

Федоров Микола Миколайович - доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН, головний науковий співробітник відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: solo@iae.kiev.ua

Постановка проблеми. На початку 1990-х років в Українському науково-дослідному інституті економіки і організації сільського господарства ім. О. Г. Шліхтера - нині Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» питання реформування аграрного сектору і земельних відносин досліджували відділи форм господарювання (завідувач Месель-Веселяк В. Я.) і земельних відносин (завідувач Федоров М. М.).

У газеті «Сільські вісті» від 12.10.1990 р. [10] нами опубліковано статтю «Земельні відносини на селі», в якій проаналізовано існуючі форми господарювання і внесено пропозиції щодо подальшого їх розвитку.

Опрацьовано теорію розвитку відносин власності в умовах переходу до ринкових відносин, визначено необхідність зміни форми власності на землю, що передбачає її роздержавлення і приватизацію. На початковому етапі запропоновано змінити державну форму власності на колективну. Виходячи з такої постановки питання було

© В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров, 2021

прийнято Постанову Верховної Ради України «Про земельну реформу» (18.12.1990 р.) [16], якою «весь земельний фонд країни, починаючи з 15 березня 1991 р. оголошено об'єктом земельної реформи». Земельним кодексом України (18.12.1990 р.) [3] «визначено правовий режим передачі земель у довічне успадковане володіння громадянам і постійне володіння сільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям». Із цього почалися аграрні перетворення на селі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Передача громадянам земель у довічне успадковане володіння стала передумовою запровадження приватної власності на землю. Опрацьовувалися варіанти передачі землі громадянам у приватну власність за плату і безплатно. Враховуючи те, що за часів колективізації сільського господарства (1920-1930 рр.) землі селян були усуспільнені (передані у державну власність) безплатно, авторами була внесена пропозиція повернути у власність селянам державні землі також безплатно.

На україно - німецькому семінарі економістів-аграрників, що відбувся 15-16 жовтня 1991 р., виступили В. Я. Месель-Веселяк на тему «Розвиток форм господарювання в сільському господарстві» [11, с. 57] і М. М. Федоров на тему «Земельні відносини в Україні» [11, с. 72].

У 1991 р. опрацьовано проєкт прийнятого 20.12.1991 р. Закону України «Про селянське (фермерське) господарство» [23]. Ним вперше запроваджена приватна власність на землю: «безплатно земельні ділянки передаються у приватну власність громадян для ведення селянського (фермерського) господарства у межах середньої земельної частки, що обчислюється в порядку, передбаченому статтею 6 Земельного кодексу України», що підтверджено Законом України «Про форми власності на землю» (30.01.1992 р.) [24]. Поряд із державною, введено колективну і приватну форми власності на землю. Невдовзі (13.03.1992 р.) Верховною Радою України була прийнята нова редакція Земельного кодексу України, де передбачена державна, колективна і приватна власність на землю. Отже, було розпочато формування фермерських господарств - нового господарського укладу на селі, за якого багато країн Європи досягли перевиробництва продукції.

Постало питання про способи реалізації права приватної власності на землю. Нами було підготовлено проєкт Декрету Кабінету Міністрів України «Про приватизацію земельних ділянок», підписаного Прем'єр-міністром України Л. Д. Кучмою 26.12.1992 р., який мав силу закону. Редакцію проєкту Декрету формував помічник Л. Д. Кучми З. Ткачук. Декретом було передбачено безплатну передачу у власність громадянам земельних ділянок, наданих їм для ведення особистих підсобних господарств і присадибних ділянок.

Спільно з І. А. Розумним, ученим з Інституту землеустрою, опубліковано розділ «Відносини власності на землю» у колективній монографії «Власність у сільському господарстві» за редакцією В. В. Юрчишина і П. Т. Саблука, виданій у 1993 р. [1].

У 1993 р. видано монографію «Розвиток форм господарювання на селі» [27], в якій розглядається суть аграрної реформи в Україні, проблеми розвитку різних форм господарювання на селі, реформування колгоспів, радгоспів, переробних підприємств, організації селянських (фермерських) господарств, створення агропромислових формувань, удосконалення земельних та економічних відносин в аграрному секторі. Автори: П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров, М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко, М. Я. Дем'яненко, І. В. Коновалов, В. І. Криворучко, Л. С. Краснокутська, А. А. Фесина, П. В. Щепієнко, В. В. Россоха, М. Ю. Коденська. За редакцією П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка, у цьому ж році видано Рекомендації по організації селянських (фермерських) господарств в Україні [25, 26] у двох частинах: Ч. 1. Рекомендації по організації селянських (фермерських) господарств в Україні / Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М., Гайдуцький П. І. [та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ІАЕ УААН, 1993. 120 с. ; Ч. 2. Рекомендації по організації селянських (фермерських) господарств в Україні (1 частина) / Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М., Гайдуцький П. І. [та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ІАЕ УААН, 1993. 356 с. У рекомендаціях висвітлюється порядок надання фермерам земельних ділянок, плати за землю, надання кредиту, планування і бухгалтерського обліку, визначення фінансових результатів, розподілу

доходу, оподаткування фермерських господарств. Особливу увагу приділено питанням організації фермерських господарств: їх оптимальним розмірам, застосуванню сівозмін з укороченою ротацією, раціональній структурі посівних площ. Надаються рекомендації з формування різних типів спеціалізованих фермерських господарств, визначенню їх ефективності.

Також вийшли друком Норми витрат на вирощуванні сільськогосподарських культур селянськими (фермерськими) господарствами / УААН, Ін-т аграр. економіки ім. О. Г. Шліхтера; кер. В. Я. Месель-Веселяк. Київ, 1992. 250 с.

Отже, на практиці розвивалися особисті підсобні господарства населення. 22 червня 1993 року було прийнято Закон України «Про селянське (фермерське) господарство» [23].

Особливу увагу автори приділяли науковому обґрунтуванню подальшого майбутнього колгоспів і радгоспів, які за своєю економічною сутністю не відповідали вимогам ринкової економіки. У результаті дійшли висновку про необхідність реформування цих господарств на основі роздержавлення в них земель, передачі їх у колективну власність з подальшим поділом на земельні частки (паї) серед членів колективних сільськогосподарських підприємств і пенсіонерів з їх числа.

З обранням у березні 1994 р. Президентом України Л. Д. Кучми розпочався новий, більш якісний і прозоріший етап розвитку аграрної реформи.

По-новому, значно радикальніше, зі знанням справи продовжувалися реформи на селі. Першим кроком стала підготовка розділу «Аграрна політика» до доповіді Президента України «Шляхом радикальних економічних реформ» [29], проєкт якого було підготовлено у співпраці з П. Т. Саблуком. Із доповіддю у Верховній Раді виступив Президент України Л. Д. Кучма (жовтень 1994 р.), проєкт якої було сформовано з подачі В. Я. Месель-Веселяка і М. М. Федорова радником Президента А. С. Гальчинським. Її положення були схвалені Верховною Радою України, що й стало аграрною політикою держави.

Мета статті - розкрити основні етапи здійснення аграрної реформи в Україні, її наукове та правове забезпечення, висвітлити організаційну схему земельної реформи, за якою здійснено реформування земельних

відносин в Україні, що покладено в основу створення господарських формувань ринкового спрямування, спроможних ефективно працювати в нових економічних умовах.

Виклад основних результатів дослідження. Реалізацію основних положень аграрної політики було започатковано Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» (10.11.1994 р.) [18] за участі тоді першого віце-прем'єр-міністра України П. Т. Саблука, а також Б. М. Чепкова (тоді голова Держкомзему). Від Адміністрації Президента України у підготовці Указу значну роль відіграв радник Президента України А. С. Гальчинський - економіст високого ґатунку, який сміливо, зі знанням справи підтримував реформи на селі, довів цей Указ до логічного завершення, тобто до підпису Президентом України. Указом передбачено: «безплатну передачу земель у колективну власність для виробництва сільськогосподарської продукції, виходячи з того, що земля має належати тим, хто її обробляє; поділ земель, які передано у колективну власність, на земельні частки (паї), без виділення їх у натурі, і видачу документа - сертифіката на право приватної власності на земельну частку (пай); право розпорядження земельною часткою (паєм) і безперешкодного виходу члена колективного сільськогосподарського підприємства зі своєю земельною часткою (паєм) і виділення її в натурі з видачею державного акта на право приватної власності на землю з відповідними правами розпорядження земельною ділянкою без зміни її цільового призначення».

Цей Указ став основою для подальшого здійснення аграрної реформи, проте був неоднозначно сприйнятий деякими депутатами Верховної Ради України, на переконання яких окремі положення Указу суперечать законам України. У цьому зв'язку авторами було підготовлено і підтримано Головою Аграрного комітету Верховної Ради України А. С. Даниленком довідку про відповідність положень, викладених в Указі Президента України, чинному земельному законодавству, яку вручили кожному депутату Верховної Ради України, після чого до Указу претензій не було.

Президент України Л. Д. Кучма чітко підтримувався визначених ним і схвалених Верховною Радою України положень,

викладених 19 жовтня 1994 р. у його доповіді: «Шляхом радикальних економічних реформ» [29], підготовленої за ініціативи авторів радником президента А. С. Гальчинським. Було вибрано правильний курс, і Президент України чітко, виважено й послідовно його здійснював. Варто зауважити, що Л. Д. Кучма листом від 15 листопада 1994 року [6] висловив нам «щирі вдячність за участь у підготовці Указу Президента з питань прискорення аграрної реформи», про що згадував і у своїй книзі «Кроки становлення національної економіки 1994-2004 роки». Зокрема, у першій книзі «Подолання кризи. Радикальні економічні реформи. 1994-1999 роки» 454 с. [5, с. 24]. Леонід Данилович відзначив: «Скажу відразу, що в цьому Указі (відносно Указу Президента України від 10 листопада 1994 р. *«Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва»*¹) йшлося про принципово нову для економічної практики модель вирішення земельного питання, запропоновану вітчизняними вченими. Текст Указу народжувався у стінах Адміністрації Президента, у кабінеті мого радника групою осіб у складі А. Гальчинського, В. Месель-Веселяка та М. Федорова. Вважаю своїм обов'язком назвати ці імена. Після прийняття Указу вчені Інституту аграрної економіки В. Месель-Веселяк та М. Федоров були удостоєні високого звання».

У книзі «Нотатки Президента. Десять років з Президентом Леонідом Кучмою» / Анатолій Гальчинський. Київ : Либідь, 2013. 584 с., С. 309 [2], коментуючи указ, А. С. Гальчинський вказує: «Указ про прискорення земельної реформи готувався у моєму кабінеті. Генераторами основних його ідей були два вчені-аграрники - В. Месель-Веселяк і М. Федоров ... Дотримуючись уже усталеної традиції, Л. Кучма сам публічно назвав авторів проєкту. Виступаючи на загальних зборах Академії аграрних наук, Леонід Данилович оголосив: «Сьогодні я підписав Указ про присвоєння співробітникам Інституту аграрної економіки Віктору Яковичу Месель-Веселяку та Миколі Миколайовичу Федорову почесних звань заслуженого діяча науки і техніки України. Вони удостоєні цього почесного звання за значний особистий внесок у розробку основних засад нової аграрної політики. Вважаю своїм обов'язком

назвати ці імена». Після прийняття Указу вчені Інституту аграрної економіки В. Месель-Веселяк та М. Федоров були удостоєні високого звання «Заслужений діяч науки і техніки України». Це відбулося 06.02.1995 року.

Відповідно до положень Указу було опрацьовано організаційну схему земельної реформи, за якою здійснено реформування земельних відносин в Україні. Важливим етапом у цьому процесі виявилось паювання сільськогосподарських угідь серед працівників колективних господарств і пенсіонерів з їх числа, порядок якого врегульовано Указом Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» (08.08.1995 р.) [21], проєкт якого підготовлено П. Т. Саблуком, В. Я. Месель-Веселяком і М. М. Федоровим.

В Адміністрації Президента проєкт цього Указу формував В. В. Шепя. Так трапилося, що на стадії встановлення порядку проходження та редакційного удосконалення згаданого Указу «Сертифікат на право приватної власності на земельну частку (пай)», назва якого визначена Указом Президента України від 10 листопада 1994 р. «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва», було трансформовано у «Сертифікат на право на земельну частку (пай)». Випало словосполучення «приватної власності». Це втягнуло країну в затяжний процес передачі землі у власність громадян, видачі Державного акта на землю і призвело до витрат значних сум коштів.

Через недосконалість нормативних документів з питань технічного забезпечення передачі земель у колективну власність процес приватизації земель відбувався вкрай повільно, що стримувало реформування колективних сільськогосподарських підприємств у господарства ринкового спрямування.

Із метою прискорення приватизації земель тодішній голова Державного комітету по земельних ресурсах України П. І. Гайдучий своїм наказом від 15 березня 1995 р. затвердив «Тимчасовий порядок проведення робіт по видачі державних актів колективним сільськогосподарським підприємствам, сільськогосподарським кооперативам, сільськогосподарським акціонерним товариствам, у тому числі створеним на базі

¹ Авторське пояснення.

радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств, на право колективної власності на землю» [28]. Цей документ дав змогу в стислий термін провести передачу земель у колективну власність і вже у 1997 р. в основному завершити паювання сільськогосподарських угідь за розробленими разом із Держкомземом «Тимчасовими методичними рекомендаціями щодо формування землеволодінь і землекористувань недержавних сільськогосподарських підприємств в процесі реструктуризації існуючих господарств» (30.10.1997 р.).

Для здійснення паювання земель було опрацьовано «Методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів», затверджену постановою Кабінету Міністрів України № 213 від 23.03.1995 р. [17], та порядок її проведення, затверджений Держкомземом, Мінсільгосппродом та Українською академією аграрних наук 27.11.1995 р., що дало змогу, залежно від грошової оцінки земель, встановлювати плату за землю, фіксований податок, плату за орендовану землю. Про це йшлося у статті, опублікованій у журналі Економіка АПК у 1995 р. № 2 «Методологічні і методичні принципи грошової оцінки сільськогосподарських угідь» [8].

Згідно з методикою грошова оцінка одного гектара зернових визначається як сума диференціальної і абсолютної ренти, яка формується за 33 роки (за умов 3% плати за банківський кредит). Диференціальна рента з одного гектара визначається як різниця між вартістю продукції у фактичних цінах і витратами разом із прибутком на витрати. Абсолютна рента визначена як вартість 1,6 ц зерна.

Через паювання сільськогосподарських угідь відбулося формування власника засобів виробництва в особі членів колективних сільськогосподарських підприємств. Вони набули право володіння, користування і розпорядження своєю власністю. Право на земельну частку (пай) стало об'єктом купівлі-продажу, дарування, міни, успадкування і застави. У журналі Економіка АПК у 2002 р. № 8 опублікована стаття «Удосконалення грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення» [9]. Отже, матеріальною основою грошової оцінки землі слугує диференціальний рентний дохід. У зв'язку з інфляційними процесами в країні останній слід обчислювати в натуральних показниках (центнерах зерна), який при

визначенні грошової оцінки землі переводять у вартісний вираз за внутрішніми або світовими цінами. Абсолютний рентний дохід на час проведення грошової оцінки (1995 р.), за підрахунками, становив величину, еквівалентну 1,6 ц зерна. На гірших землях, де не створюється диференціальний рентний дохід (з нульовим або від'ємним показником оцінки), грошова (натуральна) оцінка визначається величиною абсолютного рентного доходу — 1,6 ц зерна з одного гектара.

З метою впровадження у практику законодавчих напрацювань зазначеними авторами підготовлено і видано: 1997 р. - «Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств», за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка [12]; 2000 р. - «Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств» за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка [13]. Авторами цих посібників, крім зазначених, стали М. В. Зубець, Ю. О. Лупенко, М. М. Федоров, М. В. Гладій, С. М. Рижук, Р. М. Шмідт, В. Я. Амбросов.

Таким чином, були створені умови для реформування колгоспів і радгоспів на основі приватної власності на землю у поєднанні з колективною формою організації праці. Формування нових господарських структур ринкового спрямування передбачалося без порушення цілісності земельних комплексів через оренду земельних ділянок (земельних часток (паїв)). Пропозиції з цього приводу вносилися Президенту України та Уряду. Було підготовлено проєкт прийнятого Указу Президента України «Про оренду землі» (23.04.1997 р.) [20], яким, крім оренди земельних ділянок, передбачалася також оренда земельних часток (паїв). Це відкривало шлях до формування господарських структур ринкового спрямування. Проте такий підхід зустрів протистояння тодішнього голови Верховної Ради О. О. Мороза, з ініціативи якого було прийнято Закон України «Про оренду землі» (6.10.1998 р.), де оренда земельних часток паїв не була передбачена, що по суті зупинило процес реформування сільськогосподарських підприємств на основі оренди земельних часток (паїв).

Варто зауважити, що розвитку аграрної реформи сприяв П. Т. Саблук, як тодішній Перший віце-прем'єр-міністр України. У 1996 р., повернувшись в Інститут директором, він побував у всіх областях і багатьох районах, пояснюючи суть аграрних реформ.

Значною мірою брали участь і допомагали у цих заходах науковці Інституту.

На Всеукраїнських зборах вчених-економістів-аграрників, які відбулися 14-15 січня 1999 р., виступили В. Я. Месель-Веселяк на тему «Організаційно-економічні засади реформування агропромислового виробництва в Україні» [7, с. 129-135] та М. М. Федоров на тему «Розвиток орендних земельних відносин» [7, с. 135-140].

Особливо активізувалося реформування аграрного сектору у 1999 р. після повторних президентських виборів. Так, за ініціативи і безпосередньої участі П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка, М. М. Федорова було підготовлено проєкт Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки». В Адміністрації Президента до логічного завершення проєкту Указу редакційно, як радник Президента, довів П. І. Гайдуцький. Указ було підписано Президентом України Л. Д. Кучмою 3 грудня 1999 р. [19]. Крім врегулювання питання оренди земельних часток (паїв), Указом було передбачено: «провести протягом грудня 1999 - квітня 2000 року реформування колективних сільськогосподарських підприємств на засадах поєднання приватної власності на землю та майно з колективними формами організації праці, за яких приватний підприємець бере в оренду земельні ділянки, земельні частки (паї), а також майно їхніх власників, організовує виробництво, залучаючи до праці власників землі та майна, яким сплачує орендну плату і розраховується за виконані ними роботи».

З прийняттям Верховною Радою України нової редакції Земельного кодексу України (25.10.2001 р.) [4] ствердилася впевненість у створенні надійного правового, організаційного та економічного середовища для реалізації громадянами прав власності на землю; освоєння механізму економічного і правового регулювання земельних відносин через оренду земельних ділянок і земельних часток (паїв). Вважаємо доречним підкреслити, що надто багато часу (майже десять років після прийняття Земельного кодексу у 1992 р.) потрібно було для переконання депутатського корпусу держави у невідкладній потребі внесення змін до чинного Кодексу. І варто віддати належне наполегливості чудового організатора, людини великої енергії, висококваліфікованого спеці-

аліста і відомого науковця, доктора економічних наук, академіка НААН, Голови Аграрного комітету Верховної Ради України з питань АПК, земельних ресурсів і соціальної політики на селі, а потім Голови Держкомзему А. С. Даниленку (нині ректору Білоцерківського національного аграрного університету), який надзвичайно багато зусиль приклав до того, щоб у прийнятому Верховною Радою України Земельному кодексі (25.12.2001 р.), було імplementовано всі положення Указів Президента України з питань реформування земельних відносин у нашої державі.

Отже, в організаційній частині аграрної реформи запроваджено приватну власність на землю, проведено роздержавлення земель з передачею їх у власність колективним сільськогосподарським підприємствам і громадянам; розпайовано землі колективних сільськогосподарських підприємств між працівниками і пенсіонерами з їх числа, створено сільськогосподарські підприємства ринкового спрямування, працюють фермерські господарства, розвиваються (за класифікацією Держстату) господарства населення.

Реформування аграрного сектора дало позитивні результати, про що свідчать наступні дані.

У 2019 р. проти 2000 р. обсяг валової продукції в постійних цінах 2010 р. збільшено від 151,0 до 272,4 млрд грн, або у 1,8 раза. Виробництво зерна досягло 75,1 млн т, проти 24,5 млн т - у 2000-му і 51 млн т - у 1990-му. Зросла економічна ефективність реорганізованих і новостворених сільськогосподарських підприємств. Якщо у 1990 р. в колгоспах і радгоспах України без дотацій рівень рентабельності реалізованої продукції рослинництва і тваринництва становив 20,9%, то у 2016 р. в господарствах ринкового типу він зріс до 37,3 %, а тваринництво із збиткового (-4,1%) стало прибутковим, забезпечивши 7,7 % рівень рентабельності.

Опонентам проведених реформ слід нагадати організаційні та економічні їх складові.

По-перше, з організаційної точки зору землю повернули у власність селянинові шляхом паювання. Йому дано право вибирати форму господарювання: працювати самому на власній землі, передавати її в оренду іншим господарям великих сільськогос-

подарських підприємств і там працювати або стати фермером.

Отже, створено три моделі господарських формувань: перша - японська і китайська, де селянин господарює на невеликих за розмірами земельних ділянках (до 2 га). Аналогом таких у нас є господарства населення. Їх можна назвати представниками дрібного бізнесу; друга - європейська, побудована на фермерських господарствах, розміри яких від 10 до 100-150 га. Аналогом цих формувань в Україні виступають фермерські господарства, яких налічується понад 32,8 тис., із середнім розміром землекористування близько 84 га; і третя - американська, де розміри господарств у межах 1-2 тис. га. Таких господарств у нашій державі 7,5 тис. і обробляють вони понад половину сільськогосподарських угідь України. Можна констатувати, що в теперішніх сільськогосподарських підприємствах, порівняно з колгоспами і радгоспами 1990 р., продуктивність праці та прибутковість набагато вищі. Можна стверджувати, що створено організаційний фундамент виробництва.

По-друге, методологічна спрямованість реформи така, щоб вільний громадянин вільної України мав право вільно вибирати сферу своєї діяльності. Так воно і склалося. Чинні закони дозволяють власникам землі вибирати: чи бути фермером, чи вести особисте селянське господарство, чи передавати в оренду землю дбайливому господареві.

По-третьє, ніхто не заперечує організаційних переваг великих господарств. Проте значно мобільніші фермерські та особисті селянські господарства населення, які можуть швидко перебудовуватися відповідно до змін ринкових умов. Вони виробляють трудомістку продукцію. Необхідно, щоб ці форми господарювання співпрацювали і кожна з них виконувала свої функції. Не можна їх протиставляти.

По-четверте, упереджено ставитися до розвитку особистих селянських господарств населення, визначених Держстатом як господарства населення, рівнозначно йти проти істини. Відомі сталінські податки на селян за кожне дерево, що примушувало людей вирубувати сади, хрущовські «прожекти», спрямовані на те, щоб селянин, маючи садибу із земельною ділянкою, не утримував худобу, а потребу в молоці та м'ясі задовольняв з колгоспного виробництва. Все це відкинуто життям.

Немає підстав заперечувати мудрість у діяльності селянина, який своєю працею у господарствах населення без великих додаткових капітальних вкладень не допустив значного, як у сільськогосподарських підприємствах, спаду виробництва продукції, що потребує тільки великої подяки. Адже результати доцільності більше ніж переконливі: у 2016 р., використовуючи 43% сільськогосподарських угідь, господарства населення виробили 49,3% валової продукції сільськогосподарства, з них рослинництва - 45, тваринництва - 52,8%, і ведуть вони своє господарство беззбитково. Це - реалії, з якими варто рахуватися. Проте покладатися тільки на господарства населення, що вони забезпечать виконання продовольчої програми країни, було б неправильно. Населення старіє, засобів механізації їхньої праці немає. Звідси, необхідно опрацювати науково обґрунтовані пропорції розвитку різних форм господарювання, економічно підтримувати ці господарства, а не прагнути їх оподатковувати, як це пропонується окремими науковцями і виробничниками.

Особливого значення в аграрній реформі набуває питання формування і запровадження ринку сільськогосподарських земель. З огляду на економічні умови, що склалися в Україні, важливим напрямом у формуванні ринку землі має бути включення її вартості в економічний оборот, визнавши її капіталом, щоб нарівні з іншими засобами виробництва вона стала прибутковим фактором. Це дасть змогу збільшити кошти для ефективного господарювання. Впровадження купівлі-продажу землі, земельних часток (паїв) неминуче матиме спекулятивно-тінювий характер, що призведе до швидкого обезземелення більшості селян-працівників, сільськогосподарських підприємств, які становлять основну частину потенційних продавців земель, а також зменшення площ землекористування сільськогосподарських підприємств, що досягли значних позитивних зрушень порівняно з колишніми колгоспами і радгоспами. Прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» [14] без референдуму, без згоди селян є передчасним. Крім того, значну частину коштів буде спрямовано на купівлю землі, а не на розвиток виробництва. Одержані селянами кошти від продажу

землі в умовах інфляції обезціняється. Як наслідок, земля залишиться у покупця, а кошти від її продажу селянам «з'їсть» інфляція. Цього не слід допускати. Тому за нинішньої економічної ситуації запровадження купівлі-продажу земельних ділянок, за винятком тих, що надані для ведення особистого селянського господарства населення, передчасне.

На даному етапі прийнятним рішенням має бути запровадження ринку оренди земельних ділянок і земельних часток (паїв), що сприятиме руху землі до ефективнішого господаря. Потребує удосконалення й кредитна політика, адже залучення кредитних ресурсів новим приватним господарем, який працює на орендованій землі, практично неможливе, оскільки об'єктом застави розпоряджається не орендар, а власник. Тому було б доцільно ввести порядок застави не земельної ділянки, а права оренди земельної ділянки. У разі невиконання зобов'язань перед кредитором орендар втрачає право оренди, яке переходить банківській установі, яка у свою чергу може його передати (продати) іншому, більш ефективному господареві, а право власності залишається за селянином-власником.

Купівлю-продаж, як атрибут ринкової економіки, слід впроваджувати поступово. Доцільно ввести окремі обмеження як для продавців, так і покупців землі.

І, нарешті, слід звернути увагу на те, що будь-яка власність або раціональна господарська структура не зможе працювати ефективно без надійного економічного механізму господарювання, до якого належать ціна, кредит, податки.

На жаль, у період реформування та й тепер ні ціновий, ні кредитний, ні податковий механізми зараз не сприяють розвитку сільського господарства.

Низькі ціни на продукцію сільського господарства, особливо тваринництва, які не відповідають вартості виробленої продукції, й високі ціни на товари, роботи і послуги, що споживає сільське господарство, призвели до втрати його купівельної спроможності для придбання матеріально-технічних ресурсів, необхідних для розширеного відтворення виробництва. За 1991-2012 рр. склався восьмикратний диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію і продукцію промисловості, яка надходить до села, внаслідок чого сільське господарство за цей

період втратило понад трильйон гривень доходу.

Саме у цьому криється головна причина, що призвела до кризового стану в сільському господарстві, а не в тому, що селянин став власником землі. Спад виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах розпочався з 1991 р., ще задовго до паювання землі у 1995-1996 рр. Отже, ні паювання, ні формування власника землі, як це твердили антиреформаторські сили, є причиною спаду, а зниження заінтересованості сільськогосподарського товаровиробника через спад цін на продукцію, які не відповідали її вартості та не завжди відшкодовували навіть витрати на виробництво.

Держава має забезпечити однакові умови господарювання для всіх галузей національного господарства за допомогою показника норми прибутку (рівня дохідності на авансований у виробництво капітал, включаючи вартість землі). Тільки через досягнення ринкової ціни до показника норми прибутку, яка за проведеними розрахунками має бути в межах 43-45 відсотків.

Висновки. З огляду на пройдений шлях реформування аграрного сектору України, спираючись на оцінку селян, можна зробити такі висновки:

- *перший*: аграрна реформа серед інших складових економічної реформи України була науково обґрунтованою, теоретично дослідженою, нормативно врегульованою, практично впровадженою і результативною;

- *другий*: відпрацьована власна модель реформування земельних відносин;

- *третій*: 6,7 млн селян стали власниками 27 млн га сільськогосподарських угідь, створено підґрунтя для формування на селі середнього класу за рахунок дрібних земельних власників і господарів, які довели свою високу дієздатність;

- *четвертий*: збулися споконвічні прагнення селян. Вони стали власниками землі та майна. Земля збережена за селянами. Якби не так, то земля опинилася б у власності невеликої кількості господарів, як це сталося з об'єктами промисловості;

- *п'ятий*: селяни-власники земельних часток (паїв) соціально захищені своєю власністю. За рахунок орендної плати за орендовану землю та майно вони мають постійні додаткові доходи, що слугує значною підмогою у зростанні їх добробуту. Проведене підвищення нормативної грошової оцінки

земель за методикою ННЦ «Інститут аграрної економіки» дасть змогу збільшити доходи селян від оренди;

- *шостий*: створено багатокладність виробництва на селі. Замість домінуючої колгоспно-радгоспної системи функціонують різні форми господарювання, що ґрунтуються на приватній власності на землю у поєднанні з індивідуальною, сімейною і колективною формами організації праці. Створені господарські структури, які можна віднести до дрібного, середнього і великого бізнесу;

- *сьомий*: створені у 2000 р. нові сільськогосподарські підприємства ринкового спрямування в організаційному плані, в результаті підвищення мотивації праці, мають більші можливості й перспективи, ніж колишні колгоспи і радгоспи;

- *восьмий*: відбулися позитивні соціальні зрушення. Власник може вільно розпоряджатися землею та майном: створювати власне господарство, передавати їх в оренду, змінювати орендаря, передавати у спадщину,

працювати в господарському формуванні, якому передані земля та майно в оренду. Як власник землі та майна, він обирає керівника новоствореного підприємства і впливає на те, щоб земля оброблялася кращим господарем, тоді як за колгоспно-радгоспної системи він такої можливості не мав.

Усе це виступає основою забезпечення ефективного ведення сільського господарства в Україні. Проте проблеми удосконалення економічних умов функціонування сільськогосподарського виробництва далекі від свого вирішення. Необхідно удосконалити економічний механізм господарювання: ціни, податки, кредитування, дотаційну політику, міжгалузеві економічні відносини, щоб усі галузі і сфери діяльності в економіці країни мали однакові економічні умови для розширеного відтворення виробництва, щоб на вкладений у виробництво рівновеликий капітал одержувати рівновеликі прибутки. Це економічні вимоги (умови), а результативність - за рівнем господарювання.

Список бібліографічних посилань

1. Відносини власності на землю. *Власність у сільському господарстві* / В. В. Юрчишин, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров [та ін.]; за ред. В. В. Юрчишина, П. Т. Саблука. Київ : Урожай, 1993. 349 с., с. 241-260.
2. Гальчинський А. Нотатки Президента. Десять років з Президентом Леонідом Кучмою. Київ : Либідь, 2013. 584 с., с. 309.
3. Земельний кодекс України від 18.12.1990 р. № 561-XII. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/561-12>.
4. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-3. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/561-12>.
5. Кучма Л. Кроки становлення національної економіки 1994-2004 роки. : доп. та виступи Президента України / офіц. док. : у 2 кн. / Київ : Либідь. 2008. 1064 с., с. 24.
6. Лист Л. Д. Кучми від 15.11.1994 р. № 1-14/562.
7. Месель-Веселяк В. Я. Організаційно-економічні засади реформування агропромислового виробництва в Україні. *Соціально-економічна ситуація та шляхи подолання кризового стану в агропромисловому комплексі України* : тези виступів учасників Всеукр. зборів вчених економістів-аграрників, Київ, 14-15 січ. 1999 р. Київ : 1999. Розд. 2 : Організація виробництва та земельних відносин, гл. 2.1. С. 129-135.
8. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Методологічні і методичні принципи грошової оцінки сільськогосподарських угідь. *Економіка АПК*. 1995. № 2. С. 11-16.
9. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Удосконалення грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2002. № 8. С. 10-16.
10. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Земельні відносини на селі. *Сільські вісті*. 12 жовт. 1990. № 235.
11. Освоєння ринку і ринкових відносин в агропромисловому комплексі України. *Матеріали українонімецького семінару економістів аграрників, Київ, 15-22 жовтня 1991 р.* Київ : УкрІНТЕЛ, 1992. 252 с. С. 57, 72.
12. Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств / за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ІАЕ, 1997. 647 с.
13. Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств / за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ІАЕ, 2000. 660 с.

References

1. Yurchyshyn, V.V., Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V.Ya., Fedorov M.M., et al. (1993). Vidnosyny vlasnosti na zemliu. Vlasnist u silskomu hospodarstvi [Land ownership relations. Property in agriculture]. V.V. Yurchyshyna, P.T. Sabluka (Ed.). Kyiv: Urozhai, (pp. 241-260). [In Ukrainian].
2. Halchynskyyi, A. (2013). Notatky Prezydenta. Desiat rokiv z Prezydentom Leonidom Kuchmoiu [Notes of the President. Ten years with President Leonid Kuchma]. Kyiv: Lybid [In Ukrainian].
3. Zemelnyi kodeks Ukrainy vid 18.12.1990 r. # 561-XII [Land Code of Ukraine from 18.12.1990 No. 561-XII]. Retrieved from: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/561-12> [In Ukrainian].
4. Zemelnyi kodeks Ukrainy vid 25.10.2001 r. # 2768-3 [Land Code of Ukraine of October 25, 2001 No. 2768-3]. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/561-12> [In Ukrainian].
5. Kuchma, L. (2008). Kroky stanovlennia natsionalnoi ekonomiky 1994-2004 roky.: dop. ta vystupy Prezydenta Ukrainy [Steps of formation of the national economy 1994-2004: reports and speeches of the President of Ukraine]. ofits. dok.: u 2 kn. Kyiv : Lybid [In Ukrainian].
6. Lyst L.D. Kuchmy vid 15.11.1994 r. # 1-14/562 [Letter of LD Kuchma dated 15.11.1994 No. 1-14 / 562]. [In Ukrainian].
7. Mesel-Veseliak, V.Ya. (1999). Orhanizatsiino-ekonomichni zasady reformuvannia ahropromyslovoho vyrobnytstva v Ukraini [Organizational and economic principles of reforming agro-industrial production in Ukraine]. Sotsialno-ekonomichna sytuatsiia ta shliakhy podolannia kryzovoho stanu v ahropromyslovomu kompleksi Ukrainy: tezy vystupiv uchasykiv vseukr. zboriv vchenykh ekonomistiv-ahrarykiv, Kyiv, 14-15 sich. 1999 r. Kyiv. Rozd. 2: Orhanizatsiia vyrobnytstva ta zemelnykh vidnosyn, hl. 2.1. (pp. 129-135) [In Ukrainian].
8. Mesel-Veseliak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (1995). Metodolohichni i metodychni pryntsypy hroshovoi otsinky silskohospodarskykh uhid [Methodological and methodical principles of monetary valuation of agricultural land]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 11-16 [In Ukrainian].
9. Mesel-Veseliak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (2002). Udoshkonalennia hroshovoi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennia [Improving the monetary valuation of agricultural land]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 10-16 [In Ukrainian].

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020 р. №552-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20>.

15. Про доповідь Президента України Про основні засади економічної та соціальної політики (Розділ 5 «Аграрна політика») : Постанова Верховної Ради України від 19 жовтня 1994 року № 216/94-ВР. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/>.

16. Про земельну реформу : Постанова Верховної Ради України від 18.12.1990 р. №563-XII. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/563-12>.

17. Про методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.03.1995 р. № 213. URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/213-95-п>.

18. Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва : Указ Президента України від 10.11.1994 р. № 666/94. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/793-94>.

19. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки : Указ Президента України від 3.12.1999 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1529/99>.

20. Про оренду землі : Указ Президента України від 23.04.1997 р. № 367/97. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/367/97>.

21. Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям : Указ Президента України від 8.08.1995 р. № 720/95. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/720/95>.

22. Про приватизацію земельних ділянок : Декрет Кабінету Міністрів України від 26.12.1992 р. № 15-92. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/15-92>.

23. Про селянське (фермерське) господарство : Закон України від 22.06.1993 р. № 3312-XII. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3312-12#Text>.

24. Про форми власності на землю : Закон України від 30.01.1992 р. № 2073 XII. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2073-12>.

25. Рекомендації по організації селянських (фермерських) господарств в Україні. Ч. 1 / Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М., Гайдуцький П. І. [та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. - Київ : ІАЕ УААН, 1993. 120 с.

26. Рекомендації по організації селянських (фермерських) господарств в Україні. Ч. 2 / Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М., Гайдуцький П. І. [та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ІАЕ УААН, 1993. 356 с.

27. Розвиток форм господарювання на селі : монографія / Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. та ін. Київ : ІАЕ, 1993. 376 с.

28. Тимчасовий порядок проведення робіт по видачі державних актів колективним сільськогосподарським підприємствам, сільськогосподарським кооперативам, сільськогосподарським акціонерним товариствам, у тому числі створеним на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств, на право колективної власності на землю : Наказ Державного Комітету України по земельних ресурсах від 15.03.1995 р. № 18. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0063-95#Text>.

29. Шляхом радикальних економічних реформ (Розділ 5 «Аграрна політика») : Доповідь Президента України Л. Д. Кучми від 19 жовтня 1994 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/216/94-вр#Text>.

10. Mesel-Veseliak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (1990). Zemelni vidnosyny na seli [Land relations in the countryside]. Silski visti. 235 [In Ukrainian].

11. Osvoiennia rynku i rynkovykh vidnosyn v ahropromyslovomu kompleksi Ukrainy [Market development and market relations in the agro-industrial complex of Ukraine]. (1992). Materialy ukrainonimetskoho seminaru ekonomistiv ahrarykiv, Kyiv, 15-22 zhovtnia 1991 r. Kyiv: UkrINTEI [In Ukrainian].

12. Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V.Ya., et al. (1997). Posibnyk po reformuvanniu silskohospodarskykh ta pererobnykh pidpriemstv [Guide to reforming agricultural and processing enterprises]. Kyiv: IAE [In Ukrainian].

13. Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V.Ya. (2000). Posibnyk po reformuvanniu silskohospodarskykh ta pererobnykh pidpriemstv [Guide to reforming agricultural and processing enterprises]. Kyiv: IAE [In Ukrainian].

14. Pro vnesennia zmin do deiaikykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo umov obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia: Zakon Ukrainy vid 31.03.2020 r. # 552-IX [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Conditions of Circulation of Agricultural Lands: Law of Ukraine from March 31, 2020 No. 552-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20> [In Ukrainian].

15. Pro dopovid Prezydenta Ukrainy Pro osnovni zasady ekonomichnoi ta sotsialnoi polityky, (Rozdil 5 "Ahrarna polityka"): Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 19 zhovtnia 1994 roku # 216/94-VR [On the Report of the President of Ukraine On the Basic Principles of Economic and Social Policy (Section 5 "Agrarian Policy"): Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of October 19, 1994 No. 216/94-VR]. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/> [In Ukrainian].

16. Pro zemelnu reformu: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 18.12.1990 r. # 563-XII [On land reform: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine from 18.12.1990 No. 563-XII]. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/563-12> [In Ukrainian].

17. Pro metodyku normatyvnoi hroshovoi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennia ta naselenykh punktiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.03.1995 r. # 213 [On the methodology of normative monetary valuation of agricultural lands and settlements: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from March 23, 1995 No. 213]. Retrieved from: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/213-95-p> [In Ukrainian].

18. Pro nevidkladni zakhody shchodo pryskorennia zemelnoi reformy u sferi silskohospodarskoho vyrobnytstva : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 10.11.1994 r. # 666/94 [On urgent measures to accelerate land reform in the field of agricultural production: Decree of the President of Ukraine of 10.11.1994 No. 666/94]. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/793-94> [In Ukrainian].

19. Pro nevidkladni zakhody shchodo pryskorennia reformuvannia ahrarynoho sektora ekonomiky: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 3.12.1999 r. [On urgent measures to accelerate the reform of the agricultural sector of the economy: Decree of the President of Ukraine of 3.12.1999]. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1529/99> [In Ukrainian].

20. Pro orendu zemli: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 23.04.1997 r. # 367/97 [On land lease: Decree of the President of Ukraine of 23.04.1997 No. 367/97]. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/367/97> [In Ukrainian].

21. Pro poriadok paiuvannia zemel, peredanykh u kolektyvnu vlasnist silskohospodarskym pidpriemstvami i orhanizatsiiam: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 8.08.1995 r. # 720/95 [On the procedure for distribution of lands transferred to collective ownership to agricultural enterprises and organizations: Decree of the President of Ukraine from 8.08.1995 No. 720/95]. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/720/95> [In Ukrainian].

22. Pro pryvatyzatsiiu zemelnykh dilanok: Dekret Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.12.1992 r. # 15-92 [On privatization of land plots: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 26, 1992 No. 15-92]. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/15-92> [In Ukrainian].

23. Pro selianske (fermerske) hospodarstvo: Zakon Ukrainy vid 22.06.1993 3312-XII [On the peasant (farmer) economy: Law of Ukraine from 20.12.1991 No. 2009-XII]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3312-12#Text> [In Ukrainian].
24. Pro formy vlasnosti na zemliu: Zakon Ukrainy vid 30.01.1992 r. # 2073 XII [On forms of land ownership: Law of Ukraine from 30.01.1992 No. 2073 XII]. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2073-12> [In Ukrainian].
25. Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V.Ya., Fedorov, M.M., Haidutsyi, P.I. et al. (1993). Rekomendatsii po orhanizatsii selianskykh (fermerskykh) hospodarstv v Ukraini (1 chastyna) [Recommendations for the organization of peasant (farmer) farms in Ukraine (1 part)]. P.T. Sabluk, V.Ya. Mesel-Veseliak (Ed.). Kyiv: IAE UAAN [In Ukrainian].
26. Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V.Ya., Fedorov, M.M., Haidutsyi, P.I. et al. (1993). Rekomendatsii po orhanizatsii selianskykh (fermerskykh) hospodarstv v Ukraini (2 chastyna) [Recommendations for the organization of peasant (farmer) farms in Ukraine (Part 2)]. P.T. Sabluk, V.Ya. Mesel-Veseliak (Ed.). Kyiv: IAE UAAN [In Ukrainian].
27. Sabluk, P.T., Mesel-Veseliak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (1993). Rozvytok form hospodariuvannia: monohrafiia [Development of forms of management: a monograph]. Kyiv [In Ukrainian].
28. Tymchasovyi poriadok provedennia robot po vydachi derzhavnykh aktiv kolektyvnym silskohospodarskym pidpriemstvam, silskohospodarskym kooperatyvam, silskohospodarskym aktsionernym tovarystvam, u tomu chysli stvorenym na bazi radhospiv ta inshykh derzhavnykh silskohospodarskykh pidpriemstv, na pravo kolektyvnoi vlasnosti na zemliu: Nakaz Derzhavnoho Komitetu Ukrainy po zemelnykh resursakh vid 15.03.1995 r. # 18 [Temporary procedure for issuing state acts to collective agricultural enterprises, agricultural co-operatives, agricultural joint-stock companies, including those created on the basis of state farms and other state agricultural enterprises, for the right of collective ownership of land: Order of the State Committee of Ukraine on Land 03.1995 No. 18]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0063-95#Text> [In Ukrainian].
29. Shliakhom radykalnykh ekonomichnykh reform (Rozdil 5 "Ahrarna polityka"): Dopovid Prezydenta Ukrainy Kuchmy L.D. vid 19 zhovtnia 1994 roku [Through radical economic reforms (Chapter 5 "Agrarian Policy"): Report of the President of Ukraine Kuchma LD of October 19, 1994]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/216/94-vr#Text> [In Ukrainian].

Mesel-Veseliak V. Ya., Fedorov M. M. Scientific support for the development of agricultural reforms in Ukraine

The purpose of the article is to reveal the main stages of the implementation of the agricultural reform in Ukraine, its scientific and legal support, to highlight the organizational scheme of land reform, according to which the reform of land relations in Ukraine was carried out, which formed the basis for the creation of economic formations of the market direction, capable of effectively working in new economic conditions.

Research methods. The study is based on the fundamental provisions on the development of the agricultural sector in market conditions, the economy of nature management and land protection, the theory of agricultural production management, its sustainable development in the new conditions of its management, improvement of the legislative and regulatory framework for the activities of agricultural enterprises. To achieve this goal, modern general scientific methods and research techniques were used.

Research results. The legal and scientific-methodological support for the implementation of land and agricultural reform in Ukraine has been processed, directions for improving the organizational and legal forms of management in market conditions are proposed, positive changes that have occurred as a result of the implementation of the agricultural reform in Ukraine are highlighted.

Scientific novelty. The theoretical, methodological and organizational legal foundations of reforming land relations and the agricultural sector in Ukraine have been developed, the essence of transformation processes in agricultural production in the new economic conditions has been revealed.

Practical significance. The research results can be taken into account in the further development and improvement of the regulatory framework and organizational and legal structures of agricultural production. Refs.: 29.

Keywords: agrarian transformations; forms of management; land reform; agricultural reform; land market; division of land; rental income.

Mesel-Veseliak Viktor Yakovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, head of the department of regional development and forecasting, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: mesel@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2933-6523>

Fedorov Mykola Mykolaiovych - doctor of economic sciences, professor, corresponding member of NAAS, chief research fellow of the department of land relations and nature management, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: solo@iae.kiev.ua

Цель статьи - раскрыть основные этапы осуществления аграрной реформы в Украине, ее научное и правовое обеспечение, осветить организационную схему земельной реформы, по которой осуществлено реформирование земельных отношений в Украине, что положено в основу создания хозяйственных формирований рыночного направления, способных эффективно работать в новых экономических условиях.

Методика исследования. В основу исследования положены фундаментальные положения по развитию аграрного сектора в рыночных условиях, экономики природопользования и охраны земель, теории управления сельскохозяйственным производством, устойчивого его развития в новых условиях хозяйствования, совершенствованию законодательной и нормативно-правовой базы деятельности сельскохозяйственных предприятий. Для достижения поставленной цели использованы современные общенаучные методы и приемы исследования.

Результаты исследования. Обработано правовое и научно-методическое обеспечение реализации земельной и аграрной реформы в Украине, предложены направления совершенствования организационно-правовых форм хозяйствования в рыночных условиях, освещены позитивные изменения, что произошли в результате осуществления аграрной реформы в Украине.

Элементы научной новизны. Разработаны теоретико-методологические и организационно - правовые основы реформирования земельных отношений и аграрного сектора в Украине, раскрыта сущность трансформационных процессов в сельскохозяйственном производстве в новых условиях хозяйствования.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть учтены при дальнейшем развитии и совершенствовании нормативно-правовой базы и организационно-правовых структур сельскохозяйственного производства. Библиогр.: 29.

Ключевые слова: аграрные преобразования; формы хозяйствования; земельная реформа; аграрная реформа; рынок земель; паевание земель; рентный доход.

Месель-Веселяк Виктор Яковлевич - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, заведующий отделом экономики регионального развития и прогнозирования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: mesel@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2933-6523>

Федоров Николай Николаевич - доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НААН, главный научный сотрудник отдела земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: solo@iae.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 04.01.2021 р.

Фахове рецензування: 11.01.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Наукове забезпечення розвитку аграрної реформи в Україні. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 60 – 71. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101060>

Mesel-Veseliak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (2021). Naukove zabezpechennia rozvytku ahrarnoi reformy v Ukraini [Scientific support for the development of agricultural reforms in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 60 – 71 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101060>

* * *

УДК 338.054.23

JEL Classification: Q42; Q2

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101072>

А. В. СКРИПНИК, О. В. ЖЕМОЙДА,
доктори економічних наук
О. С. ГОЛЯЧУК, аспірантка*

Трансфер енергонеефективності: дешева гідроенергетика за рахунок аграріїв

Мета статті - провести об'єктивну кількісну оцінку екологічних, економічних та соціальних екстерналій, що створює українська гідроенергетика для суспільства, інших галузей економіки та довкілля.

Методика дослідження. Як метод дослідження використано стандартні показники оцінки ефективності діяльності енергетичної галузі, а саме: критерій площинної ефективності різних типів генерації, критерій ефективності використання встановленої потужності, критерії оцінки порівняльної вартості одиниці площі, елементи економетричного аналізу та фізичних аналогів.

Результати дослідження. Показано, що декларовано низька собівартість електроенергії, генерованої гідроенергетикою, досягається ціною перенесення згенерованих збитків на інші галузі економіки і, насамперед, на аграрний сектор.

Елементи наукової новизни. На підставі економетричного аналізу показано існування спадного експоненційного тренду обсягів гідрогенерації, яке пояснюється замуленням мілководних частин дніпровських водосховищ. Процес прискорився останнім часом внаслідок кліматичних змін та зростання обсягів скидання забруднюючих речовин.

Практична значущість. З урахуванням світового досвіду й аналізу екстерналій галузі показано неефективність стратегії розвитку гідроенергетики до 2026 р., яка практично побудована на принципах планової економіки. Табл.: 2. Рис.: 4. Бібліогр.: 32.

Ключові слова: гідрогенерація; водосховище; площинна ефективність; коефіцієнт потужності; аграрне виробництво; ризики руйнування греблі; спадний тренд гідрогенерації.

Скрипник Андрій Васильович - доктор економічних наук, професор кафедри економічної кібернетики, Національний університет біоресурсів і природокористування України (03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)
E-mail: avskripnik@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2957-1355>

Жемойда Олександр Віталійович - доктор економічних наук, доцент кафедри глобальної економіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України (03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)
E-mail: zhemoyda@me.gov.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3536-4317>

Голячук Ольга Сергіївна - аспірантка кафедри економічної кібернетики, Національний університет біоресурсів і природокористування України (03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15)
E-mail: olha.holiachuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8181-3692>

Постановка проблеми. Досі українська економіка залишається значною мірою державною. Існують галузі, що вважаються стратегічними для економіки та безпеки країни, і на цій підставі перебувають у державній власності з можливістю передачі лише 5-10 відсотків акцій приватним акціонерам.

Це цілком стосується й української енергетичної галузі, яка більше ніж на 60% за

обсягами генерованої електроенергії державна (гідроенергетика і ядерна енергетика). Варто зауважити, що в Німеччині, де як і в інших розвинутих країнах ядерна енергетика приватна, компанія Siemens (власник кількох енергоблоків) першою запропонувала повну відмову від ядерної енергетики після катастрофи 2011 р. Надзвичайну неефективність державного управління економікою можна показати, порівнюючи діяльність аграріїв колишнього СРСР з існуючою ситуацією. У 80-х рр. минулого століття він був одним з провідних імпортерів зернових (в окремі роки до 36 млн т), і це при більш ніж 300 млн га

© А. В. Скрипник, О. В. Жемойда, О. С. Голячук, 2021

* Науковий керівник - А. В. Скрипник, доктор економічних наук.

посівів зернових [27]. Нині Україна, посідає одне з провідних місць серед світових експортерів зернових. Ще один наявний приклад стосується ефективності різних форм українського аграрного бізнесу з державними підприємствами включно, які за даними ретельного аналізу виявились найменш ефективними [13].

Державний менеджмент підприємств гідроенергетики і ядерної енергетики навряд чи можна вважати ефективним. Стосовно Енергоатому, то ЄС витратив вже понад мільярд доларів США на забезпечення належного рівня безпеки працюючих енергоблоків. Звідси, внаслідок надзвичайної глобальної і регіональної небезпеки українська ядерна енергетика частково знаходиться під контролем ЄС. Небезпечна й українська гідроенергетика [9, 16]. Проте на відміну від ядерної наслідки катастроф у цій галузі (штучне цунамі) навряд чи будуть відчуватися поза межами України.

Із року в рік, незважаючи на введення в експлуатацію нових електростанцій на Дністрі, виробництво гідроелектроенергії та її частка в загальному виробництві зменшуються. На це існують об'єктивні причини - насамперед варто визнати, що основу української гідроенергетики становлять електростанції Дніпровського каскаду з достатньо великим терміном експлуатації. І йдеться не тільки про застаріле обладнання (турбіни, генератори), а й про поступове зменшення первинної енергії гідрогенерації за рахунок зменшення глибин мілководних частин водосховищ (замулювання). Крім значних негативних екстернальних ефектів гідроенергетики (виведення з землекористування значних площ, знищення дніпровського судноплавства), галузь гідрогенерації вирізняють і кілька позитивних ефектів (наприклад, зростання потенціалу поливного землеробства). Серед позитиву, крім звичайних ГЕС, створення гідроакumuлюючих електростанцій (ГАЕС), у часи достатньої генерації і запасів води, що нині здатні оперативно підключати додаткові потужності у разі нестачі енергії. ГАЕС може з нуля включитися в мережу протягом 1-2 хв, а час переходу від генераторного режиму до насосного не перевищує 5,5 хв. Крім того, на відміну від ГЕС робота ГАЕС меншою мірою залежить від водності року. Це надзвичайно важлива особливість гідроенергетики, що дозволяє збільшити варіативність загальної генерації,

яка за європейськими стандартами повинна досягати 20% від загальної потужності генерації [17]. Варіативність генерації практично повністю відсутня в ядерній енергетиці і дещо можлива для реалізації в тепловій. Однак цього складно досягти на застарілому обладнанні української теплоенергетики.

На сьогодні стратегія розвитку української гідроенергетики не суттєво змінилася з часів планової економіки, тому що не побудовано загального балансу позитивних і негативних екстерналій гідроенергетики [7]. Однак таке питання вже досить значимо розглянуто для гідроенергетики США, де відбувається виведення з експлуатації дамб водосховищ гідроелектростанцій через відпрацювання повного терміну експлуатації (50 років), а також за небезпеки повені, негативно впливу на довкілля, економічної неефективності, відновлення рибних ресурсів і т.ін. [20, 23]. Стосовно України, то програми розвитку гідроенергетики на період до 2026 р. [12] практично побудовані на тих же принципах, що панували за планової економіки, без обговорення навіть з іншими міністерствами, не дослухаючись до суспільної думки щодо впливу гідроенергетики на довкілля та вимог рамкової директиви ЄС і принципів інтегрованого управління водними ресурсами [11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останній директивний документ, що стосується гідроенергетики та датується 2020 р. [12], задекларував загальні потужності гідроенергетики та гідроакumuляції в обсязі, що перевищують 6 гігават (4 за рахунок ГЕС і 2 - ГАЕС). Нескладно порахувати, що за цієї потужності щорічні обсяги гідрогенерації повинні суттєво перевищувати теплогенерацію (35 терават-год). Однак фактично за останні роки обсяги річної гідрогенерації замість декларованих 50 знаходяться в межах 6-7 терават-год. Це свідчить про надзвичайно низький коефіцієнт використання потужності відчизняної гідроенергетики (менше 20%). Крім декларації надмірної потужності, документ підкреслює екологічність гідрогенерації відповідно до вимог Паризької угоди 2015 р. (зменшення викидів CO₂), економію у використанні енергоресурсів (природного газу, нафти, енергетичного вугілля), суттєву варіативність потужності завдяки ГАЕС. На перший погляд, дійсно, гідроенергетика постачає в електромережі найдешевшу електроенергію тому, що енергоносії - вода, нічого не коштує.

Однак українська гідроенергетика побудована на рівнинних річках, і потрібний для генерації перепад рівнів створювався за рахунок затоплення великих площ [14]. За аналітичного розгляду цього документа можна припустити, що керівництво українською гідроенергетикою не володіє повною мірою ситуацією з реальною вартістю «най дешевшої» електроенергії. Цей етап такого підходу до гідрогенерації вже давно залишився в минулому як для США, так і для розвинутих європейських країн. Щодо США, то на території цієї країни гідроелектростанції не встановлювалися на рівнинних річках. Проте гідроенергетика в США має тривалу історію, із значним терміном експлуатації на цей час наявних гідроакумуючих споруд (з електрогенерацією і без), тому демонтаж гребель водосховищ почався ще з другої половини минулого століття з невеликих (до 1 Мвт) за обсягом генерації електростанцій [19, 20]. Після демонтажу останніх, для яких закінчився термін експлуатації, настав час електростанцій більших потужностей. Проте головним рушієм таких рішень був не стан (знос) обладнання або стан греблі, а швидше фактори виявленого стану довкілля і біологічного різноманіття (наприклад, для розташованих у Каліфорнії ГЕС головним стало відновлення популяції лосося) [19, 25]. Це не означає, що всі споруди гідроенергетики в розвинутих країнах будуть найближчим часом демонтовані. В європейських країнах зі сприятливою топографією і стабільними опадами, такими як Франція і Швейцарія, гідроенергетика продовжує працювати як необхідна частка національного й енергетичного секторів із використанням технологічних інновацій та вже наявних гребель. Однак там, де існування ГЕС не відповідає сучасним екологічним і соціальним стандартам, греблі демонтуються. Так, у Швеції, Іспанії, Португалії, Великобританії з 2006-го по 2014 р. було демонтовано понад 3450 гребель, за той же проміжок часу, що в США - 546, причому на демонтаж деяких із них витрачено значні кошти [23].

Однак ситуація в країнах, що розвиваються, деякою мірою повторює ту, що спостерігалася в розвинутих країнах до середини минулого століття. Керівництво країн із відсутністю електричних мереж на частині територій віддають перевагу будівництву ГЕС [31], незважаючи на екстернальні ефекти для суспільства та інших

галузей економіки: порушення річкової екології, значні площі вирубування лісів, втрати водного й наземного біорізноманіття, виділення водосховищами великої кількості парникових газів, за переселення тисяч людей знищення розташованих на затоплених територіях історичних і культурних пам'яток і вплив на харчові системи, якість води та сільське господарство [23]. Практично всі ці фактори спостерігалося при будівництві каскаду Дніпровських ГЕС [3 - 6], крім ще однієї надзвичайно важливої негативної екстерналії. Тривалий термін експлуатації каскаду Дніпровських ГЕС, побудованого за планової економіки, призвів до виходу з ладу механізмів шлюзування дніпровських ГЕС, що практично повністю знищило судоплавство по Дніпру [1]. Подібні процеси відбуваються в США у зв'язку з виходом із ладу інфраструктури, яка обслуговує водосховища, а це система портів, причалів, під'їзних шляхів, шлюзів. Відновлення небезпечних гребель та пов'язаної з ними інфраструктури потребує значних коштів для США, що оцінюється в 90 млрд дол. Тому існує точка зору, що менш витратним з усіх позицій був би демонтаж гребель [29].

Ще один важливий аспект гідроенергетики, що привертає велику увагу дослідників - це значний ступінь небезпеки руйнування гребель діючих гідроелектростанцій. Взагалі усі водосховища з електрогенерацією або без такої вважаються надзвичайно небезпечними, якщо висота греблі перевищує 25 футів (7,5 м) [22]. Як показує світова статистика, з віком греблі схильні до руйнувань, що іноді призводить до численних летальних випадків та великих втрат майна. Однак природні причини руйнувань гребель (старіння конструкцій, накопичення осадів у нижній частині греблі) не єдина можлива причина цього. Великий руйнівний потенціал Дніпрогесу проявився під час Другої світової війни, коли диверсійним загоном радянської армії була зруйнована гребля без попередження населення, військових підрозділів, розташованих нижче від неї [9]. Водостік дамби Оровілл почав руйнуватися в Каліфорнії у 2016 р. після рясних дощів, що призвело до евакуації 19 тис. людей. Більш відоме те, що гребля Тетон в Айдахо зазнала краху в 1976 р., унаслідок чого збитки перевершили 2 млрд дол. У США вважається, що за перевищення інтервалу експлуатації у 50 років (85% із них досягли цієї межі

до 2020 р.) багато американських дамб мають значний потенціал руйнування [23]. Варто зауважити, що всі 6 гребель каскаду Дніпровських ГЕС відносяться до категорій надзвичайно небезпечних (висота більше 25 футів) і у 2022 р. термін експлуатації кожної з них перевищить 50 років (середній термін експлуатації - 66 років [4, 5]). Зважаючи на наведене вище, можна стверджувати про існування для розвитку гідроенергетики двох абсолютно різних концепцій, першої з яких дотримуються розвинуті країни, які враховують екстернальні ефекти гідроенергетики для економіки та суспільства, а до другої - країни, що розвиваються та відчувають значну нестачу, а в деяких випадках локальну відсутність, електропостачання. Для цих країн переважає фактор уявної дешевизни гідроенергетики, при цьому не враховуються ні екстерналії галузі, ні вартість робіт з підтримки стану та інфраструктури водосховищ, ні екологічні та соціальні аспекти, що пов'язані із затопленням великих площ. Відповідно до сучасних уявлень, при оцінці порівнянної вартості генерації одиниці енергії потрібно враховувати й оцінку демонтажу [23]. Практично всі ці помилки сталися і при побудові української гідроенергетики [14]. Вона, як і ядерна, залишається державною, хоча віднести її до стратегічних галузей із 5%-вим внеском в обсяги генерації навряд чи доцільно.

За сучасних уявлень, існує два головних ефекти, які не враховуються при плануванні об'єктів гідроенергетики: це вплив на довкілля і вплив на соціум. Однак при плануванні каскаду Дніпровських ГЕС практично не була врахована навіть економічна складова впровадження гідроенергетики в умовах України. Звідси видається доцільним проведення об'єктивної кількісної оцінки екологічних, економічних та соціальних екстерналій, що створює українська гідроенергетика для інших галузей економіки з метою визначення шляхів її трансформації.

Мета статті - провести об'єктивну кількісну оцінку екологічних, економічних та соціальних екстерналій, що створює українська гідроенергетика для суспільства, інших галузей економіки та довкілля.

Виклад основних результатів дослідження. Натепер уже стає зрозуміло, що гідроенергетика часів планової економіки була побудована надзвичайно неефективно як відносно використання значних площ

(величина затоплених площ дніпровського каскаду досягає 0,7 млн га), так і практично повного знищення судоплавства по р. Дніпро. Тут варто уточнити, що соціальні наслідки, які складно оцінити у грошовому еквіваленті, були набагато гіршими: переселено понад 3 млн людей, по всьому каскаду водосховищ затоплено й знищено більше 6 тис. населених пунктів, понад 10 тис. цвинтарів [3]. Щільність населення на затопленій території суттєво перевищувала аналогічний показник по Україні (420 осіб/км² проти 70). Це означає, що зазначені території були надзвичайно зручними для проживання і промислів, пов'язаних з р. Дніпро. Людей позбавили багатовікової історичної пам'яті, церков, історичних пам'яток, кладовищ, де покійся їхні предки, промислів, що їх годували, а значить, і майбутнього. Внаслідок перекриття шляхів на нерест у дніпровських лиманах практично було знищено цінні породи риб (осетрових), тоді як у водосховищах суттєво зросли обсяги вилову риб, які у більшості країн не вважаються промислово значимими. Звичайно, що для тоталітарного режиму, який ціленаправлено здійснював геноцид українського народу, це були незначні наслідки «Великих Перетворень». Однак існуючі погляди на гідроенергетику підтверджують доцільність ліквідації водосховищ на підставі суттєво менших негативних екстерналій [28]. Для обґрунтування цих припущень наявна повна неефективність української гідроенергетики з позицій землекористування (рис. 1).

Якщо усереднений показник площі земельних ресурсів для виробництва за рік становить 1 тВт·год електроенергії (1 млрд кВт·год) для світової гідроенергетики на 54 км² територій [28], то українська гідроенергетика використовує для генерації такої ж енергії 900 км². При цьому площинна енергоефективність для української гідроенергетики гірша, ніж для біоенергетики, тобто використання цих площ для біоенергетичних рослин призвело б до вдвічі більшого ефекту. За оцінки втрат економічних, екологічних і соціальних у деяких випадках складно однозначно виділити втрати по кожній з цих компонент. Важливі невраховані у плановій економіці економічні втрати, причому деякі з них - враховані при плануванні об'єктів, деякі - ні. Однак в існуючій ситуації розглядатимуться наслідки діючої гідроенергетики натепер.

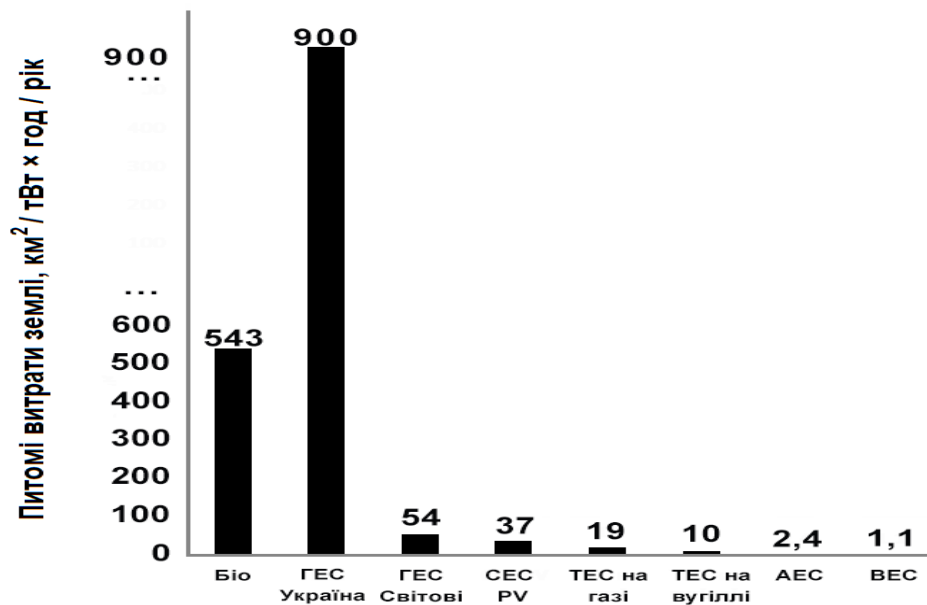

Рис. 1. Площа для різних типів генерації 1тВт-год електроенергії протягом року

Джерело: [28, 14].

Важливо оцінити втрати аграрного сектору. За альтернативу слугуватимуть посіви пшениці на площі 0,7 млн га з урожайністю 4 т/га та ціною світового ринку 250 USD/т. Результатом стає сума щорічних непрямих втрат у розмірі 700 млн USD. Звичайно, потрібно врахувати, що відповідно до офіційної статистики тільки 120 тис. га були землями сільськогосподарського призначення. Однак, як правило, землі, що використовуються для інших цілей, а особливо якщо це узбережжя судноплавної річки, мають вартісні оцінки одиниці площі набагато більші, ніж землі сільськогосподарського призначення. Тобто ті грошові потоки (прибутки), що створюються на узбережжі, суттєво більші, ніж для

звичайних аграрних ділянок. Звідси наведену оцінку 700 млн дол. США щорічних втрат можна вважати навіть заниженою.

Доречною видається оцінка втрат від практично повного невикористання р. Дніпро як транспортної артерії. Судноплавство на ній розпочалося з кінця XVIII ст. і досягало 60 млн т щорічних перевезень 1990 р. (рис. 2). Однак зі старінням інфраструктури водосховищ проходження шлюзів ставало все проблематичнішим. Окремі спроби бізнесу або державних структур змінити існуючу ситуацію не призводять до її поліпшення [1]. До 2020 р. відбувся повний занепад дніпровського судноплавства.

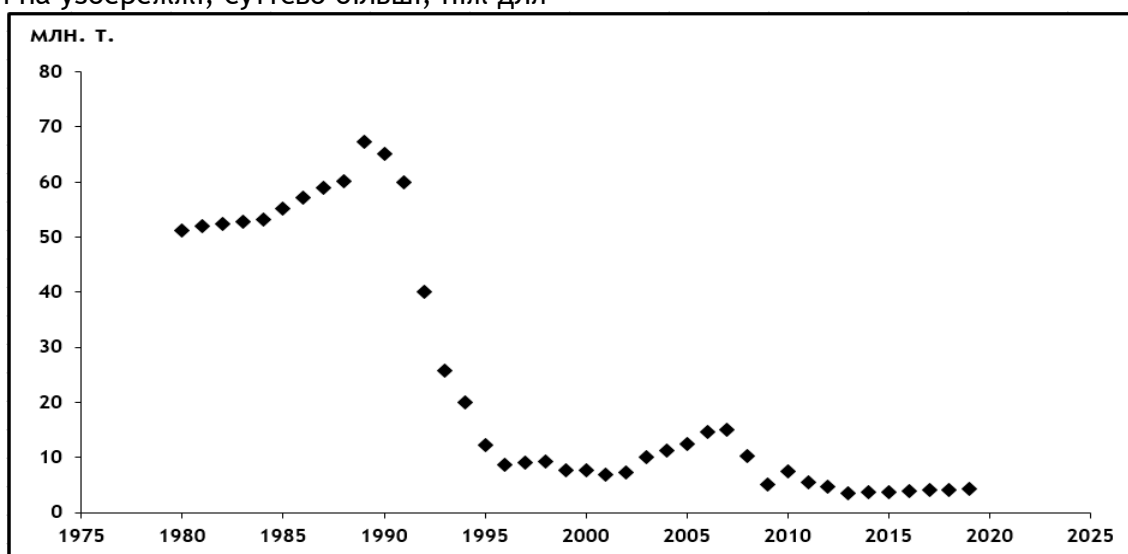

Рис. 2. Щорічні обсяги транспортування річним транспортом України

Джерело: [1].

Також потребують оцінки транспортні збитки аграрного сектору за використання даних експорту зернових з чорноморських портів України. Таким портом визначено м. Одесу з координатами 46°29' пн.ш. і 30° сх.д., та центр тяжіння виробництва зернових у 2019 р., який розраховується за стандартною методикою:

$$\bar{X} = \frac{\sum x_i M_i}{\sum M_i},$$

де $\bar{X}$ - координати центру тяжіння; x_i - координати обласних центрів; M_i - обсяги виробництва зернових в окремих областях, млн т; $i=1,2, \dots, 24$.

Центр тяжіння виробництва зернових знаходиться поблизу міста Тальне Черкаської області - 48°57' пн. ш. і 30°41' сх. д. Орієнтовна відстань між цими точками для автомобільного транспорту 300 км, тоді як для річкового 350 км. Вартість транспортування відносно даних європейської статистики - 0,43 євро автомобільним транспортом і 0,033 євро за 1 т на відстань 100 км річковим транспортом [30]. Експорт зернових у 2019/2020 МР був на рівні 57,2 млн т, вартість транспортування цього обсягу автомобільним транспортом 74 млн євро, за вартості транспортування річковим транспортом, що не перевищує 7 млн євро. Тобто чисті втрати щорічно становлять 67 млн євро, або за курсом на 20.02.2021 р. 82 млн дол. США.

Варто зауважити, що тут враховано втрати тільки невикористання р. Дніпро для перевезення продукції аграрного експорту. Загальні втрати від відсутності річкових вантажних перевезень, зважаючи на відкритий характер української економіки, значно суттєвіші.

До економічних втрат, які слід враховувати при оцінці вартості енергії, що генерується, потрібно віднести витрати на функціонування 34 насосно-компресорних станцій, які перекачують воду у водосховища з річок, гирла яких виявилися нижчими від рівнів водосховищ, в які вони впадали. Персонал цих станцій, а це тисячі працівників, перевищує персонал 6 діючих дніпровських ГЕС, а повні витрати на їх функціонування становлять щорічно 122 млн грн, або 4,3 млн дол. США [8]. Загалом рівень оплати праці в інфраструктурних об'єктах, що обслуговують водосховища та ГЕС, надзвичайно низький, рядові працівники отримують мінімальну оплату праці [8]. До прикладу, рівень оплати праці в цій галузі визначає

величину попиту на спеціальність гідроенергетика: в 2020 р. подано лише 46 заяв на 2294 бюджетних місць за цією спеціальністю [2].

За оцінки впливу створення каскаду водосховищ на рибні ресурси наслідки багатоаспектні: практично знищено популяцію осетрових у гирлі Дніпра, однак створення великих зон мілководдя сприяло збільшенню обсягів вилову малоцінних порід риб. Фактична продуктивність 1 га площі водосховища оцінюється в 20 кг [21]. Звідси продуктивність усього каскаду 14 тис. т, що за оптової ціни річкової риби 1 дол. США/кг становить 14 млн дол. США. Обсяги вилову осетрових до побудови Дніпрогесу невідомі, однак вартість цінних порід на порядок перевищує вартість звичайної річкової риби.

Для повноти аналізу необхідно оцінити обсяги генерації електроенергії гідроенергетикою України. Для оцінки тенденцій тут використано щорічні обсяги генерації електроенергії з 2000-го по 2020 р. (рис. 3). В обсягах генерації електроенергії простежується тенденція до експоненційного зменшення зі швидкістю 1,8% на рік. При цьому відбуваються значні відхилення від тенденції - стандартна похибка моделі 1,8 тВт-год, коефіцієнт детермінації 28%. Якщо державна гідроенергетика демонструє стабільну спадну тенденцію, то повністю приватна відновлювана - також стабільну й надзвичайно швидку тенденцію до зростання [15] 33,4% на рік. Звідси, при збереженні тенденцій розвитку відновлюваної енергетики обсяги її виробництва перевищать обсяги гідроенергетики у 2022-2023 рр. Якщо ж оцінювати загальні обсяги генерації відновлюваної енергетики (електрична + тепла), то вже за результатами 2020 р. вони перевищують гідроенергетику. Відхилення від загальної тенденції можна пояснити рядом факторів: флуктуацією кількості опадів і, відповідно, водністю річок, запланованими та аварійними зупинками окремих гідроагрегатів.

Стосовно загальної тенденції до зменшення, то вона може бути пояснена як впливом глобальних кліматичних змін, наприклад, зменшення наповнюваності водосховищ (аналогічні явища відзначено в гідроенергетиці США [32]), так і факторами, які виникають під впливом глобальних або тільки локальних тенденцій.

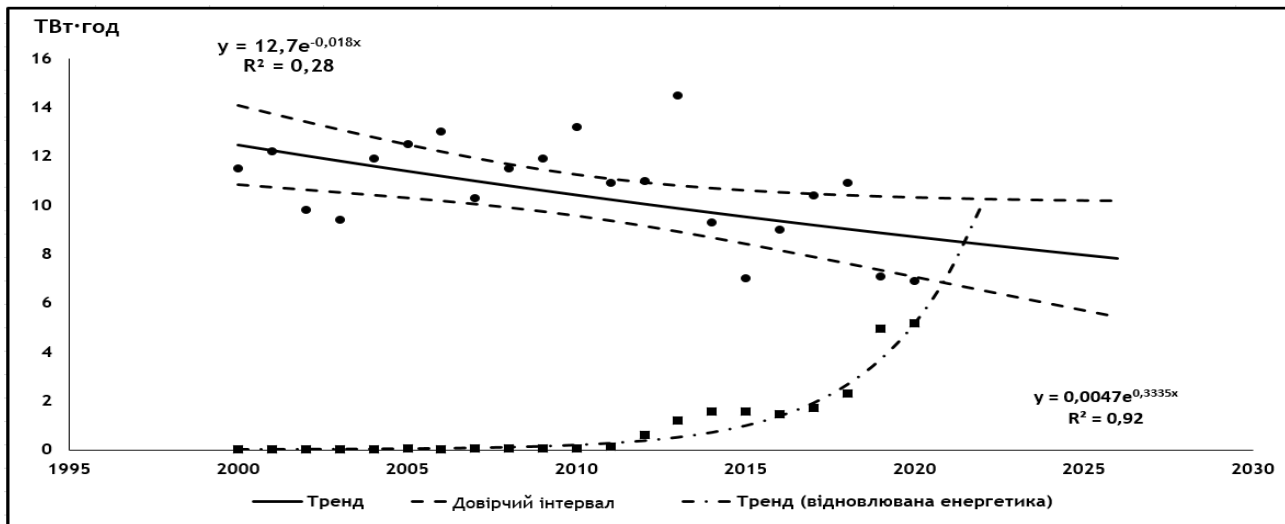

Рис. 3. Тенденції розвитку гідроенергетики та відновлюваної енергетики

Джерело: Державна служба статистики України, 2020.

Так, останніми роками інтенсифікувалися процеси утворення накопичень осадових порід у гирлах річок Дніпро і Прип'ять при впадінні в Київське водосховище. Нижче за течією акваторія дуже заросла прибережно-рівнинною рослинністю та зарослями водних рослин із плаваючим листям. Щорічне збільшення площ гідроморфних ландшафтів у Київському водосховищі за період до 2005 р. становило 100-200 га. Проте упродовж останнього десятиліття ця величина в деякі роки перевищувала 1000 га на рік [26]. Тобто, як стає зрозуміло, внаслідок процесів, що відбуваються, зменшується корисна ємність дніпровських водосховищ, а звідси також зменшуються річні обсяги генерації. Поясненням цього стає схема

зменшення обсягів запасів води для гідрогенерації (рис. 4).

Отже, зменшення обсягів запасів води у водосховищах відбувається внаслідок наявності значних площ мілководдя, які під впливом кліматичних змін стали більшою мірою прогріватися і процеси біологічної активності там суттєво зросли. Спільний ефект накопичення осадів і заростання обширних площ негативно впливає на обсяги генерації. Вважаємо, що цим, крім кліматичних змін, пояснюється наявність спадного експоненціального тренду в обсягах гідрогенерації. Витрати на очищення від рослинності мілководдя набагато б перевищили вартість потенційного приросту генерації енергії гідроенергетикою.

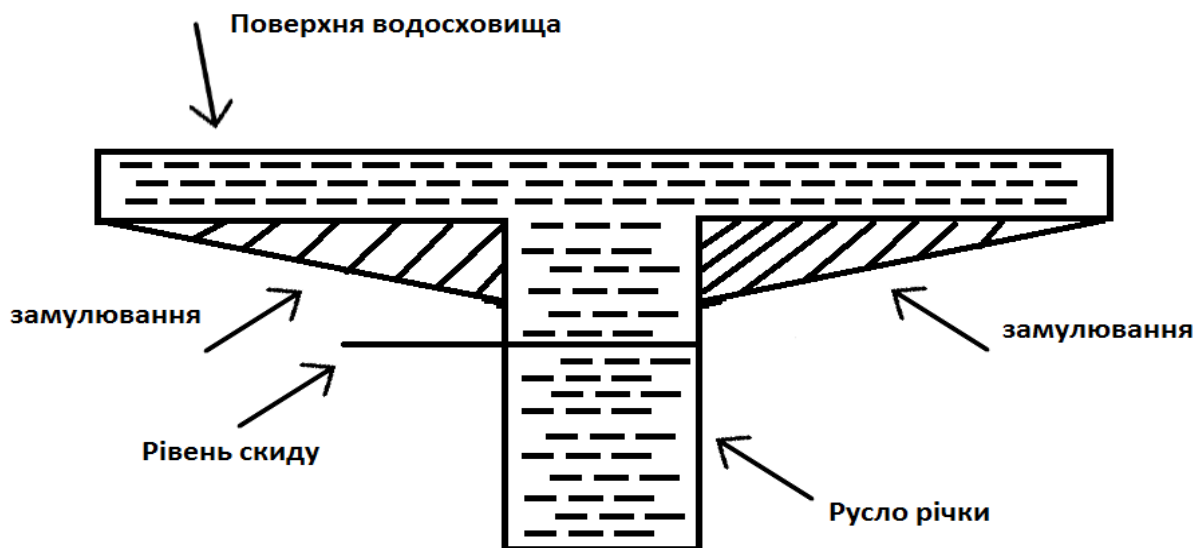

Рис. 4. Схема зменшення запасів води у водосховищах дніпровського каскаду через замулення

Джерело: Власне бачення.

Беззаперечно важливо оцінити ефективність окремих ГЕС дніпровського каскаду (табл. 1). В енергетиці широко використовується коефіцієнт потужності діючих об'єктів, який розраховується як відношення фактично виробленої за рік електроенергії до обсягів, що могли б бути вироблені протягом року стабільної генерації на встановлену потужність. Як оцінку фактичної генерації використано усереднений показник 2019-2020 рр. Вартість усієї виробленої гідроенергетикою електроенергії за останні роки (7,8 тВт·год) становить 468 млн дол. США за ціни 0,06 USD/ кВт·год.

Для сучасних об'єктів гідроенергетики цей коефіцієнт потужності належить проміжку 35-45% [32]. Загалом коефіцієнт потужності для дніпровського каскаду знаходився на рівні 24%, однак найгірший показник 15% характеризує ефективність Київської ГЕС. Також наведено дані відносно площинної ефективності окремих ГЕС. Для каскаду згаданий показник у 16 разів гірший, ніж для сучасної гідроенергетики (див. рис. 1). Однак найгірші показники спостерігаються для Київської, Кременчуцької та Каховської ГЕС, де площинна ефективність гірша за світову орієнтовно у 40 разів.

1. Показники ефективності окремих ГЕС дніпровського каскаду за 2019-2020 рр.

Водосховище	Тривалість експлуатації, років	Середня глибина, м	Площа, км ²	Затоплені площі, км ²	Об'єм, млрд м ³	Встановлена потужність, МВт	Потенційне виробництво, тВт·год	Фактичне виробництво, тВт·год	Коефіцієнт потужності, %	Площа на генерацію 1 тВт·год/рік
Київське	55	4,0	1056	1024	3,7	408	3,59	0,53	15,2	1930
Канівське	49	4,3	665	548	2,5	444	3,85	0,76	20,1	720
Кременчуцьке	72	5,9	2579	2431	13,5	632	5,54	1,18	20,9	2060
Кам'янське	58	4,2	649	541	2,4	352	3,08	1,04	34,1	520
Дніпровське	89	8,0	470	298	3,3	1569	13,74	3,13	23,7	90
Каховське	75	8,4	2468	2190	18,1	351	3,07	1,16	37,8	1890
Разом		6,3	7887	7032	43,5	3760	32,94	7,8	24,1	900

Джерело: [4, 5], власні розрахунки.

Наведені кількісні показники засвідчують існуючі небезпеки для каскаду дніпровських водосховищ. До прикладу варто розглянути небезпеку найбільш неефективного з них - Київського водосховища.

Ситуація ускладнюється наявністю 90 млн т радіоактивного мулу [18] на дні водосховища, що суттєво посилює руйнівний ефект штучного цунамі за рахунок потенційного забруднення узбережжя р. Дніпро та прибережних районів до Канівського водосховища. У випадку реалізації цього сценарію під радіоактивне забруднення може потрапити до 10% території м. Києва [14]. Враховуючи вартість житлового фонду м. Київ та ймовірність порушення цілісності греблі протягом року на підставах світової статистики $p = 10^{-4}$ [21], очікувана величина збитків на рівні значимості 5% сягатиме 153 млн дол. США з урахуванням того, що 10% житлового фонду м. Київ вартує 9,3 млрд дол. США. Звідси можна сформулювати підсумкові дані про екстерналії, що створює каскад дніпровських ГЕС (табл. 2).

Звичайно, надто складно оцінити всі економічні, соціальні та екологічні наслідки існування вже півсторіччя (найменший термін експлуатації ГЕС) каскаду дніпровських

ГЕС. Наприклад, як можна оцінити відсутність стабільної комунікаційної взаємодії прибережного населення, що мешкає на різних берегах, за середньої ширини дніпровських водосховищ 8 км. І це при тому, що великі зони мілководдя та їх забруднення водними рослинами не дозволяють безпечно використовувати навіть моторні човни. Чи оцінити втрати відчуття національної цінності внаслідок перетворення р. Дніпро в систему забруднених відходами та болотною рослинністю стоячих вод, хоча компенсаційна теорема Кальдерона Хікса дає можливість здійснити такі кошторисні оцінки [10, 24].

На наш погляд, прийняття національного проєкту відновлення природного стану р. Дніпро могло б стати національною ідеєю, що об'єднує лівобережні й правобережні частини України. Стосовно наведених у табл. 1 і 2 даних, то увагу привертають не тільки достатньо очевидні економічні аспекти проблем: величезні площі затоплення, надзвичайно низька ефективність використання встановлених потужностей, знищення судноплавства, а й екологічні та соціальні, як-то: погіршення якості дніпровської води (цвітіння, заростання рослинністю), знищення цінних порід риб.

2. Оцінка економічних, соціальних та екологічних екстерналій від діяльності каскаду дніпровських ГЕС

Категорія	Тип	Оцінка втрат (доходів)
Негативні		
Економічні	1. Виключення з обороту земель сільськогосподарського призначення 2. Припинення судноплавства по р. Дніпро 3. Витрати на роботу 34 насосно-компресорних станцій для річок, що впадали в р. Дніпро в зоні водосховищ	1. Втрати внаслідок аграрного та іншого невикористання затоплених площ - 700 млн дол. США 2. Втрати 82 млн дол. США 3. Витрати 4,3 млн дол. США
Соціальні	1. Знищення культурно-історичної спадщини прибережних районів 2. Загроза штучного цунамі у випадку порушення гребель 3. Знищення популяції осетрових у гирлі р. Дніпро	1. НММО 2. Величина втрат 153 млн дол. США щорічно
Екологічні	1. Погіршення якості дніпровської води для технічного, побутового та рекреаційного використання 2. Знищення цінних сортів риб у гирлі р. Дніпро	1. Погіршення якості життя НММО* 2. НММО
Позитивні		
Економічні	1. Виробництво 7,8 тВт·год електроенергії (5% від загальної генерації) 2. Збільшення обсягів вилову малоцінних порід риб 3. Зростання потенціалу поливного землеробства 4. Подолання запорізьких порогів	1. Вартість 468 млн дол. США 2. Вартість виловленої річкової риби 14 млн дол. США 3. НММО 4. Відсутній внаслідок знищення судноплавства
Соціальні	Збільшення кількості низькооплачуваних робочих місць	Декілька тисяч робочих місць - 5 тис. грн щомісячно і 10 тис. грн щомісячно керівництво

Джерело: Власні розрахунки.

Як уже зазначалося, у США одного фактора відновлення поголів'я лосося виявилось достатнім для демонтажу кількох ГЕС [23,25], із суттєво кращими екологічно-економічними показниками, ніж ГЕС дніпровського каскаду. До того ж стерлядь і осетр зовсім не поступаються перед лососем (для цього достатньо порівняти вартість чорної та червоної ікри). Виконання Програми розвитку гідроенергетики на період до 2026 р. призведе до збереження існуючого негативного впливу як на розвиток аграрного сектору економіки, так і на інші галузі економіки, погіршить стан водних ресурсів, яких в Україні не вистачає, з кожним роком зі старінням гребель водосховищ зростатиме ймовірність виникнення штучного цунамі, особливо для міст Київ та Запоріжжя. Дешева гідроенергетика це ілюзія галузі, що перекладає власні негаразди й збитки на суспільство та інші галузі економіки (передусім на аграрний сектор).

Висновки. У світі в розвинутих країнах відбулися суттєві зміни поглядів на стан і доцільність гідроенергетики. Тому за розвитку відновлюваної енергетики, незважаючи на значні витрати, зростає кількість випадків

демонтажу водосховищ ефективно працюючих ГЕС. Основними причинами демонтажу визнано: фактор небезпеки, природний стан довкілля, відновлення популяції цінних порід риб, старіння інфраструктури, відновлення якої вважається недоцільним. Ні для однієї з річок США відсутність судноплавства не стало причиною демонтажу водосховища тільки тому, що ГЕС будувалися на несудноплавних річках.

Найвні на рівнинній частині Дніпра ГЕС (за винятком Дніпрогес) мають надзвичайно низьку площинну ефективність (площа, необхідна для генерації 1тВт·год/рік), що у свою чергу створює проблему швидкого замулення та забруднення водною рослинністю мілководної частини водосховищ і стабільне зменшення гідрогенерації, обсяги якої вже в наступному році буде перевищено відновлюваною енергетикою.

Усі дніпровські ГЕС за міжнародною класифікацією відносяться до надзвичайно небезпечних об'єктів. Крім того, їхній термін експлуатації вже перевищує максимально допустимий для гідропоруд (50 років). Із старінням гребель водосховищ ймовірність катастрофи, подібної до тієї, що сталася в

нищинах Дніпрогесу у 1941 р. тільки зростає. Однак найбільша небезпека загрожує м. Київ, де у разі негативного сценарію до зони ризику потрапляє орієнтовно 10% житлового фонду.

Список бібліографічних посилань

1. Вантажне річкове судноплавство в Україні: чи варто очікувати відродження галузі? 7 серпня 2020. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2020/08/07/infografika/ekonomika/vantazhne-richkove-sudnoplavstvo-ukrayini-chy-varto-ochikuvaty-vidrodzhennya-haluzi>.
2. Вартість контрактного навчання має відповідати фактичним витратам університету - уряд ухвалив постанову про індикативну собівартість. Офіційний портал МОН України, 2020. URL : <https://mon.gov.ua/ua/news/vartist-kontraktnogo-navchannya-maye-vidpovidati-faktichnim-vitratam-universitetu-uryad-uhvaliv-postanovu-pro-indikativnu-sobivartist>.
3. Васюта О. А., Васюта С. І., Філіпчук Г. Г. Екологія і політика. Чернівці : Зелена Буковина, 1998. Т. 1. 422 с.
4. Водний фонд України: Штучні водойми - водосховища і ставки : довідник / за ред. В. К. Хільчевського, В. В. Гребеня. Київ : Інтерпрес, 2014. 164 с.
5. Дніпро. URL : <http://uk.wikipedia.org>.
6. Гаврілюк Р., Веремейчик К. та ін. Гідроенергетичний потенціал річок України: розвінчання міфів: аналітичний документ. Київ: Фенікс, 2018. 32 с. https://issuu.com/239715/docs/_
7. Енергетична стратегія України на період до 2035. 2017. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#>.
8. Інформація щодо забезпечення прозорості діяльності Міжрегіонального офісу захисних масивів дніпровських водосховищ за 2018 рік (відповідно до наказу Мінекономіки від 11.02.2015 № 116). URL : https://www.mozmdv.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/zvity_ofisu_za_2018_rik.pdf.
9. Мороко В. М. Дніпрогес: Чорний серпень 1941 року (укр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2010. Вип. XXIX. С. 197-202.
10. Пигу А. Экономическая теория благосостояния. Москва : Прогресс, 1985. 511 с. (The Economics of Welfare).
11. Принципи збалансованого розвитку гідроенергетики / Г. К. Веремійчик, Р. Б. Гаврилюк, Д. В. Гулевець, О. Г. Тарасова, І. В. Тимченко. Київ : Вид-во "Фенікс", 2018. 20 с.
12. Про схвалення Програми розвитку гідроенергетики на період до 2026 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 718 від 22.07.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-2016-%D1%80#Text>.
13. Скрипник А. В., Жемойда О. В., Андрющенко В. М. Аналіз структурних зрушень в аграрному бізнесі. *Економіка АПК*. 2016. № 10. С. 22-29.
14. Скрипник А. В. Енергетичний сектор економіки України з позицій суспільного добробуту. Київ : Компринт, 2017. 417 с.
15. Скрипник А., Нам'ясенко Ю., Сабіщенко А. Енергетичний сектор економіки України: крах чи виживання. *Проблеми економіки*. 2018. № 1. С. 122-135.
16. Скрипник А. В., Голячук О. С. Українська гідроенергетика з позицій функції суспільного добробуту. *Проблеми економіки*. 2017. № 3. С. 87-95.
17. Халатов А. Енергетика України: сучасний стан і найближчі перспективи. *Вісник НАН України*. 2016. № 6. С. 53-61.
18. Експерт: Аварийность дамбы на Киевском море составляет 93%. *Корреспондент.net*, 30 мая 2006. URL : <https://korrespondent.net/kyiv/155031-ekspert-avarijnost-damby-na-kiyevskom-more-sostavlyayet-93>.
19. Cho R. Removing Dams and Restoring Rivers // State of the planet. 29.08.2011 Earth Institute Columbia University. URL : <https://blogs.ei.columbia.edu/2011/08/29/removing-dams-and-restoring-rivers/>.
20. Decommissioning dams - costs and trends. URL : <https://www.waterpowermagazine.com/features/featuredcommissioning-dams-costs-and-trends>.

Неперспективний характер української гідроенергетики підтверджується низьким рівнем оплати праці, що зумовлює, як наслідок, рекордно низький попит на бюджетні місця за спеціальністю «Гідроенергетика».

References

1. Vantazhne richkove sudnoplavstvo v Ukraini: chy varto ochikuvaty vidrodzhennia haluzi? [Freight river shipping in Ukraine: should we expect a revival of the industry?]. Retrieved from: <https://www.slovoidilo.ua/2020/08/07/infografika/ekonomika/vantazhne-richkove-sudnoplavstvo-ukrayini-chy-varto-ochikuvaty-vidrodzhennya-haluzi> [In Ukrainian].
2. Vartist kontraktnoho navchannia maie vidpovidaty faktichnym vytratam universytetu - uriad ukhvalyv postanovu pro indykativnu sobivartist [The cost of contract tuition must correspond to the actual costs of the university - the government has adopted a resolution on the indicative cost]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/news/vartist-kontraktnogo-navchannya-maye-vidpovidati-faktichnim-vitratam-universitetu-uryad-uhvaliv-postanovu-pro-indikativnu-sobivartist> [In Ukrainian].
3. Vasiuta, O.A., Vasiuta, S.I. & Filipchuk, H.H. (1998). *Ekolohia i polityka* [Ecology and politics]. (Vol. 1.). Chernivtsi: Zelena Bukovyna [In Ukrainian].
4. Khilchevskoho, V.K., Hrebena, V.V., et al. (2014). *Vodnyi fond Ukrainy: Shtuchni vodoimy - vodoskhovyscha i stavky: dovidnyk* [Water Fund of Ukraine: Artificial reservoirs - reservoirs and ponds: a guide]. Kyiv: Interpres. [In Ukrainian].
5. Dnipro [The Dnieper]. Retrieved from: <http://uk.wikipedia.org> [In Ukrainian].
6. Havryliuk, R., Veremeichuk, K., et al. (2018). *Hydroenerhetychni potentsial rikoh Ukrainy: rozvinchannia mifiv: analitychni dokument* [Hydropower potential of rivers of Ukraine: debunking myths: an analytical document]. Kyiv: Feniks [In Ukrainian].
7. Enerhetychna stratehiia Ukrainy na period do 2035 [Energy strategy of Ukraine for the period up to 2035]. (2017). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#> [In Ukrainian].
8. Informatsiia shchodo zabezpechennia prozorosti diialnosti Mizhrehionalnoho ofisu zakhysnykh masyviv dniprovskykh vodoskhovysch za 2018 rik (vidpovidno do nakazu Minekonom-rozvytku vid 11.02.2015 # 116) [Information on ensuring the transparency of the Interregional Office of Dnieper Reservoirs for 2018 (according to the Order of the Ministry of Economic Development dated 11.02.2015 No. 116)]. Retrieved from: https://www.mozmdv.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/zvity_ofisu_za_2018_rik.pdf [In Ukrainian].
9. Moroko, V.M. (2010). *Dniprohes: Chorniy serpen 1941 roku* [Dniprogges: Black August 1941]. *Naukovi pratsi istorychno-ho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Issue XXIX, pp. 197-202* [In Ukrainian].
10. Pigou, C. (1920). *The Economics of Welfare*. London: Macmillan and Co. [In English].
11. Veremiichuk, H.K., Havryliuk, R.B., Hulevets, D.V., Tarasova, O.H. & Tymchenko, I.V. (2018). *Pryntsyipy zbalansovanoho rozvytku hidroenerhetyky* [Principles of sustainable development of hydropower]. Kyiv: Feniks [In Ukrainian].
12. Pro skhvalennia Prohramy rozvytku hidroenerhetyky na period do 2026 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy # 718 vid 22.07.2020 [On approval of the Hydropower Development Program until 2026. Cabinet of Ministers of Ukraine No. 718 from July 22, 2020]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-2016-%D1%80#Text> [In Ukrainian].
13. Skrypnyk, A.V., Zhemoida, O.V. & Andriushchenko, V.M. (2016). *Analiz strukturnykh zrushen v aharnomu biznesi* [Analysis of structural changes in the agricultural business]. *Ekonomika APK, 10, pp. 22-29* [In Ukrainian].
14. Skrypnyk, A.V. (2017). *Enerhetychni sektor ekonomiky Ukrainy z pozytsii suspilnoho dobrobutu* [Energy sector of Ukraine's economy from the standpoint of public welfare]. Kyiv: Komprynt [In Ukrainian].

21. Dvoretzky A., Baidak L. Development strategy of Dnipropetrovsk region fish farming//. Науково-технічний бюлетень НДЦ біобезпеки та екологічного контролю ресурсів АПК. 2018. Т. 6. № 1.р 14-21
22. Maidment D. R. Handbook of Hidrology. New York, 1992. Grow-FillInc. 432 p.
23. Moran E., Lopez M., Moore O., Muller N., Hydman D. Sustainable hydropower in the 21st century. PNAS. November 20. 2018. Vol. 115(47). P. 11891-11898. <https://doi.org/10.1073/pnas.1809426115>.
24. Just R. E., Hueth D. L., Schmits A. The Welfare Economics of Public Policy, 2004. UK.-EEPI, 707 p.
25. Flaccus G. Historic deal revives plan for largest US dam demolition (17.11.2020). URL : <https://apnews.com/article/dams-fish-salmon-oregon-environment-71045373e7063bfff75fc43d15885639>.
26. Stardubtsev V. New deltaic landscapes formation in lardge water reservoirs: Global aspects. [https://doi.org/627.8:631.4+551.435+911.52+526\(075\)file:///C:/Users/User/Downloads/8107-16453-1-PB.PDF](https://doi.org/627.8:631.4+551.435+911.52+526(075)file:///C:/Users/User/Downloads/8107-16453-1-PB.PDF).
27. Soviet Agriculture's Dependence on the West. URL : <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/1982-03-01/soviet-agricultures-dependence-west>.
28. The Economics of Wind Energy A report by the European Energy Assotiation, 2009. 110 p. URL : https://www.ewea.org/fileadmin/files/library/publications/reports/Economics_of_Wind_Energy.pdf.
29. Walls M., Gonzales V. Dismantling Dams Can Help Address US Infrastructure Problems. 10.22.20. URL : RESOURCES ARTICLES <https://www.resourcesmag.org/archives/dismantling-dams-can-help-address-us-infrastructure-problems/>.
30. World prices for transportation of 1 ton of cargo by river transport, tracks and rail transport. *Economical and Ecological Comparison of Transport Modes: Road, Railways, Inland Waterways* PLANCO Consulting GmbH, Essen, 2007. URL : http://www.ebu-uenf.org/fileupload/SummaryStudy_engl.pdf.
31. Zarfl C., Lumsdon A. E., Berlekamp J., Tydecks L., Tockner K. A global boom in hydropower dam construction. 2014. *Aquat Sci* 77:161-170.
32. US Department of Energy. *History of Hydropower*, 2016. URL : <https://www.energy.gov/eere/water/timeline/history-hydropower>.
15. Skrypnyk, A.V., Namiasenko, Yu.O. & Sabishchenko, O.V. (2018). Enerhetychnyi sektor ekonomiky Ukrainy: krakh chy vyzhyvannia [The Power Sector of Ukraine: Collapse or Survival]. *Problemy ekonomiky*, 1, pp. 122-134 [In Ukrainian].
16. Skrypnyk, A.V. & Namiasenko, Yu.O. (2017). Opty-mizatsiia hazopostachannia yak skladova enerhetychnoi stratehii Ukrainy [Optimization of Gas Supply as a Component of the Energy Strategy of Ukraine]. *Problemy ekonomiky*, 3, pp. 87-95 [In Ukrainian].
17. Khalatov, A. (2016). Enerhetyka Ukrainy: suchasnyi stan i naiblyzhchi perspektivy [Energy sector of Ukraine: modern state and nearest prospects]. *Visnyk NAN Ukrainy*, 6, pp. 53-61 [In Ukrainian].
18. Jekspert: Avarijnost' damby na Kievskom more sostavljaet 93% [Expert: The accident rate of the dam on the Kiev Sea is 93%]. *Korrespondent.net*, 30 maja 2006 Retrieved from: <https://korrespondent.net/kyiv/155031-ekspert-avarijnost-damby-na-kievskom-more-sostavljaet-93> [In Russian].
19. Cho, R. (2011). Removing Dams and Restoring Rivers. State of the planet. Earrh Institute Columbia University. Retrieved from: <https://blogs.ei.columbia.edu/2011/08/29/removing-dams-and-restoring-rivers/> [In English].
20. Decommissioning dams - costs and trends. Retrieved from: <https://www.waterpowermagazine.com/features/featuredcommissioning-dams-costs-and-trends> [In English].
21. Dvoretzky, A. & Baidak, L. (2018). Development strategy of Dnipropetrovsk region fish farming. *Naukovo-tekhnichnyi biuleten NDTs biobezpeky ta ekolohichnoho kontroliu resursiv APK*, vol. 6 (1), pp. 14-21 [In English].
22. Maidment, D.R. (1992). Handbook of Hidrology. New York, Grow-FillInc [In English].
23. Moran, E., Lopez, M., Moore, O., Muller, N. & Hydman, D. (2018). Sustainable hydropower in the 21st century. PNAS, November 20, vol. 115(47), pp. 11891-11898. [In English]. <https://doi.org/10.1073/pnas.1809426115>.
24. Just, R.E., Hueth, D.L. & Schmits, A. (2004). The Welfare Economics of Public Policy, UK.-EEPI [In English].
25. Flaccus, G. (2020). Historic deal revives plan for largest US dam demolition Retrieved from: <https://apnews.com/article/dams-fish-salmon-oregon-environment-71045373e7063bfff75fc43d15885639> [In English].
26. Stardubtsev, V. New deltaic landscapes formation in lardge water reservoirs: global aspects. [In English]. [https://doi.org/627.8:631.4+551.435+911.52+526\(075\)file:///C:/Users/User/Downloads/8107-16453-1-PB.PDF](https://doi.org/627.8:631.4+551.435+911.52+526(075)file:///C:/Users/User/Downloads/8107-16453-1-PB.PDF).
27. Soviet Agriculture's Dependence on the West. Retrieved from: <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/1982-03-01/soviet-agricultures-dependence-west> [In English].
28. The Economics of Wind Energy: A report by the European Energy Assotiation (2009). Retrieved from: https://www.ewea.org/fileadmin/files/library/publications/reports/Economics_of_Wind_Energy.pdf [In English].
29. Walls, M. & Gonzales, V. (2020). Dismantling Dams Can Help Address US Infrastructure Problems. Retrieved from: RESOURCES ARTICLES <https://www.resourcesmag.org/archives/dismantling-dams-can-help-address-us-infrastructure-problems/> [In English].
30. World prices for transportation of 1 ton of cargo by river transport, tracks and rail transport (2007). *Economical and Ecological Comparison of Transport Modes: Road, Railways, Inland Waterways* PLANCO Consulting GmbH, Essen. Retrieved from: http://www.ebu-uenf.org/fileupload/SummaryStudy_engl.pdf [In English].
31. Zarfl, C., Lumsdon, A.E., Berlekamp, J., Tydecks, L. & Tockner, K. (2014). A global boom in hydropower dam construction. *Aquat Sci* 77:161-170 [In English].
32. US Department of Energy. *History of Hydropower* (2016). Retrieved from: <https://www.energy.gov/eere/water/timeline/history-hydropower> [In English].

Skrypnyk A.V., Zhemoida O.V., Holiachuk O. S. Transfer of energy inefficiency: cheap hydropower at the expense of farmers

The purpose of the article is to conduct an objective quantitative assessment of environmental, economic and social externalities created by the Ukrainian hydropower industry for society, other sectors of the economy and the environment.

Research methods. As research methods, standard indicators for assessing the efficiency of the energy sector are used, namely the criterion of area efficiency of electricity generation different types, the criterion of efficiency of installed capacity in hydropower, the criteria for assessing the comparative unit cost, elements of econometric analysis and physical analogues.

Research results. It is shown that the declared low cost of electricity generated in hydropower is achieved by the price of transferring the losses generated by the industry to other sectors of the economy and primarily to the agricultural sector. Losses of

agricultural production are based on unused flooded areas, and practically destroyed the Dnieper as a powerful transport artery of the country. However, in general, social losses from cheap hydropower are much greater and include losses of historical identity and communication of the population of the coastal areas of the Dnieper.

Scientific novelty. Based on the econometric analysis, the existence of a declining exponential trend in hydro generation volumes is shown, which is explained by the siltation of shallow water particles of the Dnieper reservoirs. The process has accelerated recently due to climate change and increasing pollutant discharges. As a result of these processes, the generation of renewable energy will soon exceed the volume of hydropower.

Practical significance. On the basis of world experience and analysis of the external industry, the inefficiency of the strategy for the development of hydropower until 2026 is shown, which, in practice, is built on the principles of the era of planned economies. Tabl.: 2. Figs.: 4. Refs.: 32.

Keywords: hydro generation; reservoir; planar efficiency; power factor; agricultural production; risks of grain disruptions; downward trend of power supply.

Skrypnyk Andrii Vasylovych - doctor of economic sciences, professor of the department of economic cybernetics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041)

E-mail: avskripnik@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2957-1355>

Zhemoida Oleksandr Vitaliiiovych - doctor of economic sciences, associate professor (docent) of department of global economics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041)

E-mail: zhemoyda@me.gov.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3536-4317>

Holiachuk Olha Serhiivna - post-graduate student of the department of economic cybernetics, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041)

E-mail: olha.holiachuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8181-3692>

Скрипник А. В., Жемойда А. В., Голячук О. С. Трансфер енергонеєфективності: дешева гідроенергетика за счёт аграрієв

Целью статьи - провести объективную количественную оценку экологических, экономических и социальных экстерналий, которые создает украинская гидроэнергетика для общества, других отраслей экономики и окружающей среды.

Методика исследования. Как методикой исследования использованы стандартные показатели оценки эффективности энергетической отрасли, а именно критерий площадной эффективности различных типов генерации, критерий эффективности использования установленной мощности, критерии оценки сравнительной стоимости единицы площади, элементы эконометрического анализа и физических аналогов.

Результаты исследования. Показано, что декларируемо низкая себестоимость электроэнергии, что генерируется гидроэнергетикой, достигается ценой переноса генерируемого ущерба на другие отрасли экономики и, прежде всего, на аграрный сектор.

Элементы научной новизны. На основании эконометрического анализа показано существование нисходящего экспоненциального тренда объемов гидрогенерации, который объясняется затоплением мелководных частей днепровских водохранилищ. Процесс ускорился в последнее время вследствие климатических изменений и роста объемов сброса загрязняющих веществ.

Практическая значимость. С учетом мирового опыта и анализа экстерналий отрасли показана неэффективность стратегии развития гидроэнергетики до 2026 г., которая практически построена на принципах плановой экономики. Табл.: 2. Илл.: 4. Библиогр.: 32.

Ключевые слова: гидрогенерация; водохранилище; площадная эффективность; коэффициент мощности; аграрное производство; риски разрушения плотины; нисходящий тренд гидрогенерации.

Скрипник Андрей Васильевич - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической кибернетики, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (03041, г. Киев, ул. Героев Обороны, 15)

E-mail: avskripnik@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2957-1355>

Жемойда Александр Витальевич - доктор экономических наук, доцент кафедры глобальной экономики, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (03041, г. Киев, ул. Героев Обороны, 15)

E-mail: zhemoyda@me.gov.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-3536-4317>

Голячук Ольга Сергіївна - аспірантка кафедри економічної кібернетики, Національний університет біоресурсів і природопольовання України (03041, г. Київ, ул. Героев Обороны, 15)

E-mail: olha.holiachuk@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8181-3692>

Стаття надійшла до редакції 11.01.2021 р.

Фахове рецензування: 19.01.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Скрипник А. В., Жемойда О. В., Голячук О. С. Трансфер енергонеєфективності: дешева гідроенергетика за рахунок аграрієв. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 72 – 83. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101072>

Skrypnyk, A.V., Zhemoida, O.V. & Holiachuk, O.S. (2021). Transfer enerhoneefektyvnosti: desheva hidroenerhetyka za rakhunok ahrariiv [Transfer of energy inefficiency: cheap hydropower at the expense of farmers]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 72 – 83 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101072>

* * *

УДК 338.24

JEL Classification: L21; M15; O13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101084>

Shichao CHANG, post-graduate student*

Analysis of the influence of factors of innovative activity of agro-industrial complex enterprises on the stability of their economic development

The purpose of the article is to develop a new methodological approach to the analysis of innovative activity of enterprises of the agro-industrial complex in order to ensure their sustainable economic development, taking into account the factors of economic growth.

Research methods. *The scientific provisions on planning innovation activities and analysis of innovative processes (the essence and content of innovation activity of enterprises are justified), modeling and organization of innovation activity, forecasting its results in economic systems (modern trends in the development of methods for analyzing and assessing innovation activity of enterprises in the system activity), as well as general scientific methods of cognition: systemic (formulated the problems of assessing the innovative activity of enterprises from the standpoint of ensuring their sustainable development and determining potential ways to solve them), complex (analysis of the parameters of the innovative activity of domestic enterprises), abstract-logical (the influence of environmental factors on the innovative activity of the enterprise is analyzed), functional and structural-level research methods (the relationship of internal factors of the enterprise's innovative activity is considered), methods of analysis and synthesis (the relationship of the internal factors of the enterprise's innovative activity is analyzed), evolutionary and historical approaches (the relationship of the factors of the enterprise's innovative activity with the parameters of its sustainable development is considered).*

Research results. *The methodological foundations of the innovative activity of agro-industrial complex enterprises have been theoretically substantiated as the degree of intensity of their actions on the creation and development (practical implementation) of innovations in the context of rapidly changing external conditions and tough market competition. Despite the high cost of mistakes in the innovative development of agricultural enterprises, the analysis of the innovative activity of an enterprise is an important tool for ensuring their sustainable economic development.*

Scientific novelty. *The elements of scientific novelty lie in the theoretical substantiation and experimental confirmation of a new methodological approach to the analysis of the innovative activity of agricultural enterprises in order to ensure their sustainable economic development. This makes it possible to determine the tools for intensifying the activities of enterprises through building up and productive use of intellectual potential. The concept of "innovative activity of enterprises" is clarified and it is shown that this is one of the main characteristics of their innovative activity. The composition of the parameters of innovative activity of enterprises has been improved and a set of factors stimulating and restraining the innovative activity of agricultural enterprises has been determined. On the basis of the conducted analytical studies, the interrelation and power of the mutual influence of factors of innovative activity of enterprises, as well as the relationship of these factors with the parameters of sustainable economic development, were revealed.*

Practical significance of the article lies in the possibility of using its provisions and conclusions when analysing the relationship of internal factors of innovative activity of an enterprise, as well as when analysing the relationship between factors of innovative activity of agricultural enterprises with an assessment of the sustainability of their market development. The proposed set of methodological recommendations makes it possible to assess the innovative activity of an enterprise in the interests of its sustainable economic development. Tabl.: 2. Refs.: 22.

Keywords: *analysis; agro-industrial complex; economic; enterprises; development; innovative activity; sustainability; factors.*

Chang Shichao - post-graduate student of the department of enterprise economics, Taras Shevchenko National University of Kyiv (60, Volodymyrska St., Kyiv, 01033)

E-mail: changshichao8888@126.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2945-5220>

Scientific problem. In the conditions of tough competition, the compliance of the internal

environment of the enterprise with the growing market requirements is a key factor in successful activity and necessitates its constant transformation. Development and implementation of innovations is an effective way to increase the competitiveness of agricultural

© Shichao Chang, 2021

* Scientific supervisor - H. M. Filyuk, doctor of economic sciences, professor.

enterprises. The solution to the issue of increasing the competitiveness of Ukrainian agricultural producers cannot be achieved without developing the process of enhancing the innovative activity of agricultural enterprises. Now the level of innovative activity of Ukrainian enterprises is low due to the lack of an innovative culture and innovative mentality, the lack of a clear relationship between the main participants in the innovation process (developers and consumers of innovations), as well as information opacity and, as a result, low motivation to develop, promote, finance and purchase products innovation activities.

An expressive emphasis is needed on stimulating innovative activity, a radical rethinking of approaches to the development of innovative activity within the agribusiness enterprises themselves. It is advisable for subjects of innovation to create an effective innovation management system, to actively implement the results of R&D, both their own and third-party organizations. It is necessary to find new sales markets and pay more attention to improving the level of personnel training. These measures are capable of ensuring the long-term progressive development of agricultural enterprises.

The complexity and multidimensionality of the problem of increasing innovative activity, as well as its significance in the process of increasing the efficiency of the agro-industrial complex enterprises, have determined the scientific and practical relevance of the topic of the article.

Analysis of recent research and publications. In the economic literature, the issues of management of innovative processes at an enterprise, sources and diffusion of innovations, innovation management are widely covered *M. V. Alderete (2020); S. Brunswicker and W. Vanhaverbeke (2015); D. Chandrashekar, Bala M. H. Subrahmanya, K. Joshi, T. Priyadarshi, (2019); H. Chesbrough (2012) [1-4].* The problem of creating a system for assessing innovative activity at the micro level, determining quantitative indicators of the effectiveness of introducing innovations, while they are key factors in making managerial decisions, did not find adequate coverage. Few publications dealing with the assessment of the effectiveness of innovations at the micro level are devoted to the study of the topic «from the inside», that is, from the point of view of the enterprise, its management. Only

some publications, as a research problem, indicate directions for increasing the innovative activity of enterprises to build up competitive advantages and accelerate the process of import substitution in the domestic market. Most of them are descriptive (*M. Chouki, M. Talea, Ch. Okar, R. Chroqui, (2020); B. Ebersberger, C. Bloch, S. J. Herstad and E Van De Velde (2012); N. Furue, Y. Ab. Aziz, K. Mori, A. A. Hermawan, N. Assarut, W. Uehara, Y. Washida (2020); M. Grimaldi, L. Cricelli, M. Greco (2015)*) [5-8].

Highly appreciating the contribution of these foreign scientists and their results, we formed the scientific basis of this article and put forward our proposals. It should be noted that the level of elaboration of the issues of enhancing the innovative activity of agricultural enterprises in relation to today's realities, in particular, the issue of increasing the innovative activity of agricultural enterprises by influencing their innovative potential of a group of factors that affect their innovative susceptibility, seems to us insufficient. The above makes it necessary to investigate this scientific problem at a new qualitative level and provide its systemic vision.

The purpose of the article is to develop a new methodological approach to the analysis of innovative activity of agricultural enterprises in order to ensure their sustainable economic development, taking into account the factors of economic growth.

Research methodology. The scientific provisions on planning innovative activities, analysing innovative processes, modelling and organizing innovative activities, predicting their results in economic systems, as well as general scientific methods of cognition: systemic, complex, abstract-logical, statistical, functional and structural research methods, methods of analysis and synthesis, evolutionary and historical approaches.

Research results. To develop effective mechanisms for stimulating innovation, let us turn to the content of the concept of «innovative activity». The analysis shows that the understanding of the term «innovative activity» in literary sources is ambiguous. Scientists *M. Hossain and I. Kauranen (2016)* innovative activity is revealed as a set of factors reflecting the intensity of innovative activity, which is based on the possibility of increasing the innovative potential of the enterprise [9]. Other researchers call innovative activity

a generalized characteristic of the result of innovative activity. This characteristic reflects the susceptibility to the creation of innovations, which is manifested in the consumer properties of the product and in the ability to mobilize the innovative potential of the required quantity and quality. We are talking, among other things, about the hidden aspects of the innovation potential, which are able to ensure the validity of the methods used, as well as the rationality of the technology of the innovation process in terms of the composition and sequence of operations (*C. Lehrer, A. Wieneke, J. Brocke vom, R. Jung, S. Seidel, (2018)* [10]. According to *N. Nilsson and T. Minssen (2018)* innovation activity is understood as the intensity of the implementation by economic entities of activities to develop and attract new technologies or improve products into economic circulation [11]. *B. P. Platzek and L. Pretorius (2020)* consider innovative activity as a certain set of technological, scientific, commercial, financial actions intended for innovations or acting as a basis for their creation [12]. Scientists *Z. H. Zulkepli, N. Hasnan, S. Mohtar (2015)* identify innovative activity with creative activity (energy), which arises in the production of goods and the end point of which is the addition of new scientific, technical, economic, organizational characteristics necessary for the consumer, as well as other indicators that are presented to the market [13]. From the point of view of *P. Wyncarczyk, P. Piperopoulos, M. McAdam (2013)*, the definition of “innovative activity” in its content is similar to the expression “activity of innovative activity”, which indicates the level of use of innovative potential, which reveals the degree of successful implementation of an innovation, and also timely release from obsolete products [14]. *L. Dahlander and D. M. Gann (2010)* define the innovative activity of an enterprise as a complex characteristic of its intensity of innovative activity, based on the ability to mobilize innovative potential [15].

A broader definition was presented by *D. Grimaldi (2020)*. According to this approach, the innovative activity of an enterprise is a complex characteristic of its innovative activity, including susceptibility to innovations, based on the competence in matters of progress in this type of activity, the degree of intensity of the actions taken to transform the innovation and their timeliness, the ability

to mobilize the potential of the required quantity and quality, including its hidden sides, the ability to ensure the validity of the methods used, the rationality of the technology of the innovation process in terms of the composition and sequence of operations [16].

Considering the above, let us highlight the key details of innovation activity. Firstly, in the activities of agro-industrial, complex enterprises there must be a strategic component and the control center in the existing areas must relate to this moment in time, since the instability of the external environment has sharply increased recently.

The strategic base ensures high quality characteristics of innovation. Secondly, innovative activity should have a rational assessment of the actions taken from the perspective of their present, being responsible for the dynamics of the development of innovative activity in modern conditions and setting the pace of certain actions. If we exclude the moment of relevance in innovative activities, then the risk will increase that the products produced will become unnecessary in the market, and the resources spent on their production will not pay off in the future.

D. Chandrashekar, M. H. B. Subrahmanya, K. Joshi, T. Priyadarshi (2019) consider innovation activity as a set of enterprise actions to create innovations without taking into account the intensity of their implementation and the degree of novelty, help to raise the level of the enterprise in the market niche [3].

J. Grönlund, D. R. Sjödin, J. Frishammar (2010) consider innovation activity as the participation of manufacturers in the innovation process, that is, innovation, the transformation of ideas into new products [17].

From the point of view of *B. H. Hall, F. Lotti, J. Mairesse, H. H. Francesca and L. Jacques (2015)*, innovative activity is a set of actions of an enterprise in the field of innovation, reflecting their intensity and timeliness, the ability to concentrate all the necessary potential, revealing the inner sides, justification of the chosen methods, technological level of the innovation process, a certain sequence of operations [18].

M. V. Alderete (2020) gives the following definition to innovation activity: the dynamics of innovation activity of an enterprise, which is determined by the speed and volume of use of innovation in the market [1].

According to *J. Grönlund, D. R. Sjödin, J. Frishammar (2010)*, innovative activity characterizes the ability of an enterprise to perceive scientific and technical innovations in production, as well as the practical implementation of scientific and technical developments in the production of products [17].

E. Muralidharan and S. Pathak (2020) define innovation activity as part of management activities focused on innovative changes that determine the creation of innovative products using inventories, technologies, as well as the development of new sales markets [19].

A. Spithoven, B. Clarysse, M. Knockaert (2011) innovation activity is considered as a separate definition that determines the direction of innovation with the necessary content and procedure in accordance with a certain technology [20].

There are two conflicting points of view on the issue of classifying agricultural enterprises as innovatively active. According to the first point of view, an innovative-active enterprise is recognized as having little completed innovations over the past three years, that is, new or significantly improved products or services introduced on the market, or new or significantly improved production processes introduced into practice. According to the second point of view, agribusiness enterprises are considered to be innovatively active, which had expenses on innovations in the annual reporting period, regardless of their size, stage of the innovation process and the level of its completion.

Thus, the measurement of innovative activity is carried out at the enterprise level and is assessed by the following main characteristics: a) the presence of completed innovations; b) the degree of participation of the enterprise in the development of these innovations; c) the enterprise has special units that carry out research and development.

The multivariate interpretation of the economic content of the enterprise's innovative activity confirms the need for an unambiguous interpretation of this definition as a cumulative characteristic of innovative activity, which reflects the level of intensity of the actions performed, their compliance with a certain period of time, as well as the ability to accumulate all the necessary potential, substantiate and assess the effectiveness of the indicators used, the rationality of the selected technological methods of the innovation process in terms of the composition and sequence

of operations *A. Spithoven, B. Clarysse, M. Knockaert (2011)* [20].

Innovative activity is influenced by many factors, which can be divided into global, caused by macroeconomic phenomena, as well as local, arising at the enterprise level. Global factors include political processes occurring within the country and in the world: the level of competitiveness in the sales market, relationships with government bodies, tax regulation (*D. Grimaldi (2020)*) [16].

Factors at the enterprise level include the level of production capacity, the availability of financial sources, qualified personnel, effective management, adaptation to the volatility of market conditions. However, the influence of these factors is not unambiguous, since for those enterprises of the agro-industrial complex in which there is significant wear and tear of equipment, these factors stimulate the use of innovations, and for other enterprises they can be a deterrent. At the same time, an increase in the role of managerial innovations is characteristic, but at the same time, the management of many enterprises does not correspond to current trends.

The relationship between global and local factors can be realized in the short and long term. This is due to the following: the impact of macroeconomic indicators in the short term (regulatory aspects, tax regulation, exchange rates) is large relative to the action of microeconomic objects. But the same factors in the long run lead to perturbations in the macroeconomic structure, which arise on the basis of the relationship existing in the enterprise between labor and capital, between owners, managers and hired personnel *A. A. Fadelelmoula (2020)* [21].

Thus, a decrease in state control over the institutional environment negatively affects the activities of agro-industrial enterprises that have obligations to buyers and suppliers, and the efficiency of using production potential also decreases. As a result, there is a drop in the level of innovation activity.

An institutional environment that does not correspond to the conditions of global competition creates an inconsistency of this environment with the position of the enterprise. This is reflected in the imperfection of management systems (including regulation of innovation) *Fadelelmoula (2020)* [21]. Ignoring the relationship between macro- and microeco-

conomic factors in industrial policy is a good reason to stop the growth of innovation activity.

Depending on the degree of influence on innovative activity, the factors can be divided into motivating and inhibiting groups (Table 1).

Table 1

Factors of influence on the innovative activity of agricultural enterprises

Group of factors	A factor that inhibits innovation activity	Factor that stimulates innovation activity
Economic	High level of risk associated with innovation; low payback of innovative projects; lack of funds; unfavorable credit conditions	Varying consumer demand; tough competition; growth in profitability; high enterprise value
Technological	Difficulties in the implementation of scientific and technical achievements; lack of spare capacity; dominance of the interests of current production	Scientific and technical inventions; severe deterioration of equipment
Organizational and managerial	Lack of reforms in the structure of the enterprise; strong control over the company; lack of original ideas among staff of all levels; orientation to established markets; the difficulty of coordinating the interests of participants in innovation processes; low level of staff training	Transformation of the enterprise structure due to changes; division of control over the company into separate branches; formation of target working groups
Legal	Lack of regulatory frameworks and institutional areas; closed ness in the field of obtaining information; crime situation	A documentary base that stimulates the development of innovative activities; governmental support
Socio-cultural	Reduction of the credit mechanism operating in the enterprise; fear of uncertainty and change of status; decline in effective demand	Motivation of personnel for innovative processes; creating opportunities for self-realization; the ability to release creativity

Source: Improved for D. Grimaldi (2020) [16].

There are external and internal factors influencing innovation activity. External factors mean an unstable state of the external environment; this is a key reflection of the time factor, investment and innovation climate, innovative competitive environment. The key external factors of a positive impact on the innovative activity of agro-industrial complex enterprises are institutional changes in the scale of the economy, transformations at the enterprise level (changes in the form of ownership and regulation), aggravation of the competition among competitors in the market *S. Sağ, B. Sezen, M. Güzel (2016) [22]*.

Internal factors of positive influence include the openness of the enterprise, the mobilization of the capacity of personnel and management, the strategic flexibility of the enterprise, as well as a commendable attitude towards innovations and the development of personnel in this direction. Physical deterioration of equipment, costs associated with energy sources, low throughput, insufficient personnel qualifications are considered internal factors of negative impact. The corresponding innovation climate gives positive

dynamics in the implementation of innovations, increases the return on their commercialization. The personnel of the enterprise, associated with the changes, should at their level assess their adequacy, as well as the expected efficiency from their implementation *D. Grimaldi (2020) [16]*.

Indeed, the more novelty the product is, the higher the risk of its use. If innovations introduced into production have a small degree of novelty, then the surrounding enterprises perceive such innovations indifferently, since there is a certain psychological threshold of perception, overcoming which one can count on the emergence of interest. If the product has a high degree of novelty, then the interest will be higher. It is possible to determine the level of positive perception of innovation by personnel by filling out questionnaires, psychological tests, and professional certification *A. A. Fadelelmoula (2020) [21]*.

The correctly chosen form of incentive influences the results of the enterprise's innovative activity. There are three forms of stimulating the innovative activity of an enterprise:

- 1) provision of state support for innovative activity;
- 2) organization of extra-budgetary funding;
- 3) motivation of participants in innovative activities.

The state can provide support for innovation activity of agricultural enterprises in direct and indirect forms. With direct government regulation, two methods are used: administrative-departmental and program-targeted.

Under the administrative-departmental method, subsidized financing is used; creation of special organizations within the executive branch; facilitating the exchange of scientific and technical specialists between organizations such as universities, industrial enterprises and government laboratories; application of incentive measures to individuals and enterprises that make a significant contribution to the development of science and technology. As part of the implementation of the methods of the program-targeted form of state regulation of innovations, specific financing of the latter is made through state targeted programs to support innovations.

Indirect regulation creates favorable conditions for innovative activity. This could include the liberalization of tax and depreciation laws; development and implementation of legislative norms; creation of social infrastructures.

Since budgetary resources are limited, the main source of funding for the innovative activity of agro-industrial complex enterprises is extra-budgetary funds. Here, to stimulate innovation, the use of enterprises' own funds takes place; extra-budgetary funds; funds received in the financial market; funds received in the order of redistribution. Most of the enterprises finance investment activity on their own from the profit received from the sale of products, from financial transactions; depreciation charges; proceeds from the sale of retired property; stable liabilities; targeted receipts. Commercial loans also play an important role in financing innovation activities.

The relationship between external and internal factors in combination with objective and subjective factors is presented in table 2.

Table 2

The relationship of internal and external factors in combination with objective and subjective factors

Factor	Internal factor	External factor
Objective	The form of ownership, which determines the nature of the interests of the enterprise; the size of the enterprise; industry affiliation; enterprise specialization and others	Natural and climatic, internal political conditions, as well as the situation at the international level; the level of scientific and technological progress in the world arena and others
Subjective	Intellectual and creative potential of the enterprise personnel; the use of new technologies for managing business structures; flexibility of the organizational structure; enterprise investment policy	Competitive enterprise strategies; customer behavior, determines the need for innovative products; communication with authorities, customers, business partners, investors, etc.

Source: Improved for A. A. Fadelelmoula (2020) [21].

Depending on their content and sphere of origin, the factors of innovative activity of the enterprise are divided into four groups: economic and technological; political and legal; socio-psychological and cultural; organizational and managerial. All of them can have both a stimulating and a hindering effect on the innovative activity of an enterprise S. Sağ, B. Sezen, M. Güzel (2016) [22].

Let's consider their features in more detail. Economic and technological factors are associated with the presence of a certain reserve of financial and material and technical means and progressive technologies necessary for the functioning of scientific, technical and

economic infrastructure. All this contributes to the innovative activity of the enterprise. At the same time, the lack of financial resources to finance innovative projects, the lack of reserve capacities and the dominance of the interests of current production can slow down the innovative activity of agricultural enterprises.

The legislative framework for the implementation of the enterprise's innovative activities determines factors of a political and legal nature. Legislative measures and incentives that encourage innovators, state support for innovative activity can stimulate the development of innovative activities of agricultural enterprises. The presence of restrictions

on the part of tax, antimonopoly, patent licensing and depreciation legislation, on the contrary, impede its development.

Socio-psychological and cultural factors of a stimulating nature are reduced to moral encouragement of participants in the innovation process. They find their reflection in public recognition, providing opportunities for self-realization of participants in the innovation process, freeing up creative labor and creating a normal psychological climate in the work collective. Socio-psychological and cultural factors of a hindering nature are reflected in the resistance to change on the part of employees of the enterprise A. *Spithoven, B. Clarysse, M. Knockaert (2011) [20]*.

Organizational and managerial factors activate and stimulate the innovative activity of the enterprise, provided the organizational structure is flexible, the democratic style of management, the prevalence of horizontal information flows. An important role here is played by planning and allowing adjustments, as well as autonomy, decentralization and the formation of targeted working groups. Organizational and managerial factors of a hindering nature lie in the established organizational structure of the enterprise, an excessive degree of centralization, an authoritarian management style, departmental isolation and the prevalence of vertical information flows. Among other things, this group of factors includes the orientation of the business towards short-term payback and established markets, a rigid planning system and the difficulty of reconciling the interests of participants in innovation processes (*M. V. Alderete (2020) [1]*).

The factor that can activate innovative activity is international competition in the domestic market. In the conditions of the openness of the internal market, an enterprise in a separate country becomes an open system, which significantly changes the nature of competition in all market segments. It is rather difficult to carry out innovative activities focusing simultaneously on the “passive” internal market and the “active” external market. To develop innovative relationships, it is necessary to know the needs, incentives and requirements of the single market. The openness of the domestic market creates conditions for a chain reaction of the spread of innovations, their multiplication, elasticity of demand in terms of price and quality parameters. At the same time, innovation costs are

viewed by enterprises as inevitable investments to ensure “survival” in a competitive environment.

An important factor in the development of innovative activity is the quality of the workforce. A higher quality of the labor force, characterized by a higher level of education and qualifications of workers, leads to a more efficient use of production resources. The educational level reflects the creative ability of the staff to perceive new ideas that have appeared on the market. The quality of the workforce determines the ability of agribusiness enterprises to carry out their own R&D or copy new products from other enterprises (*J. Grönlund, D. R. Sjödin, J. Frishammar) [17]*.

Enterprises that use the principles of a learning organization become an attractive place of work for highly skilled creative workers, and improve relationships with customers and partners. Science plays a special role in this. Therefore, it should be closely integrated into production, become a participant in the innovation cycle of development, dissemination and use of innovations (*D. Chandrashekar, M. H. B. Subrahmanya, K. Joshi, T. Priyadarshi (2019) [3]*).

Competitive opportunities can be judged by the indicators of the relative market share controlled by the enterprise, the speed of reaction to changes in the market situation. Technical capabilities are due to the parameters of the equipment, the technological scheme of production. Of particular note is the potential of organizational culture in promoting innovation and the role of strong leadership in creating such a culture.

Conclusions. An important factor in the development of an enterprise's innovative activity is the quality of the workforce. A high quality workforce, characterized by a higher level of education and qualifications of workers, leads to a more efficient use of production resources. The educational level reflects the creative ability of the staff to perceive new ideas that have appeared on the market. The quality of the workforce determines the ability of agribusiness enterprises to carry out their own R&D or copy new products from other enterprises.

To reduce the influence of negative factors on innovation activity, it is urgently required to create a system for monitoring the effectiveness of the use of innovative infrastructure facilities, implement pilot projects

to process mechanisms for supporting large-scale innovation programs of business structures, in particular, support for cluster initiatives, and widespread implementation of international standards.

The low innovation activity of small and medium-sized enterprises in the agro-industrial complex brings to the fore the measures to improve the incentive mechanism for workers, attracting highly qualified specialists to the agricultural sector, where the level of staff turnover is several times higher than the threshold value.

The foundations of organizational structures of innovative activity are revealed. In this regard, a system of classification of the factors of innovative activity is proposed and the selection among them of the most significant at the present stage of economic development, including institutional changes, the development of innovative infrastructure, state innovation policy, cyclical development of the economy and innovation, regionalization and socialization of state regulation, is substantiated. A system for assessing the nature, dynamics and main directions of innovative activity of agricultural enterprises has been developed.

The advantages of indirect methods of state regulation of innovations in modern

conditions in Ukraine are substantiated: indirect methods of state support ensure the autonomy of the agricultural sector and its economic responsibility for the choice of research and development areas and their implementation. Direct methods do not create an artificially supported market of knowledge and innovations, with the help of which a unified approach to stimulating innovations in the agro-industrial complex is provided.

To increase the efficiency of the innovative potential of the enterprise, special attention should be paid to:

1) monitoring the progress of new product development and its implementation;

2) consideration of projects for creating new products;

3) pursuing a unified innovation policy, coordinating activities in this area in production units;

4) providing finance and material resources for innovation programs;

5) providing enterprises with qualified personnel, creating temporary target groups for a comprehensive solution to innovative problems - from an idea to a batch production of products;

6) development of plans and programs of innovation.

References

1. Alderete M. V. Towards Measuring the Economic Impact of Open Data by Innovating and Doing Business. *International Journal of Innovation and Technology Management*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd. 2020. № 17(03). P. 1-20. <https://doi.org/10.1142/S0219877020500224>.
2. Brunswicker S., Vanhaverbeke W. Open Innovation in Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs): External Knowledge Sourcing Strategies and Internal Organizational Facilitators. *Journal of Small Business Management*. 2015. № 53(4). P. 1241-1263. <https://doi.org/10.1111/jsbm.12120>.
3. Chandrashekar D., Subrahmanya M. H. B., Joshi K., Priyadarshi T. Effect of Innovation on Firm Performance - The Case of a Technology Intensive Manufacturing Cluster in India, *International Journal of Innovation and Technology Management*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd. 2019. № 16(07). P. 1-31. <https://doi.org/10.1142/S0219877019500524>.
4. Chesbrough H. Open innovation: Where We've Been and where We're Going. *Research-Technology Management*. 2012. № 55(4). P. 20-27. <https://doi.org/10.5437/08956308X5504085>.
5. Chouki M., Talea M., Okar Ch., Chroqui R. Barriers to Information Technology Adoption Within Small and Medium Enterprises: A Systematic Literature Review, *International Journal of Innovation and Technology Management*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd. 2020. № 17(01). P. 1-42. <https://doi.org/10.1142/S0219877020500078>.
6. Ebersberger B., Bloch C., Herstad S. J., Van De Velde E. Open Innovation Practices and their Effect on Innovation Performance. *International Journal of Innovation and Technology Management*. 2012. № 9(6). P. 1-22. <https://doi.org/10.1142/S021987701250040X>.

References

1. Alderete, M.V. (2020). Towards Measuring the Economic Impact of Open Data by Innovating and Doing Business. *International Journal of Innovation and Technology Management*, Vol. 17, No 03., 2050022 [In English]. <https://doi.org/10.1142/S0219877020500224>.
2. Brunswicker, S. & Vanhaverbeke, W. (2014). Open Innovation in Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs): External Knowledge Sourcing Strategies and Internal Organizational Facilitators. *Journal of Small Business Management*, Vol. 53, Issue 4, pp. 1241-1263 [In English]. <https://doi.org/10.1111/jsbm.12120>.
3. Chandrashekar, D., Subrahmanya, M.H.B., Joshi, K. & Priyadarshi, T. (2019) Effect of Innovation on Firm Performance - The Case of a Technology Intensive Manufacturing Cluster in India, *International Journal of Innovation and Technology Management*, Vol. 16, No 07, 1950052 [In English]. <https://doi.org/10.1142/S0219877019500524>.
4. Chesbrough, H. (2012). Open innovation: Where We've Been and where We're Going. *Research-Technology Management*, Vol. 55, Issue 4, pp. 20-27 [In English]. <https://doi.org/10.5437/08956308X5504085>.
5. Chouki, M., Talea, M., Okar, Ch. & Chroqui, R. (2020). Barriers to Information Technology Adoption Within Small and Medium Enterprises: A Systematic Literature Review. *International Journal of Innovation and Technology Management*, Vol. 17, No. 01, 2050007 [In English]. <https://doi.org/10.1142/S0219877020500078>.
6. Ebersberger, B., Bloch, C., Herstad, S.J. & Van De Velde, E. (2012). Open Innovation Practices and their Effect on Innovation Performance. *International Journal of Innovation and Technology Management*, Vol. 9, No. 06, 1250040 [In English]. <https://doi.org/10.1142/S021987701250040X>.

7. Furue N., Aziz Y. Ab. Mori K., Hermawan A. A., Assarut N., Uehara W., Washida Y. Low-Risk Innovative Ideas with High Self-Confidence: Innovation Process Characteristics in ASEAN Countries, *International Journal of Innovation and Technology Management*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd. 2020. № 17(02). P. 1-19. <https://doi.org/10.1142/S0219877020500121>.
8. Grimaldi M., Cricelli L., Greco M. Open Innovation Actions and Innovation Performance: A Literature Review of European Empirical Evidence. *European Journal of Innovation Management*. 2015. № 18(2). P. 150-171. <https://doi.org/10.1108/EJIM-07-2013-0074>.
9. Hossain M., Kauranen I. Open innovation in SMEs: A Systematic Literature Review. *Journal of Strategy and Management*. 2016. № 9(1). P. 58-73. <https://doi.org/10.1108/JSMA-08-2014-0072>.
10. Lehrer C., Wieneke A., vom Brocke J., Jung R., Seidel S. How Big data Analytics Enables Service Innovation: Materiality, Affordance, and the Individualization of Service. *Journal of Management Information Systems*. 2018. № 35(2). P. 424-460. <https://doi.org/10.1080/07421222.2018.1451953>.
11. Nilsson N., Minssen T. Unlocking the Full Potential of Open Innovation in the Life Sciences Through a Classification System. *Drug Discovery Today*. 2018. № 23(4). P. 771-775. <https://doi.org/10.1016/j.drudis.2018.01.002>.
12. Platzeck B. P., Pretorius L. Regional Cooperation in a Thriving Entrepreneurial Economy: A Holistic View on Innovation, Entrepreneurship and Economic Development, *International Journal of Innovation and Technology Management*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd. 2020. № 17(03). P. 1-24. <https://doi.org/10.1142/S0219877020500145>.
13. Zulkepli Z. H., Hasnan N., Mohtar S. Communication and Service Innovation in Small and Medium Enterprises (SMEs). *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2015. № 211. P. 437-441. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.057>.
14. Wyncarczyk P., Piperopoulos P., McAdam M. Open Innovation in Small and Medium-Sized Enterprises: An Overview. *International Small Business Journal*. 2013. № 31(3). P. 240-255. <https://doi.org/10.1177/0266242612472214>.
15. Dahlander L., Gann D. M. How Open is Innovation. *Research Policy*. 2010. № 39(6). P. 699-709. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2010.01.013>.
16. Grimaldi D. Factors Affecting Big Data Analytics Based Innovation Processes. A Spanish Evidence, *International Journal of Innovation and Technology Management*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd. 2020. № 17(05). P. 1-21. <https://doi.org/10.1142/S0219877020500364>.
17. Grönlund J., Sjödin D. R., Frishammar J. Open Innovation and the Stage-Gate Process: A Revised Model for New Product Development. *California Management Review*. 2010. № 52(3). P. 106-131. <https://doi.org/10.1525/cmr.2010.52.3.106>.
18. Hall B. H., Lotti F., Mairesse J., Francesca H. H., Jacques L. In SMEs? Empirical Evidence Innovation and Productivity for Italy, *Small Business Economics*. 2015. № 33(1). P. 13-33. <https://doi.org/https://doi.org/10.1007/sl>.
19. Muralidharan E., Pathak S. Contextualizing Technology Adoption and Self-Expression for Technology Entrepreneurial Innovation, *International Journal of Innovation and Technology Management*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd. 2020. № 17(04). P. 1-25. <https://doi.org/10.1142/S0219877020500261>.
20. Spithoven A., Clarysse B., Knockaert M. Building Absorptive Capacity to Organise Inbound Open Innovation in Traditional Industries. *Technovation*. 2011. № 31(1). P. 10-21. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2010.10.003>.
21. Fadelelmoula A. A. Factors Influencing the Realization of Competitive Advantage in the Private Portals Context, *International Journal of Innovation and Technology Management*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd. 2020. № 17(04). P. 1-30. <https://doi.org/10.1142/S0219877020500285>.
22. Sağ S., Sezen B., Güzel M. Factors that Motivate or Prevent Adoption of Open Innovation by SMEs in Developing Countries and Policy Suggestions. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2016. № 235(24). P. 756-763. <https://doi.org/10.1016/J.SBSPRO.2016.11.077>.
7. Furue N., Aziz, Y. Ab., Mori, K., Hermawan, A. A., Assarut, N., Uehara, W. & Washida, Y. (2020). Low-Risk Innovative Ideas with High Self-Confidence: Innovation Process Characteristics in ASEAN Countries. *International Journal of Innovation and Technology Management*, Vol. 17, No. 02, 2050012 [In English]. <https://doi.org/10.1142/S0219877020500121>.
8. Greco, M., Grimaldi, M. & Cricelli, L., (2015). Open Innovation Actions and Innovation Performance: A Literature Review of European Empirical Evidence. *European Journal of Innovation Management*, Vol. 18, No. 2, pp. 150-171 [In English]. <https://doi.org/10.1108/EJIM-07-2013-0074>.
9. Hossain, M. & Kauranen, I. (2016). Open innovation in SMEs: A Systematic Literature Review. *Journal of Strategy and Management*, Vol. 9, No. 1, pp. 58-73 [In English]. <https://doi.org/10.1108/JSMA-08-2014-0072>.
10. Lehrer, C., Wieneke, A., vom Brocke, J., Jung, R. & Seidel, S. (2018). How Big data Analytics Enables Service Innovation: Materiality, Affordance, and the Individualization of Service. *Journal of Management Information Systems*, Vol. 35, Issue 2, pp. 424-460 [In English]. <https://doi.org/10.1080/07421222.2018.1451953>.
11. Nilsson, N. & Minssen, T. (2018). Unlocking the Full Potential of Open Innovation in the Life Sciences Through a Classification System. *Drug Discovery Today*, Vol. 23, Issue 4, pp. 771-775 [In English]. <https://doi.org/10.1016/j.drudis.2018.01.002>.
12. Platzeck, B. P. & Pretorius, L. (2020). Regional Cooperation in a Thriving Entrepreneurial Economy: A Holistic View on Innovation, Entrepreneurship and Economic Development. *International Journal of Innovation and Technology Management*, Vol. 17, No. 03, 2050014 [In English]. <https://doi.org/10.1142/S0219877020500145>.
13. Zulkepli, Z. H., Hasnan, N. & Mohtar, S. (2015). Communication and Service Innovation in Small and Medium Enterprises (SMEs). *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol. 211, pp. 437-441 [In English]. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.057>.
14. Wyncarczyk, P., Piperopoulos, P. & McAdam, M. (2013). Open Innovation in Small and Medium-Sized Enterprises: An Overview. *International Small Business Journal*, Vol. 31, Issue 3, pp. 240-255 [In English]. <https://doi.org/10.1177/0266242612472214>.
15. Dahlander, L. & Gann, D. M. (2010). How Open is Innovation. *Research Policy*, Vol. 39, Issue 6, pp. 699-709 [In English]. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2010.01.013>.
16. Grimaldi, D. (2020). Factors Affecting Big Data Analytics Based Innovation Processes. A Spanish Evidence. *International Journal of Innovation and Technology Management*, Vol. 17, No. 05, 2050036 [In English]. <https://doi.org/10.1142/S0219877020500364>.
17. Grönlund, J., Sjödin, D. R. & Frishammar, J. (2010). Open Innovation and the Stage-Gate Process: A Revised Model for New Product Development. *California Management Review*, Vol. 52, Issue 3, pp. 106-131 [In English]. <https://doi.org/10.1525/cmr.2010.52.3.106>.
18. Hall, B. H., Lotti, F. & Mairesse, J. Innovation and Productivity in SMEs: Empirical Evidence for Italy, *Small Business Economics*. 2009. Vol. 33, pp. 13-33 [In English]. <https://doi.org/10.1007/s11187-009-9184-8>.
19. Muralidharan, E. & Pathak, S. (2020). Contextualizing Technology Adoption and Self-Expression for Technology Entrepreneurial Innovation. *International Journal of Innovation and Technology Management*, Vol. 17, No. 04, 2050026 [In English]. <https://doi.org/10.1142/S0219877020500261>.
20. Spithoven, A., Clarysse, B. & Knockaert, M. (2011). Building Absorptive Capacity to Organise Inbound Open Innovation in Traditional Industries. *Technovation*, Vol. 31, Issue 1, pp. 10-21 [In English]. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2010.10.003>.
21. Fadelelmoula, A. A. (2020). Factors Influencing the Realization of Competitive Advantage in the Private Portals Context. *International Journal of Innovation and Technology Management*, Vol. 17, No. 04, 2050028 [In English]. <https://doi.org/10.1142/S0219877020500285>.
22. Sağ, S., Sezen, B. & Güzel, M. (2016). Factors that Motivate or Prevent Adoption of Open Innovation by SMEs in Developing Countries and Policy Suggestions. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, Vol. 235, pp. 756-763 [In English]. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.11.077>.

Чан Сі Цо. Аналіз впливу факторів інноваційної активності підприємств агропромислового комплексу на стійкість їх економічного розвитку

Мета статті - розробити новий методичний підхід до аналізу інноваційної активності підприємств АПК з метою забезпечення їх сталого економічного розвитку з урахуванням факторів економічного зростання.

Методика дослідження. Використано наукові положення з планування інноваційної діяльності й аналізу інноваційних процесів (обґрунтовано сутність та зміст інноваційної активності підприємств), моделювання й організації інноваційної діяльності, прогнозування її результатів в економічних системах (проаналізовано сучасні тенденції розвитку методів аналізу й оцінки інноваційної активності підприємств у системі оцінки ефективності інноваційної діяльності), а також загальнонаукові методи пізнання: системний (сформульовано проблеми оцінки інноваційної активності підприємств з позицій забезпечення їх сталого розвитку і визначення потенційних шляхів вирішення); комплексний (виконано аналіз параметрів інноваційної активності вітчизняних підприємств); абстрактно-логічний (проаналізовано вплив факторів зовнішнього середовища на інноваційну активність підприємства); функціональний і структурно-рівневий методи досліджень (розглянуто взаємозв'язок внутрішніх факторів інноваційної активності підприємства); методи аналізу і синтезу (проаналізовано взаємозв'язок внутрішніх факторів інноваційної активності підприємства); еволюційний та історичний підходи (розглянуто взаємозв'язок факторів інноваційної активності підприємства з параметрами його сталого розвитку).

Результати дослідження. Теоретично обґрунтовано методологічні основи інноваційної активності підприємств АПК як ступеня інтенсивності їх дій щодо створення та освоєння (практичної реалізації) нововведень в умовах швидкозмінних зовнішніх умов і жорсткої ринкової конкуренції. Попри високу ціну помилок в інноваційному розвитку підприємств АПК, аналіз інноваційної активності підприємства є важливим інструментом забезпечення їх сталого економічного розвитку.

Елементи наукової новизни. Наведено теоретичне обґрунтування та експериментальне підтвердження нового методичного підходу до аналізу інноваційної активності підприємств АПК з метою забезпечення їх сталого економічного розвитку, що дозволяє визначити інструменти інтенсифікації їх діяльності за рахунок нарощування і продуктивного використання інтелектуального потенціалу. Уточнено поняття «інноваційна активність підприємств» і показано, що це одна з основоположних характеристик їх інноваційної діяльності. Удосконалено склад параметрів інноваційної активності підприємств та визначено сукупність факторів, що стимулюють і стримують інноваційну активність підприємств АПК. На основі проведених аналітичних досліджень виявлено взаємозв'язок і потужність взаємного впливу факторів інноваційної активності підприємств, а також зв'язок цих чинників з параметрами сталого економічного розвитку.

Практична значущість. Полягає в можливості використання наведених положень і висновків під час аналізу взаємозв'язку внутрішніх факторів інноваційної активності підприємства, а також при аналізі зв'язку факторів інноваційної активності підприємств АПК з оцінкою стійкості їх ринкового розвитку. Запропонований комплекс методичних рекомендацій дозволяє здійснювати оцінку інноваційної активності підприємства в інтересах його сталого економічного розвитку. Табл.: 2. Бібліогр.: 22.

Ключові слова: аналіз; агропромисловий комплекс; інноваційна діяльність; економіка; підприємство; розвиток; стійкість; фактори.

Чан Сі Цо - аспірант кафедри економіки підприємства, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60)

E-mail: changshichao8888@126.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2945-5220>

Чан Си Цо. Анализ влияния факторов инновационной активности предприятий агропромышленного комплекса на устойчивость их экономического развития

Цель статьи - разработать новый методический подход к анализу инновационной активности предприятий АПК с целью обеспечения их устойчивого экономического развития с учётом факторов экономического роста.

Методика исследования. Использованы научные положения по планированию инновационной деятельности и анализа инновационных процессов (обоснованы сущность и содержание инновационной активности предприятий), моделирования и организации инновационной деятельности, прогнозирования ее результатов в экономических системах (проанализированы современные тенденции развития методов анализа и оценки инновационной активности предприятий в системе оценки эффективности инновационной деятельности), а также общенаучные методы познания: системный (сформулированы проблемы оценки инновационной активности предприятий с позиций обеспечения их устойчивого развития и определения потенциальных путей решения); комплексный (выполнен анализ параметров инновационной активности отечественных предприятий); абстрактно-логический (проанализировано влияние факторов внешней среды на инновационную активность предприятия); функциональный и структурно-уровневый методы исследований (рассмотрена взаимосвязь внутренних факторов инновационной активности предприятия); методы анализа и синтеза (проанализирована взаимосвязь внутренних факторов инновационной активности предприятия); эволюционный и исторический подходы (рассмотрена взаимосвязь факторов инновационной активности предприятия с параметрами его устойчивого развития).

Результаты исследования. Теоретически обосновано методологические основы инновационной активности предприятий АПК как степени интенсивности их действий по созданию и освоению (практической реализации) нововведений в условиях быстро меняющихся внешних условий и жесткой рыночной конкуренции. Несмотря на высокую цену ошибок в инновационном развитии предприятий АПК, анализ инновационной активности предприятия является важным инструментом обеспечения их устойчивого экономического развития.

Элементы научной новизны. Приведены теоретические обоснования и экспериментальное подтверждение нового методического подхода к анализу инновационной активности предприятий АПК с целью обеспечения их устойчивого экономического развития, что позволяет определить инструменты интенсификации их деятельности за счет наращивания и продуктивного использования интеллектуального потенциала. Уточнено понятие «инновационная активность предприятий» и показано, что это одна из основных характеристик их инновационной деятельности. Усовершенствован состав параметров инновационной активности предприятий и определена совокупность факторов, что стимулируют и сдерживают инновационную активность предприятий АПК. На основе проведенных аналитических исследований выявлена взаимосвязь и мощность взаимного влияния факторов инновационной активности предприятий, а также связь этих факторов с параметрами устойчивого экономического развития.

Практическая значимость. Заключается в возможности использования приведенных положений и выводов во время анализа взаимосвязи внутренних факторов инновационной активности предприятия, а также при анализе связи факторов инновационной активности предприятий АПК с оценкой устойчивости их рыночного развития. Предложенный

комплекс методических рекомендаций позволяет осуществлять оценку инновационной активности предприятия в интересах его устойчивого экономического развития. Табл.: 2. Библиогр.: 22.

Ключевые слова: анализ; агропромышленный комплекс; инновационная деятельность; экономика; предприятие; развитие; устойчивость; факторы.

Чан Си Цо - аспирант кафедры экономики предприятия, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко (01033, г. Киев, ул. Владимирская, 60)

E-mail: changshichao8888@126.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2945-5220>

The article has been received 09.11.2020

Revision: 16.11.2020

Бібліографічний опис для цитування:

Chang Shichao. Analysis of the influence of factors of innovative activity of agro-industrial complex enterprises on the stability of their economic development. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 84 – 94. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101084>

Chang, Shichao (2021). Analysis of the influence of factors of innovative activity of agro-industrial complex enterprises on the stability of their economic development. *Економіка АПК*, 1, pp. 84 – 94 [In English] <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101084>

*

УДК 338

JEL Classification: Q18; Q13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101094>

В. В. РУСАНЮК, аспірант*

Державне регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі

Мета статті - розкрити сутність і основні напрями державного регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі в сучасних умовах.

Методика дослідження. Методологічною основою дослідження стала сукупність методів наукового пізнання системи та механізму державного регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі. Досягненню мети сприяли загальнонаукові методи: емпіричних досліджень (вимірювання, порівняння, спостереження); теоретичних досліджень (аналіз і синтез); а також локальні (специфічні): аналізу ситуації (розрахунково-конструктивний метод).

Результати дослідження. Встановлено, що державне регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі - цілісність реалізованих протекціоністських заходів, що гарантують фінансову, бюджетну, правову, економічну, інвестиційну безпеку конкурентоспроможного функціонування суб'єктів підприємництва в ринковому середовищі з метою оптимізації умов і наслідків підприємницької діяльності, формування гідного рівня продовольчої безпеки держави, адаптації товаровиробників до сучасних умов нестабільності та коронакризи. Обґрунтовано, що фінансові витрати на державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників повинні становити не менше 1% обсягу випуску сільськогосподарської продукції, за теперішніх 0,4%. Виявлено відсутність реальної податкової підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Встановлено, що реалізація пріоритетності державного регулювання малих суб'єктів підприємництва, фізичних осіб-підприємців і домогосподарств тільки сприятиме підвищенню інтегральної ефективності використання бюджетних коштів.

Елементи наукової новизни. Розкрито сутність та основні напрями державного регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі в сучасних умовах та запропоновано методичний підхід до обґрунтування основних напрямів модифікації державного регулювання, що сприяють вирішенню проблем функціонування підприємництва в аграрному секторі економіки. Акцентовано увагу на основні складові витрат за програмами державної підтримки розвитку підприємництва в аграрному секторі на 2021-2023 рр.

Практична значущість. Методичний підхід доцільно використовувати як базу в системі аналізу показників державного регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі відповідно до даних статистичної звітності суб'єктів підприємництва і макропоказників соціально-економічного стану країни. Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 25.

© В. В. Русанюк, 2021

* Науковий керівник - М. Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

комплекс методических рекомендаций позволяет осуществлять оценку инновационной активности предприятия в интересах его устойчивого экономического развития. Табл.: 2. Библиогр.: 22.

Ключевые слова: анализ; агропромышленный комплекс; инновационная деятельность; экономика; предприятие; развитие; устойчивость; факторы.

Чан Си Цо - аспирант кафедры экономики предприятия, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко (01033, г. Киев, ул. Владимирская, 60)

E-mail: changshichao8888@126.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2945-5220>

The article has been received 09.11.2020

Revision: 16.11.2020

Бібліографічний опис для цитування:

Chang Shichao. Analysis of the influence of factors of innovative activity of agro-industrial complex enterprises on the stability of their economic development. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 84 – 94. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101084>

Chang, Shichao (2021). Analysis of the influence of factors of innovative activity of agro-industrial complex enterprises on the stability of their economic development. *Економіка АПК*, 1, pp. 84 – 94 [In English] <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101084>

*

УДК 338

JEL Classification: Q18; Q13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101094>

В. В. РУСАНЮК, аспірант*

Державне регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі

Мета статті - розкрити сутність і основні напрями державного регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі в сучасних умовах.

Методика дослідження. Методологічною основою дослідження стала сукупність методів наукового пізнання системи та механізму державного регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі. Досягненню мети сприяли загальнонаукові методи: емпіричних досліджень (вимірювання, порівняння, спостереження); теоретичних досліджень (аналіз і синтез); а також локальні (специфічні): аналізу ситуації (розрахунково-конструктивний метод).

Результати дослідження. Встановлено, що державне регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі - цілісність реалізованих протекціоністських заходів, що гарантують фінансову, бюджетну, правову, економічну, інвестиційну безпеку конкурентоспроможного функціонування суб'єктів підприємництва в ринковому середовищі з метою оптимізації умов і наслідків підприємницької діяльності, формування гідного рівня продовольчої безпеки держави, адаптації товаровиробників до сучасних умов нестабільності та коронакризи. Обґрунтовано, що фінансові витрати на державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників повинні становити не менше 1% обсягу випуску сільськогосподарської продукції, за теперішніх 0,4%. Виявлено відсутність реальної податкової підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Встановлено, що реалізація пріоритетності державного регулювання малих суб'єктів підприємництва, фізичних осіб-підприємців і домогосподарств тільки сприятиме підвищенню інтегральної ефективності використання бюджетних коштів.

Елементи наукової новизни. Розкрито сутність та основні напрями державного регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі в сучасних умовах та запропоновано методичний підхід до обґрунтування основних напрямів модифікації державного регулювання, що сприяють вирішенню проблем функціонування підприємництва в аграрному секторі економіки. Акцентовано увагу на основні складові витрат за програмами державної підтримки розвитку підприємництва в аграрному секторі на 2021-2023 рр.

Практична значущість. Методичний підхід доцільно використовувати як базу в системі аналізу показників державного регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі відповідно до даних статистичної звітності суб'єктів підприємництва і макропоказників соціально-економічного стану країни. Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 25.

© В. В. Русанюк, 2021

* Науковий керівник - М. Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

Ключові слова: державне регулювання; державна підтримка; розвиток підприємництва; аграрний сектор; сільськогосподарські підприємства; фермерські господарства; кооперативи; криза; ринок.

Русанюк Василь Васильович - аспірант відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: rusanyuk.ur@ukr.net

Постановка проблеми. Стійкий розвиток суб'єктів підприємництва в аграрному секторі економіки неможливий без побудови адекватного національним умовам механізму державного регулювання. У 2020 р. фактор поширення гострого респіраторного захворювання COVID-19, пов'язаного з коронавірусом SARS-CoV-2, став одним з основних показників впливу на функціонування суб'єктів підприємництва в аграрному секторі економіки України. Тільки в період січень-червень 2020 р. обсяги виробництва в сільському господарстві скоротилися на 18,7%. Загальний стан коронакризи в економіці країни негативно вплинув на розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки.

Система державного регулювання функціонування підприємництва в сільському господарстві не враховує повною мірою: потреби в розвитку логістичної інфраструктури, менталітету українців, нерівномірності щільності населення по території країни, відмінності клімату і родючості ґрунтів; недостатньо орієнтована на стимулювання виробництва екологічно безпечної продукції та впровадження інновацій; не вирішує всі проблеми самозайнятості сільського населення; і ґрунтується на запозиченні досвіду країн з розвинутою ринковою економікою. Обсяги державної підтримки суб'єктів підприємництва в сільському господарстві не забезпечують високих темпів зростання обсягів виробництва в цьому секторі економіки. Для вирішення таких питань необхідна гнучка адаптація окремих елементів системи державного регулювання функціонування суб'єктів підприємництва в сільському господарстві до ситуації, що склалася.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні реалії державного регулювання розвитку підприємництва в сільському господарстві в аграрному секторі економіки розкриті в роботах таких вчених, як: О. М. Галицький, А. І. Лівінський, О. П. Дяченко [1]; Я. М. Гадзало, М. В. Гладій, Ю. Я. Лузан [13]; І. В. Гончарук, І. В. Томашук [2]; М. Я. Дем'яненко, В. М. Скупий [3]; А. Д. Діброва [5, 6]; В. М. Заяць [19]; Т. В. Калашнікова, А. О. Калашніков [7]; Ю. А. Карпишин, Л. В. Сус [8]; Н. М. Кулик

[17]; Ю. О. Литвин [9]; Ю. О. Лупенко [10, 19, 20]; М. Й. Малік [19-21]; М. І. Мальований [11]; В. А. Мамчур [21]; О. М. Могильний [12]; А. А. Осіпова [11, 14, 15]; Л. М. Пронько [17, 23]; П. Т. Саблук [3, 13]; І. В. Фурман [23]; Г. В. Черевко [24]; Т. С. Шабатура, О. М. Галицький [25]; О. Г. Шпикуляк [20, 21] та інших відомих вітчизняних економістів-дослідників. Проте відсутність комплексу підходів до стимулювання переходу господарств населення в категорію суб'єктів малого сімейного підприємництва; залучення в аграрний сектор вільних трудових ресурсів; підвищення рентабельності виробництва, інноваційної й інвестиційної привабливості; розвиток логістичної інфраструктури та орієнтації на виробництво екологічно безпечної продукції; концептуальні позиції функціонування процесів розвитку підприємництва в сільському господарстві з позицій удосконалення механізмів забезпечення інфраструктурної підтримки підприємницької діяльності, науково-методичне забезпечення цифрової трансформації суб'єктів підприємництва в аграрному секторі економіки та ряд інших питань актуалізують більш глибоке вивчення системи і механізму державного регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки України.

Мета статті - розкрити сутність і основні напрями державного регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі в сучасних умовах.

Методологія дослідження. Методологічною основою дослідження стала сукупність методів наукового пізнання системи і механізму державного регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі. Досягненню мети сприяли загальнонаукові методи: емпіричних досліджень (вимірювання, порівняння, спостереження); теоретичних досліджень (аналіз і синтез); а також локальні (специфічні): аналізу ситуацій (розрахунково-конструктивний метод).

Виклад основних результатів дослідження. Однією з головних функцій держави в розвитку підприємництва в аграрному секторі слід вказати створення правового поля, в якому будуть розвиватися соціально-

економічні процеси, що забезпечують відтворення і розподіл благ. Державне регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі визнано одним із ключових чинників збереження еквівалентних відносин на внутрішньому ринку продовольства і сировини між суб'єктами господарювання та на зовнішніх ринках забезпечення продовольчої безпеки держави і добробуту громадян.

Визначено, що основна цільова установка державного регулювання функціонування підприємництва в аграрному секторі полягає в розвитку соціально-економічних відносин між різними учасниками господарської та фінансово-кредитної діяльності з приводу виробництва і реалізації агропромислової та сільськогосподарської продукції, задоволення особистих потреб у продуктах харчування і створення доданої вартості, генерування доходів, необхідних для відтворення різних видів капіталу (виробничого, людського, екологічного та ін.).

Вважаємо, що державне регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі відображає цілісність реалізованих протекційних заходів, що гарантують фінансову, бюджетну, правову, економічну, інвестиційну безпеку конкурентоспроможного функціонування суб'єктів підприємництва в ринковому середовищі з метою оптимізації умов і наслідків підприємницької діяльності, формування гідного рівня продовольчої безпеки держави, адаптації товаровиробників до сучасних умов нестабільності та коронакризи. Інтеграційна цілісність організаційної, правової, соціальної, економічної складових механізму державного регулювання дозволяє актуалізувати використання інструментів реалізації пріоритетних програм розвитку ключових галузей національного господарства.

Вважаємо, що основні напрями модифікації державного регулювання, що сприяють вирішенню проблем функціонування підприємництва в аграрному секторі економіки, відображають:

1) напрями, які підлягають безпосередньому державному регулюванню:

1.1) проблеми 1-го рівня: високий рівень відрахувань до бюджету і позабюджетні фонди; недосконалість системи стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції, технологій виробництва; слаборозвинена соціальна, логістична, транспортна інфраструктура села; нерозвиненість

системи страхування врожаю (продукції) в аграрній сфері; обмеженість каналів збуту виробленої аграрної продукції; диспропорції в розвитку малого і середнього аграрного бізнесу в суб'єктів України; нерозвиненість системи насінництва і племінного скотарства;

1.2) причини виникнення проблем 1-го рівня: невідповідність національних вимог екологічної безпеки аграрної продукції світовим стандартам; вартість страхування, зумовлена високим ступенем ризику; скорочення державного фінансування НДІ, лабораторій первинного насінництва, племінного скотарства; присутність на ринку фірм-олігополістів; недобросовісна конкуренція великих фірм і господарств населення; відсутність конкурентних переваг у продукції, виробленої малим і середнім бізнесом; особливості клімату, родючості ґрунтів; міграція населення; вимоги законодавства України; недостатнє державне фінансування, корупція;

1.3) ймовірні напрями усунення проблем 1-го рівня: створення на умовах державно-приватного партнерства малих підприємств, що здійснюють сертифікацію технологій виробництва аграрної продукції; розробка цільових державних програм щодо відродження та розвитку сіл; посилення відповідальності за нецільове використання бюджетних коштів; надання можливості зниження відрахувань у позабюджетні фонди при працевлаштуванні соціально незахищених верств населення (студенти, інваліди, особи передпенсійного віку, пенсіонери); стимулювання розміщення малих і великих підприємств із переробки аграрної продукції в регіонах, найменш сприятливих для вирощування сільськогосподарських культур; удосконалення антимонопольного регулювання; закупівля для державних і муніципальних потреб екологічно безпечної аграрної продукції; субсидування державою страхових компаній (відшкодування збитків), які здійснюють страхові виплати суб'єктам малого і середнього бізнесу в разі загибелі врожаю, падежу худоби; створення на умовах концесійних угод держави та бізнесу (у т. ч. малого) підприємств із розвитку сільськогосподарського насінництва, розведення племінної худоби;

2) напрями, які підлягають непрямому державному регулюванню:

2.1) проблеми 2-го рівня: епідемічні спалахи захворювань сільськогосподарських тварин; залежність результату господарської

діяльності від природних і кліматичних явищ; нестача земельних ділянок (угідь), придатних для ведення господарської діяльності;

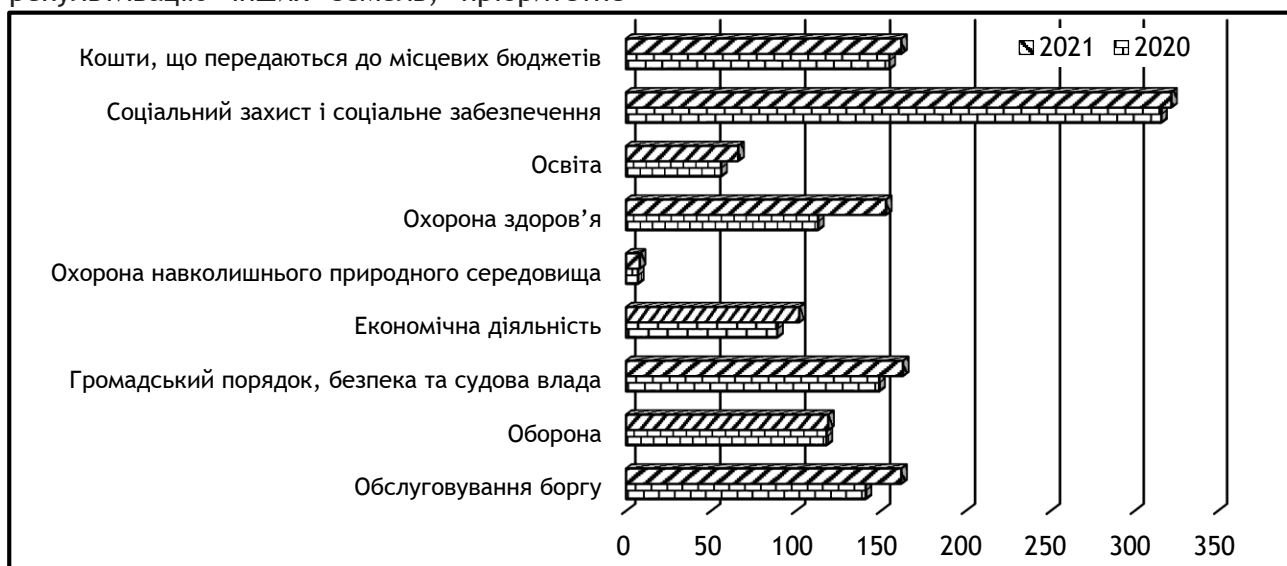
2.2) причини виникнення проблем 2-го рівня: обмеженість земельних ресурсів; приховування власниками сільськогосподарських тварин фактів падежу худоби; стихійні лиха, кліматичні особливості регіонів, несприятливі погодні умови (обмерзання ґрунтів, посуха, повінь, вивітрювання, вимерзання і загибель посівів озимих культур, багаторічних трав);

2.3) ймовірні напрями усунення проблем 2-го рівня: протиепізоотичні заходи; субсидування витрат суб'єктам малого та середнього бізнесу на проведення вакцинації тварин і птиці; розвиток ринку страхування сільськогосподарських тварин, птиці; посилення відповідальності власників тварин за приховування фактів масової загибелі худоби, відмова від проведення вакцинації; стимулювання розвитку ринку страхових послуг (страхування врожаю, поголів'я худоби, птиці); субсидування витрат на: розкорчування (рекультивуацію) непродуктивних старих садів, виноградників, лісових масивів; рекультивуацію інших земель; пріоритетне

надання муніципальних земель малому і середньому підприємству.

За кордоном реалізація інструментів державного регулювання спрямована на стимулювання функціонування малого підприємства. Пріоритетні напрямки - виробництво екологічно чистої, високоякісної, експортоорієнтованої продукції. Серед механізмів державного регулювання використовуються пряма фінансова підтримка (дотації, субвенції, субсидії), реалізація цільових програм, спеціалізована система оподаткування, страхова і кредитна підтримка. В Україні ж переважає реалізація інструментів прямого бюджетного фінансування у вигляді державної підтримки і вузькоспеціалізованих державних цільових програм з метою активізації економічного механізму функціонування великих і середніх суб'єктів підприємства аграрного сектору.

У 2021 р. в Україні пропонується збільшити витрати бюджету на 62 млрд грн, що на 4,9% більше за витрати в 2020 р. Загальна сума витрат у 2021 р. досягне 1 трлн 331 млрд грн (рис.). Реально без урахування інфляційного чинника витрати бюджету зменшилися на 3,3% [4].

Запропоновані на 2021 р. видатки державного бюджету, млрд грн

Джерело: Наведено за матеріалами [Висновки за результатами експертизи проєкту Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік». URL : <https://www.rp.gov.ua/FinControl/FinReports/?id=851>].

Передбачається збільшення витрат на економічну діяльність на 13 млрд грн, або 14,3%. Проте відсутні витрати бюджету на реалізацію програми Мінфіну КПКВК 3511650 «Прискорення інвестицій у сільське господарство України». У пункті 42 Остаточних висновків Бюджетного кодексу України

обґрунтовано, що в період 2017-2021 рр. щорічні витрати на державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників повинні становити не менше 1% обсягу випуску сільськогосподарської продукції. За бюджетною програмою Мінекономіки КПКВК 1201150 «Фінансова підтримка сільгосптоваровироб-

ників» заплановано 4 млрд грн витрат, або лише 0,4% обсягу випуску сільськогосподарської продукції у фактичних ринкових цінах 2019 р. [16].

У 2020 р. фінансування програм державної підтримки аграрного сектору становило 4 млрд грн. У 2021 р. заплановано витрати на підтримку розвитку суб'єктів підприємництва аграрного сектору в розмірі 4,5 млрд грн, що на 1,4 млрд грн менше, ніж у 2019-му [22].

У 2020 р. рівень підтримки суб'єктів підприємництва аграрного сектору було повністю реалізовано в сумі 4 млрд грн за п'ятьма напрямками: «Компенсація вартості сільгосптехніки» - 1,46 млрд грн; «Садівництво, виноградарство та хмелярство» - 290 млн грн; «Тваринництво та переробка» - 1,041 млрд грн; «Здешевлення кредитів» - 1,05 млрд грн; «Підтримка фермерства» - 132,9 млн грн.

У 2021 р. рівень підтримки суб'єктів підприємництва аграрного сектору планується реалізовувати за семи напрямками:

«Продовження підтримки за рахунок програми 5-7-9% (близько 60% кредитів у межах програми)»; «Розвиток фермерських господарств»; «Здешевлення придбання сільськогосподарської техніки та обладнання»; «Розвиток тваринництва»; «Здешевлення кредитів»; «Розвиток садівництва, виноградарства та хмелярства»; «Підтримка та розвиток приватних меліоративних систем, надання державних грантів для розвитку державних меліоративних систем». У 2021 р. уперше заплановано витрати на: а) включення сільськогосподарських кооперативів у всі програми державної підтримки АПК як реципієнтів; б) підтримку сільськогосподарських кооперативів та виробників при втраті врожаю через надзвичайні ситуації природного або техногенного характеру.

Фахівці Мінекономіки так само розробили програми державної підтримки підприємців аграрного сектору на 2021-2023 рр. із витратами з бюджету, що становлять 16,3 млрд грн (табл.) [18].

Основні складові витрат по програмах державної підтримки розвитку підприємництва аграрного сектору на 2021-2023 рр.

Показник	2021	2022	2023
Пряма державна підтримка	3,8 млрд грн		
Здешевлення придбання основних засобів виробництва та надання спеціальних бюджетних дотацій на здешевлення інвестицій	1,2 млн грн		
Поліпшення якості поголів'я	350 млн грн		
Підтримка біорізноманіття тварин	180 млн грн		
Виплати на корову	1,7 млн грн		
Виробництво продукції з доданою вартістю у бджільництві, вівчарстві та козівництві	300 млн грн		
Здешевлення кредитів	4,4 млрд грн	4,5 млрд грн	4,8 млрд грн
Підтримка за придбання земельних ділянок	500 млн грн		
Здешевлення страхових платежів	2,3 млрд грн	3,5 млрд грн	4 млрд грн
Компенсації за садивний матеріал	300 млн грн	400 млн грн	500 млн грн
Холодильники та первинна переробка	300 млн грн	400 млн грн	500 млн грн
Розвиток вирощування нішевих культур, з них на вирощування:	295 млн грн		
гречки	105 млн грн		
проса	90 млн грн		
вівса	60 млн грн		
жита	40 млн грн		
Компенсація на придбання с.-г. техніки	2 млрд грн	2 млрд грн	2 млрд грн
Підтримка розвитку органічного виробництва	30 млн грн	40 млн грн	50 млн грн
Підтримка діяльності с.-г. кооперативів	2 млрд 425 млн грн		
Підтримка обслуговуючих с.-г. кооперативів	40 млн грн	60 млн грн	80 млн грн
Субсидія для кооперативів на 1 га оброблюваних угідь	30 млн грн	36 млн грн	54 млн грн
Дотація на утримання корів у кооперативах	100 млн грн	100 млн грн	150 млн грн
Фінансова підтримка кооперативам на поворотній основі	500 млн грн	500 млн грн	500 млн грн

Джерело: Наведено за матеріалами [Пропозиції Мінекономіки щодо державної підтримки аграрної галузі на 2021-2023 рр. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/na-agrarnomu-komiteti-predstavili-programi-derzhpidtrimki-apk-na-2021-2023-roki>].

Оподаткування являє собою досить ефективний інструмент державного регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі. Проте діюча 4 група єдиного податку після скасування фіксованого сільськогосподарського податку відрізняється високим рівнем податкового навантаження. Реальної податкової підтримки у сільськогосподарських товаровиробників зараз немає.

Оптимізацію вітчизняної моделі державного регулювання підприємництва в аграрному секторі слід починати із встановлення пропозицій актуальних фінансових продуктів для пріоритетних одержувачів - суб'єктів підприємництва. Натеper потенціал державного регулювання акцентовано на великих і середніх товаровиробниках аграрного сектору. При цьому інструментами регулювання виступають пряма фінансова підтримка, послаблення в оподаткуванні, кредитування на пільгових умовах.

Необхідною, але недостатньою умовою ефективного функціонування підприємництва в аграрному секторі слід вказати вдосконалення концептуальних напрямів його державного регулювання, які сприяють підвищенню конкурентоспроможності продукції, що виробляється, і стимулюють легалізацію незареєстрованої підприємницької діяльності. Встановлено, що найбільш перспективний сценарій розвитку підприємництва в аграрному секторі це інноваційно-цільовий, який заснований на наданні підприємцям переважного права в отриманні фінансово-кредитної допомоги в усіх напрямках державної підтримки (і за рахунок податкових патентів для сімейних ферм та господарств населення).

Державна підтримка - одна із складових механізму державного регулювання, налагоджена система пільгового фінансування пріоритетних галузей і суб'єктів підприємництва. Неадекватний рівень державної підтримки суб'єктів підприємництва аграрного сектору знижує ризико- та конкурентостійкість, адаптивність товаровиробників у ринковому середовищі, дестабілізує комплекс

процесів розвитку національної економіки. Реалізація інструментів державної підтримки повинна бути абсолютно прозорою і стимулювати нарощування ємності ринкової ніші не тільки середніми і малими суб'єктами підприємництва, а й фізичними особами-підприємцями, домогосподарствами.

Результатами кореляційно-регресійного аналізу впливу факторів на рівень зростання ВВП у країні встановлено прямий тісний зв'язок змін ВВП з показниками обсягу реалізації продукції суб'єктами малого підприємництва аграрного сектору. Комбінований механізм державного регулювання розвитку суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі втілює такі програми державної підтримки: а) розвиток спільного територіального виробництва в площині територіального виробничого кластера; 2) мікрофінансова підтримка особистих господарств; 3) пільгове кредитування, оподаткування, оптимальне страхування.

Висновки. Встановлено, що державне регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі - цілісність реалізованих протекціоністських заходів, що гарантують фінансову, бюджетну, правову, економічну, інвестиційну безпеку конкурентоспроможного функціонування суб'єктів підприємництва в ринковому середовищі з метою оптимізації умов і наслідків підприємницької діяльності, формування гідного рівня продовольчої безпеки держави, адаптації товаровиробників до сучасних умов нестабільності та коронакризи. Обґрунтовано, що фінансові витрати на державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників повинні становити не менше 1% від обсягу випуску сільськогосподарської продукції, за теперішніх 0,4%. Реальної податкової підтримки в сільськогосподарських товаровиробників також немає. Реалізація пріоритетності державного регулювання малих суб'єктів підприємництва, фізичних осіб-підприємців і домогосподарств тільки сприятиме підвищенню інтегральної ефективності використання бюджетних коштів.

Список бібліографічних посилань

1. Галицький О. М., Лівінський А. І., Дяченко О. П. Організаційно-економічний механізм державного регулювання аграрного виробництва в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 3. С. 93-98.
2. Гончарук І. В., Томашук І. В. Державне регулювання розвитку ресурсного потенціалу сільських територій: загальні аспекти. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 4. С. 19-30.
3. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК : монографія / [М. Я. Дем'яненко, П. Т. Саблук, В. М. Скупий та ін.] ; за ред. М. Я. Дем'яненка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 372 с.
4. Державний бюджет на 2021 рік: детальний аналіз аграрних видатків та державної підтримки. URL : <https://agropolit.com/news/17897-derzavnyi-byudjet-2021>.
5. Діброва А. Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика : монографія. Київ : Формат, 2008. 488 с.
6. Діброва А. Д. Теоретико-методологічні засади державної підтримки сільського господарства України. *Національний вісник НУБІП України*. 2009. Вип. 142. С. 19-24.
7. Калашнікова Т. В., Калашніков А. О. Інституційні засади державної підтримки розвитку аграрного сектору. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. Вип. 2 (42). С. 58-67.
8. Карпіншин Ю. А., Сус Л. В. Податкові механізми регулювання діяльності агрохолдингів в Україні. *Бізнес Інформ*. 2019. № 2. С. 209-217.
9. Литвин Ю. О. Механізми державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій України: теорія, методологія, практичні механізми реалізації : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2012. 409 с.
10. Лупенко Ю. О. Розвиток господарської діяльності на сільських територіях: моделі та форми. *Перспективні форми організації господарської діяльності на селі: збірник праць*. URL : https://issuu.com/nnc_iae/docs/19_35_per_for_orh_hos (дата звернення: 10.04.2020).
11. Мальований М. І., Осіпова А. А. Кредитні аспекти державної підтримки сільськогосподарського виробництва України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2020. Т. 31 (70). № 4. С. 96-102.
12. Могильний О. М. Зміна парадигми державних регуляторних функцій щодо аграрного виробництва в руслі енергетичної концепції С. Подолінського. *Збалансоване природокористування*. 2020. № 3. С. 69-78.
13. Модернізація державної політики розвитку аграрної сфери України: виклики, шляхи вирішення : монографія / Гадзало Я. М., Гладій М. В., Саблук П. Т., Лузан Ю. Я. Київ : Аграрна наука, 2020. 330 с.
14. Осіпова А. А. Еволюція та сутність державного регулювання аграрного сектору економіки. Соціально-економічні засади формування економічної системи України : монографія. Умань, 2019. С. 140-144.
15. Осіпова А. А. Аналіз результативності державної підтримки сільськогосподарського виробництва в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2020. Вип. 38. С. 37-41. URL : <http://ejournal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/646/637> (дата звернення: 25.07.2020).
16. Про затвердження Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам малого та середнього підприємництва : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text>.
17. Пронько Л. М., Кулик Н. М. Напрями реалізації державної підтримки аграрного сектору економіки в ринкових умовах господарювання. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. № 1. С. 23-32.
18. Пропозиції Мінекономіки щодо державної підтримки аграрної галузі на 2021-2023 рр. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/na-agrarnomu-komiteti-predstavili-programi-derzhpidtrimki-apk-na-2021-2023-roki>.

References

1. Halitskii, O.M., Livinskii, A.I. & Diachenko, O.P. (2019). Orhanizatsiino-ekonomichnyi mehanizm derzhavnoho rehuliuвання ahrarnoho vyrobnytstva v Ukraini [The organizational-economic mechanism of state regulation of agrarian manufacture in Ukraine]. *Investitsii: praktika ta dosvid*, 3, pp. 93-98 [In Ukrainian].
2. Honcharuk, I.V. & Tomashuk, I.V. (2018). Derzhavne rehuliuвання rozvitku resursnoho potentsialu silskikh teritorii: zahalni aspekty [State regulation of development of resource potential of rural territories: the general aspects]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment : aktualni pytanja nauki i praktiki*, 4, pp. 19-30 [In Ukrainian].
3. Demianenko, M.Ya., Sabluk, P.T., Skupy, V.M., et al. (2011). Derzhavna politika finansovoi pidtrimki rosvitku ahrarnoho sektoru APK: monohrafiia [State politicians of financial support of development of agrarian sector of agriculture: monograph]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].
4. Derzhavnyi biudzheth na 2021 rik: detalnyi analiz ahrarnykh vydatkiv ta derzhavnoi pidtrimki [The state budget for 2021: the detailed analysis of agrarian expenses and the state support]. Retrieved from: <https://www.agropolit.com/news/17897-derzavnyi-byudjet-2021> [In Ukrainian].
5. Dibrova, A.D. (2008). Derzhavne rehuliuвання silskohospodarskoho vyrobnytstva : teoriia, metodolohia, praktika: monohrafiia. [Agricultural production state regulation: the theory, methodology, practice: monograph]. Kyiv: Format [In Ukrainian].
6. Dibrova, A.D. (2009). Teoretiko-metodolohichni zasady derzhavnoi pidtrimki silskoho hospodarstva Ukrainy [Teoretiko-methodological positions of the state support of agriculture of Ukraine]. *Natsionalnyi visnik NUBiP Ukrainy*, 142, pp. 19-24 [In Ukrainian].
7. Kalashnikova, T.V. & Kalashnikov, A.O. (2019). Institut-siini zasady derzhavnoi pidtrimki rozvitku ahrarnoho sektoru [Institutional positions of the state support of development of agrarian sector]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment : aktualni pytanja nauki i praktiki*, 2 (42), pp. 58-67 [In Ukrainian].
8. Karpishin, Yu.A. & Sus, L.V. (2019). Podatkovi mekhanizmy rehuliuвання diialnosti ahrarkholdyngiv v Ukraini [Tax mechanisms of regulation of activity of agrarian holdings in Ukraine]. *Biznes-Inform*, 2, pp. 209-217 [In Ukrainian].
9. Litvin, Yu.O. (2012). Mekhanizmy derzhavnoho rehuliuвання sotsialno-ekonomichnoho rozvitku silskikh teritorii Ukrainy : teoriia, metodolohiia, praktychni mekhanizmy realizatsii : monohrafiia. [Mechanisms of state regulation of social and economic development of rural territories of Ukraine: the theory, methodology, practical mechanisms of realisation]. Donetsk: Yuho-Vostok [In Ukrainian].
10. Lupenko, Yu.O. (2020). Rozvitok hospodarskoi diialnosti na silskikh teritoriiakh : modeli ta formy. Perspektivni formy orhanizatsii hospodarskoi diialnosti na sili : zbirnik pratsi [Economic activities development in rural territories: models and forms. Perspective forms of the organisation of economic activities on village : the collection of works]. Retrieved from: https://www.issuu.com/nnc_iae/docs/19_35_per_for_orh_hos [In Ukrainian].
11. Malovanyi, M.I. & Osipova, A.A. (2020). Kreditni aspekty derzhavnoi pidtrimki silskohospodarskoho vyrobnytstva Ukrainy [Credit aspects of the state support of agricultural production of Ukraine]. *Vcheni zapiski Tavriiskoho natsionalnoho universitetu imeni V.I. Vernadskoho. Seria: Ekonomika i upravlinnia*, Vol. 31 (70), 4, pp. 96-102 [In Ukrainian].
12. Mohilnyi, O.M. (2020). Zmina paradihmy derzhavnykh rehuliatornykh funktsii shchodo ahrarnoho vyrobnytstva v rusli enerhetychnoi kontseptsii S. Podolinskoho [Change of a paradigm state peruliatornykh functions of agrarian manufacture in the tideway of S. Podolinsky's power concept]. *Zbalansovane prirodo-koristuvannya*, 3, pp. 69-78 [In Ukrainian].
13. Hadzalo, Ya.M., Hladii, M.V., Sabluk, P.T. & Luzan, Yu.Ya. (2020). Modernizatsia derzhavnoi politiki rozvitku ahrarnoi sfery Ukrainy: vyklyky, shliahi : monohrafiia. [Modernisation of a state policy of development of agrarian sphere of Ukraine: calls, decision ways: monohrafiia]. Kyiv: Ahrarna nauka [In Ukrainian].

19. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.

20. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність : монографія / [Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін.] ; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.

21. Розвиток сільськогосподарської кооперації та інтеграційні процеси в аграрному секторі економіки : монографія / Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 374 с.

22. Сільське господарство України за 2019 рік: стат. зб. Київ : Держаналітінформ, 2020. 230 с.

23. Фурман І. В., Пронько Л. М. Формування державної програми підтримки підприємств-агровиробників України з урахуванням світового досвіду. *Економіка АПК*. 2019. № 11. С. 85-89.

24. Черевко Г. В. Державне регулювання діяльності агрохолдингів в умовах конкуренції в сільському господарстві. *Аграрна економіка*. 2019. Т. 12. № 1/2. С. 67-78.

25. Шабатура Т. С., Галицький О. М. Державне регулювання в контексті нарощення економічного потенціалу агропродовольчих підприємств України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 3. С. 89-99.

14. Osipova, A.A. (2019). *Evolutsiia ta sutnist derzhavnoho rehulivannia aharnoho sektoru ekonomiky. Sotsialno-ekonomichni zasady formuvannia ekonomichnoi systemy Ukrainy: monohrafiia* [Evolution and essence of state regulation of agrarian sector of economy. Economic and social situations of formation of economic system of Ukraine: monograph]. Uman [In Ukrainian].

15. Osipova, A.A. (2020). Analiz rezultatnosti derzhavnoi pidtrymky sikskohospodarskoho vyrobnitsva v Ukraini [The analysis of productivity of the state support of agricultural production in Ukraine]. *Naukovyi visnik Khersonskoho derzhavnoho universitetu. Seriya : Ekonomichni nauki*, 38, pp. 37-41. Retrieved from: <http://www.ej.journal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/646/637> [In Ukrainian].

16. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia finansovoi derzhavnoi pidtrymky subiektam maloho ta serednoho: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 sichnia 2020 r. # 28 [About the statement of the Order of granting of financial state support to subjects of small and average business: Resolution of the Cabinet of Ministry of Ukraine from January, 24th, 2020 No. 28]. Retrieved from: <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].

17. Pronko, L.M. & Kylik, N.M. (2019). Napriamy realizatsii derzhavnoi pidtrymky aharnoho sektoru ekonomiky v rynkovykh umovah [Directions of realisation of the state support of agrarian sector of economy in market conditions of managing]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytanja nauki i praktiki*, 1, pp. 23-32 [In Ukrainian].

18. Propozitsii Minekonomiki shchodo derzhavnoi pidtrymky aharno halusi na 2021-2023 rr. [Offers of the Ministry of Economics on the state support of agrarian branch on 2021-2023]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/na-agrarnomu-komiteti-predstavili-programi-derzhpidtrimki-apk-na-2021-2023-roki> [In Ukrainian].

19. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo. & Zaiats, V.M. (2016). Rozvitok pidpriemnitstva i kooperatsii : institutsionalnyi aspekt : monohrafiia. [Business and cooperation development: institutional aspect: monograph]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

20. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H. & Malik, M.Yo. (2017). Rozvitok malych aharnykh pidpriemstv u rynkovomu institutsiinomy seredovishchi: indykatory ta efektyvnist : monohrafiia. [Development of the small agrarian enterprises in the market institutional environment: indicators and efficiency: monograph]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

21. Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H. & Mamchur, V.A. (2019). Rozvitok silskohospodarskoi kooperatsii ta intehtatsiini protsesy v aharnomy sektori ekonomiki : monohrafiia [Development of agricultural cooperation and integration processes in agrarian sector of economy: monograph]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

22. Silske hospodarstvo Ukrainy za 2019 rik: zbirnyk [Agriculture of Ukraine for 2019 : collection]. Kyiv: Derzhanalitinform [In Ukrainian].

23. Furman, I.V. & Pronko, L.M. (2019). Formuvannia derzhavnoi prohramy pidtrymky pidpriemstv-ahrovyrobnikov Ukrainy z urahuvanniam svitovoho dosvidu [Formation of a government program of support of the enterprises - agrarian manufacturers of Ukraine taking into account world experience]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 85-89 [In Ukrainian].

24. Cherevko, H.V. (2019). Derzhavne rehukuiuvannia diialnosti ahroholdynhiv v umovah konkurentstsi v silskomu hospodarstvi [State regulation of activity of agrarian holdings in the conditions of a competition in agriculture]. *Ahrarna ekonomika*, vol. 12 (1/2), pp. 67-78 [In Ukrainian].

25. Shabatura, T.S. & Halitskyi, O.M. (2019). Derzhavne rehukuiuvannia v konteksti naroshchennia ekonomichnoho potentsialu ahroprodovolchih pidpriemstv Ukrainy [State regulation in a context of escalating of economic potential of the agrarian food enterprises of Ukraine]. *Naukovi zapiski Institutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 3, pp. 89-99 [In Ukrainian].

Rusaniuk V. V. State regulation of entrepreneurship development in the agricultural sector

The purpose of the article is to reveal the essence and main directions of state regulation of the development of entrepreneurship in the agricultural sector in modern conditions.

Research methods. The methodological basis of the study was a set of methods of scientific knowledge of the system and mechanism of state regulation of the development of entrepreneurship in the agricultural sector. The achievement of the goal was facilitated by general scientific methods: methods of empirical research (measurement, comparison, observation); methods of

theoretical research (analysis and synthesis); as well as local (specific) methods: methods of situation analysis (computational-constructive method).

Research results. It has been established that state regulation of the development of entrepreneurship in the agricultural sector is the integrity of the implemented protectionist measures that guarantee the financial, budgetary, legal, economic, investment security of the competitive functioning of business entities in a market environment in order to optimize the conditions and consequences of entrepreneurial activity, the formation of a decent level of food security of the state, adaptation of producers to modern conditions of instability and coronacrisis. It is substantiated that the financial costs for state support of agricultural producers should be at least 1% of the volume of agricultural production, but in reality they amount to 0.4%. It was revealed that agricultural producers do not have real tax support. It has been established that the implementation of the priority of state regulation of small business entities, individual entrepreneurs and households will only contribute to an increase in the integral efficiency of the use of budgetary funds.

Scientific novelty. The essence and main directions of state regulation of the development of entrepreneurship in the agricultural sector in modern conditions are disclosed and a methodological approach to substantiating the main directions of modification of state regulation that contributes to solving the problems of the functioning of entrepreneurship in the agricultural sector of the economy is proposed. Attention is focused on the main components of expenditures for programs of state support for the development of entrepreneurship in the agricultural sector for 2021-2023.

Practical significance. It is advisable to use the methodological approach as a base in the system of analysis of indicators of state regulation of entrepreneurship development in the agricultural sector according to the statistical reporting of business entities and macro-indicators of the socio-economic state of the country. Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.: 25.

Keywords: government regulation; governmental support; development of entrepreneurship; agricultural sector; agricultural enterprises; farms; cooperatives; the crisis; market.

Rusaniuk Vasyl Vasylovych - post-graduate student of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: rusanyuk.ur@ukr.net

Русанюк В. В. Государственное регулирование развития предпринимательства в аграрном секторе

Цель статьи - раскрыть сущность и основные направления государственного регулирования развития предпринимательства в аграрном секторе в современных условиях.

Методика исследования. Методологической основой исследования стала совокупность методов научного познания системы и механизма государственного регулирования развития предпринимательства в аграрном секторе. Достижению цели способствовали общенаучные методы: эмпирической исследований (измерение, сравнение, наблюдение); теоретических исследований (анализ и синтез); а также локальные (специфические): анализа ситуации (расчетно-конструктивный метод).

Результаты исследования. Установлено, что государственное регулирование развития предпринимательства в аграрном секторе - целостность реализованных протекционистских мер, что гарантируют финансовую, бюджетную, правовую, экономическую, инвестиционную безопасность конкурентоспособного функционирования субъектов предпринимательства в рыночной среде с целью оптимизации условий и последствий предпринимательской деятельности, формирования достойного уровня продовольственной безопасности государства, адаптации товаропроизводителей к современным условиям нестабильности и коронакризиса. Обосновано, что финансовые затраты на государственную поддержку сельскохозяйственных товаропроизводителей должны составлять не менее 1% от объема выпуска сельскохозяйственной продукции, при настоящих 0,4%. Выявлено отсутствие реальной налоговой поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей. Установлено, что реализация приоритетности государственного регулирования малых субъектов предпринимательства, физических лиц-предпринимателей и домохозяйств будет только способствовать повышению интегральной эффективности использования бюджетных средств.

Элементы научной новизны. Раскрыты сущность и основные направления государственного регулирования развития предпринимательства в аграрном секторе в современных условиях и предложен методический подход к обоснованию основных направлений модификации государственного регулирования, что способствуют решению проблем функционирования предпринимательства в аграрном секторе экономики. Акцентировано внимание на основные составляющие расходов по программам государственной поддержки развития предпринимательства в аграрном секторе на 2021-2023 гг.

Практическая значимость. Методический подход целесообразно использовать как базу в системе анализа показателей государственного регулирования развития предпринимательства в аграрном секторе согласно данным статистической отчетности субъектов предпринимательства и макропоказателей социально-экономического состояния страны. Табл.: 1. Илл.: 1. Библиогр.: 25.

Ключевые слова: государственное регулирование; государственная поддержка; развитие предпринимательства; аграрный сектор; сельскохозяйственные предприятия; фермерские хозяйства; кооперативы; кризис; рынок.

Русанюк Василий Васильевич - аспирант отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: rusanyuk.ur@ukr.net

Статья надійшла до редакції 11.01.2021 р.

Фахове рецензування: 14.01.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Русанюк В. В. Державне регулювання розвитку підприємництва в аграрному секторі. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 94 – 102. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101094>

Rusaniuk, V.V. (2021). Derzhavne rehulivannia rozvytku pidpriemnytstva v ahrarnomu sektori [State regulation of entrepreneurship development in the agricultural sector]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 94 – 102 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101094>

*

Розвиток підприємницької діяльності в сільському господарстві України

Мета статті - висвітлити особливості розвитку підприємницької діяльності в сільському господарстві і надати пропозиції щодо формування підприємницьких структур.

Методика дослідження. За теоретико-методологічну основу дослідження слугували класична й сучасна економічна теорія і наукові положення, розвитку підприємництва та підприємницьких структур у сільському господарстві. Для оцінки стану розвитку досліджуваних форм господарювання в сільському господарстві залучено методи аналізу, синтезу, групування, балансовий; при встановленні перспективних обсягів виробництва - розрахунковий, нормативний, для обґрунтування засад ефективного розвитку форм господарювання - порівняльного аналізу.

Результати дослідження. Розглянуто сучасний стан і розвиток підприємницької діяльності в сільськогосподарських підприємствах, у тому числі фермерських господарствах України. Запропоновано взаємодію їх між собою щодо утворення контрольованих структур, які забезпечать їх адаптацію та успішне функціонування обслуговуючих кооперативів у ринковому середовищі України. Проаналізовано також діяльність господарств населення, які не відносяться до суб'єктів підприємницької діяльності.

Елементи наукової новизни. Визначено, що на теперішньому етапі суб'єкти господарювання в сільському господарстві України працюють в умовах необхідності адаптації до вимог асоціації з Європейським Союзом. Набули подальшого розвитку варіанти діяльності обслуговуючих кооперативів у сільському господарстві. Наведено сучасну систему органів підтримки підприємницької діяльності в Україні.

Практична значущість. З метою забезпечення умов для реалізації власного економічного потенціалу досліджуваним суб'єктам господарювання необхідні життєздатні підприємницькі структури (обслуговуючі кооперативи), які забезпечать їх адаптацію та успішне функціонування на конкурентному продовольчому ринку. Запропоновано трансформацію особистих підсобних господарств до сімейних фермерських господарств - підприємницького типу. Табл.: 4. Рис.: 1. Бібліогр.: 13.

Ключові слова: підприємництво; підприємницька діяльність; сільське господарство; розвиток суб'єктів господарювання; обслуговуючі кооперативи; підтримка підприємницької діяльності.

Трутенко Ганна Олександрівна - аспірантка відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: trutenko_anna@ukr.net

Постановка проблеми. Розвиток підприємницької діяльності в Україні розпочався за становлення ринкових відносин і надалі відбувається в умовах постійного ускладнення ведення аграрного товарного виробництва, а також економічного середовища в країні та на фоні посилення глобалізації світової економіки. Це спонукало до інтенсивного розвитку економічних інтересів та визначило об'єктивну необхідність адаптації підприємницької діяльності в сільському господарстві до нових умов господарської діяльності.

Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі ЄС) та дії щодо зміцнення зовнішніх торговельних зв'язків у аграрному секторі в 2019 р. надали значних можливостей для розвитку

підприємницької діяльності в сільськогосподарському виробництві [12, с. 3].

В умовах євроінтеграції дослідження аспектів підприємницької діяльності набуває актуальності. У зв'язку з цим подальший розвиток напрямів підприємницької діяльності в сільському господарстві сприятиме вирішенню завдань щодо продовольчого забезпечення населення держави, зайнятості сільського населення та підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору.

У своїй господарській діяльності для ефективного використання економічного потенціалу аграрні підприємства повинні взаємодіяти між собою, створюючи життєздатні підприємницькі структури для входження їх до конкурентного європейського ринкового середовища згідно з умовами Асоціації з ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На дослідження проблем, пов'язаних із підприємницькою діяльністю в сільському

господарстві, спрямовані численні роботи вчених-аграрників. На особливу увагу заслуговують наукові праці таких українських дослідників, як: С. В. Бірюк [1]; В. В. Зіновчук, П. Т. Саблук [7]; М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко [6, 7]; О. Г. Шпикуляк [6]; Л. В. Романова [9]; Р. Я. Корінець [5].

Крім того, питання сучасної підприємницької діяльності в сільському господарстві розкриваються у наукових статтях, тезах конференцій та монографіях. Разом із тим певні аспекти розвитку підприємництва та формування його і розвиток підприємницьких структур в сільському господарстві потребують подальшого дослідження в регіонах України.

Мета статті - висвітлити особливості розвитку підприємницької діяльності в сільському господарстві й надати пропозиції щодо формування підприємницьких структур.

Виклад основних результатів дослідження. Згідно з літературними джерелами суть підприємницької діяльності в сільському господарстві ґрунтується на організації виробничого процесу за допомогою засобів виробництва і живої праці для отримання аграрної товарної продукції високої якості та забезпечення її ефективності.

За визначенням ряду науковців, «суть підприємницької діяльності в сільському господарстві ґрунтується на організації виробничого процесу з використанням засобів виробництва і праці та використанням трудових ресурсів і ресурсів природного середовища, для отримання сільськогосподарської товарної продукції високої якості із забезпеченням ефективності її виробництва» [7, с. 12].

У свою чергу М. Й. Малік відзначає, що «підприємництво, як діяльність щодо пошуку і створення нових можливостей, творчої руйнації стереотипів; підприємництво є сукупністю економічних, історичних, соціальних та юридичних відносин, особливим

методом господарської діяльності, визначається підприємницьким середовищем, особистістю підприємця, стилем і типом його мислення та поведінки, історичним та психологічними аспектами» [6].

Особливості ведення аграрного виробництва, різні умови господарювання, мета діяльності та виконувані нею функції призводять до формування різних форм підприємництва в аграрному товарному виробництві.

У процесі дослідження визначено економічний зміст терміна «підприємництво» та його природу, оскільки правове регулювання питань, пов'язаних із підприємницькою чи господарською діяльністю, впливає з його економічної природи. Право на підприємницьку діяльність підтверджує (ст. 42 Конституції України) те, що суб'єкт (людина, громадянин, особа без громадянства або іноземець) мають право на здійснення такої діяльності та можуть застосовувати різні форми її реалізації [3, с. 14-17].

У ст. 3 Господарського кодексу України "підприємницький суб'єкт визначено як різновид суб'єктів господарювання" [2, с. 45-49]. Згідно з нею "під господарською діяльністю розуміють діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність" [2, с. 44-46].

У Цивільному кодексі України наведено роз'яснення цього положення, а саме: "у ст. 50-54 зазначається загальний порядок зайнятості підприємницькою діяльністю фізичної особи, у ст. 84-86 - здійснення підприємницької діяльності юридичними особами" [13, с. 56-60].

Господарська діяльність в сільськогосподарському виробництві представлена переліком суб'єктів господарювання, наведеним у табл. 1.

1. Суб'єкти господарювання у сільському господарстві України

Показник	Рік									
	2012		2014		2016		2018		2019	
	Усього, од.	%	Усього, од.	%	Усього, од.	%	Усього, од.	%	Усього, од.	%
Господарські товариства	8235	16,8	7750	16,8	8700	18,2	9120	18,6	10931	22,6
Приватні підприємства	4220	8,5	3772	8,2	3752	7,9	3810	7,7	3956	8,2
Виробничі кооперативи	848	1,7	674	1,4	738	1,5	758	1,5	485	1,0

Фермерські господарства	34035	68,9	33084	71,6	33682	70,6	33164	67,5	32452	66,9
Державні підприємства	296	0,5	228	0,5	222	0,5	215	0,4	215	0,4
Інші форми господарської діяльності	1781	3,6	691	1,5	603	1,3	2141	4,3	465	0,9
Усього	49415	100	46199	100	47697	100	49208	100	48504	100

Примітка: Дані 2019 р. - на 1.11.

Джерело: Складено автором за [10, с. 163; 11, с. 169].

У 2019 р. структура видів підприємницької діяльності в сільському господарстві країни залишилася незмінною порівняно з показниками 2012 р., де частка фермерських господарств у загальній структурі найбільша, проте дещо зменшилася (від 68,9 % у 2012-му до 66,9 % у 2019-му). Господарські товариства із напрямом сільськогосподарська діяльність, а також аграрні приватні підприємства у 2019 р. становили 22,6 % і 8,2 % відповідно. Кількість приватних підприємств порівняно з 2012 р. зменшилася, що пов'язано з банкрутством та трансформацією більшості з них в інші форми. Найменша частка в структурі основних суб'єктів підприємницької діяльності в сільському господарстві припадала на

державні підприємства (0,4 %) та виробничі кооперативи (1,0 %).

Дослідження підтверджують зменшення у 2019 р. та в найближчій перспективі кількості фермерських господарств (у т. ч. формування сімейних фермерських господарств). Це явище можна пояснити наслідками структурної перебудови сільськогосподарського виробництва в Україні, переорієнтацією державної політики на розвиток фермерських, а останнім часом сімейних фермерських господарств. З метою подальшого аналізу особливостей підприємництва в Україні розглянуто основні економічні показники діяльності сільськогосподарських підприємств (табл. 2).

2. Основні економічні показники діяльності сільськогосподарських підприємств (без фермерських господарств)

Показник	Рік				
	2012	2015	2016	2018	2019
Загальна кількість, од.	15380	14878	14015	16044	16052
Площа сільськогосподарських угідь, млн га	16,1	15,8	16,3	16,2	16,2
Площа ріллі, млн га	12,0	11,6	11,9	11,8	11,7
Кількість тракторів, тис. шт./на 100 га с-г угідь, шт.	115,2 / 0,71	93,4 / 0,59	94,5 / 0,58	91,5 / 0,56	88,7 / 0,55
Наявність зернових комбайнів, тис. шт./на 100 га ріллі, тис. шт.	23,0/0,19	17,5/ 0,15	18,2/ 0,15	17,2/ 0,14	16,6/0,14
Виробництво валової продукції, млн грн	294655,3	312729,4	338938,6	364816,9	370753,3
У т.ч. рослинництво, млн грн	225699,8	247056,4	275060,0	297474,0	300980,5
тваринництво, млн грн	68955,5	65673,0	63878,6	67342,9	69772,8
Виробництво валової продукції на 1 га с-г угідь, грн	14018,6	19793,0	20793,8	22519,6	22886,0

Джерело: Складено автором за [10, с. 173-174; 11, с. 171-174].

Ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств забезпечує підвищення якості та конкурентоспроможності товарної продукції, відновлення й реконструкцію застарілих основних фондів. Для сільськогосподарських підприємств розпочався новий етап їх розвитку, що зумовлюють інтеграційні процеси у сфері Зони вільної торгівлі (далі ЗВТ), тобто торгівлі України з країнами ЄС.

Визначальним завданням аграрного товаровиробництва стає досягнення такого

рівня, який би забезпечував раціональні норми споживання населенням екологічно чистого продовольства. І одним із напрямів суттєвого зміцнення доходів працівників аграрних підприємств виокремлюється розвиток сільськогосподарського підприємництва. Доведено, що вирішити таке завдання неможливо без значної державної підтримки та залучення іноземних інвестицій.

Дослідження у свою чергу підтверджують, що сільськогосподарські підприємства

підготовлені більшою мірою до активної конкуренції з імпортною товарною продукцією сільського господарства, ніж господарства населення. Сприяють цьому великі концентрації площ сільськогосподарських угідь, здатність виробляти більші обсяги товарної продукції та одержувати значні прибутки. На противагу, господарства населення зорієнтовані передусім на забезпечення власних споживчих потреб у товарній продукції сільського господарства, а її продаж здійснюється в малих обсягах.

Враховуючи, що господарства населення виробляють до 40% валової продукції сільського господарства, держава мала б сприяти створенню обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів на селі, де членами

виступали власники господарств населення, сімейних ферм та інших аграрних підприємств.

Тут варто зауважити, що натуральний характер цих господарств забезпечує їхню життєдіяльність. У найближчій перспективі держава повинна посприяти розвитку сектору господарств населення, зростанню їхньої товарності та трансформації в сімейні фермерські господарства. Це і слугує підґрунтям формування середнього класу в малих та середніх територіальних громадах.

Із метою подальшого аналізу особливостей розвитку сільського господарства України наведено діяльність господарств населення, які не є суб'єктами підприємницької діяльності (табл. 3).

3. Діяльність господарств населення України

Показник	Рік						2019 до 2012, %
	2012	2013	2014	2017	2018	2019	
1	2	3	4	5	6	7	8
Загальна кількість господарств, тис. од.	4301,8	4241,6	4136,8	4031,7	3996,5	3850,0	89,3
Із них: господарств, які утримують худобу та птицю	3111,9	3044,7	2922,2	2845,3	2722,2	2500,0	74,7
У приватній власності наявна аграрна техніка	277,2	303,5	323,1	335,2	330,3	315,0	115,8
Площа земельних ділянок для ведення аграрного виробництва, тис. га	6501,0	6445,8	6296,5	6350,1	6132,2	6050,0	94,0
Чисельність худоби, тис. голів:							
велика рогата худоба	2566,8	2519,7	2177,3	2364,2	2194,8	2042,5	65,1
Із них: корови	1655,5	1624,7	1494,5	1551,2	1451,6	1349,9	68,2
Свині	3031,3	3049,0	2779,8	2806,3	2629,7	2427,3	60,4
Вівці та кози	1472,9	1486,7	1165,6	1122,3	1086,3	1035,9	70,3
Коні	344,1	325,1	293,0	247,9	229,8	212,0	61,6
Трактори, тис. од. / на 100 га с-г угідь	184/2,8	189/2,9	188/2,9	211/3,3	249/4,1	180/3,0	97,8/132,1
Зернозбиральні комбайни, тис. од. / на 100 га ріллі	23/0,36	23/0,36	23/0,36	15/0,23	17/0,22	15/0,21	65,2/58,3
Валова продукція сільського господарства, млн грн	211642,6	216268,1	219368,8	229459,8	233295,4	231176,1	109,2
Вироблено продукції сільського господарства на одну особу, грн	5069	5284	5312	5400	5519	5500	108,5
Урожайність, ц/га							
Зернові	25,4	31,4	33,9	34,6	34,4	36,8	144,9
Цукрові буряки	329,6	316,0	350,7	335,5	361,9	342,8	104,0
Соняшник	12,9	16,8	14,7	15,2	18	19,6	151,9
Картопля	160,1	158,3	174,6	166,8	169,4	153,9	96,1
Овочі	187,8	190,8	195,2	191,0	197,7	197,6	105,2
Плоди і ягоди	108,1	121,6	112,5	116,4	136,4	119,6	110,6

Джерело: Складено автором за [10, с. 180-182; 11, с. 144-173].

Аналіз показує, що упродовж 2012-2019 рр. ситуація у господарствах населення дещо погіршилася. Виявлено такі тенденції: розвиток сектору характеризується зменшенням кількості господарств населення, які утримують худобу та птицю; скороченням чисельності поголів'я великої рогатої худоби, корів та свиней (відповідно на 34,9, 31,8 і 39,6%). До позитиву можна віднести збільшення кількості господарств населення із наявною сільськогосподарською технікою (15,8%). Відбулося зменшення площ сільськогосподарських угідь, призначених для ведення господарської діяльності. Також загальна кількість господарств населення скоротилася за досліджуваний період на 10,7 %.

Урожайність основних сільськогосподарських культур зросла від 5 до 45 ц/га залежно від виду вирощуваних культур. При цьому у 2019 р. зменшилася врожайність картоплі на 3,9 ц/га.

Стосовно розвитку фермерських господарств варто виокремити наступні показники: загальна кількість фермерських господарств поступово скорочується, відбувається процес так званого їх укрупнення (площі сільськогосподарських угідь зросли на 8,2%, зокрема ріллі збільшилися на 6,5%). Виробництво валової продукції протягом 2012-2019 рр. зросло на 76,9 %, у галузі тваринництва - на 79,1 %, що позитивно вплинуло на реалізацію основних видів аграрної товарної продукції (табл. 4).

4. Показники розвитку фермерських господарств

Показник	Рік							2019 до 2012, %
	2012	2013	2014	2016	2017	2018	2019	
Кількість фермерських господарств, од.	34035	34168	33084	33682	34137	33164	32452	95,3
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	4389,4	4451,7	4578,3	4437,9	4580,1	4707,2	4749,5	108,2
у т. ч. ріллі, тис. га	4260,7	4321,9	4450,0	4297,7	4456,0	4470,0	4540,0	106,5
Виробництво валової продукції сільського господарства, млн грн	44674,3	53192,5	56157,0	64306,1	63277,2	73181,7	79053,0	176,9
у т.ч. продукція рослинництва, млн грн	42319,0	50758,7	51847,0	61528,1	60491,7	70214,1	75809,2	179,1
продукція тваринництва, млн грн	2355,3	2433,8	2581,8	2778,0	2785,5	2967,6	3243,8	137,7
Трактори, тис. од./на 100 га с.-г. угідь	34,9/0,8	35,0/0,8	33,6/0,7	36,2/0,8	37,2/0,8	37,2/0,8	41,8/0,9	119,8 /112,5
Зернозбиральні комбайни, тис. од./на 100 га ріллі	8,9/0,2	8,6/0,2	8,3/0,18	9,2/0,21	9,1/0,2	9,1/0,2	9,9/0,22	111,2 /110,0
Урожайність, ц/га								
Зернові	24,0	32,1	35,3	39,2	37,1	41,1	44,0	183,3
Цукрові буряки	387,2	376,0	507,1	486,4	499,1	538,5	502,8	129,8
Соняшник	15,5	20,9	18,2	21,2	18,8	21,9	24,5	158,1
Картопля	170,5	225,5	227,0	182,6	189,2	207,0	196,9	115,5
Овочі	264,4	288,2	297,0	307,9	348,4	330,9	368,3	139,3
Плодові і ягоди	67,8	75,2	57,2	91,3	69,4	112,9	83,7	123,4
Поголів'я худоби, тис. голів								
ВРХ	109,9	111,8	103,7	105,7	106,5	106,3	103,3	94,0
у т.ч. корови	41,3	45,0	41,1	39,9	39,2	42,8	42,9	103,9
Свині	265,2	272,9	249,9	273,0	238,9	255,4	284,0	107,1
Вівці та кози	61,5	59,4	46,8	45,0	46,2	43,8	36,1	58,7

Рівень рентабельності виробництва продукції, %								
Зернові	19,5	9,3	24,2	38,0	27,9	26,1	14,5	-5,0
Соняшник	45,4	35,7	40,2	64,4	41,2	30,3	24,7	-20,7
Цукрові буряки	14,2	8,2	20,9	32,7	20,0	-2,2	-4,8	-19,0
Овочеві	11,7	22,1	20,3	21,2	19,5	7,6	17,8	+6,1
Картопля	-4,2	23,0	26,1	13,0	28,9	28,0	50,3	+54,5
Плодові та ягідні	8,6	22,7	48,4	47,5	36,1	22,6	38,6	+30,0
Виноград	62,9	33,4	-14,7	61,7	51,3	17,8	0,9	-62,0
Молоко	4,9	21,4	19,7	23,3	25,9	18,0	20,1	+15,2
М'ясо: ВРХ	-7,1	-13,7	-10,1	-0,1	-2,1	-6,4	-14,6	-7,5
свині	-2,5	-5,0	1,0	-1,2	-6,7	1,1	1,4	+3,9
вівці і кози	-13,7	-2,6	-14,0	6,0	-15,1	-3,7	-32,5	-18,8
птиця	13,4	3,4	2,6	2,3	3,5	6,8	13,2	-0,2
Виробництво валової продукції на 1 га с.-г. угідь, грн	10177,8	11948,8	12265,9	14490,2	14194,0	15546,8	16644,5	163,5
Частка фермерських господарств за розміром сільськогосподарських угідь у загальній їх кількості								
Господарства, що не мали сільськогосподарських угідь	12,8	14,0	14,6	4,9	9,9	8,2	11,3	88,3
До 100 га, %	67,8	66,7	68,4	75,1	71,7	69,2	65,9	105,1
100,1-500 га, %	14,0	13,7	11,9	14,0	12,2	15,4	16,0	135,9
500,1-1000 га, %	3,0	3,2	2,8	3,3	3,5	3,7	3,8	172,0
1000,1 - 2000 га, %	1,7	1,7	1,5	1,9	1,9	2,1	2,0	142,8
Понад 2000 га, %	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,9	166,7

Джерело: Розраховано автором за [10, с. 87-89].

Рівень технічної ефективності виробництва, зокрема урожайності культур та рівень рентабельності фермерських господарств (у т. ч. сімейних фермерських господарств) уже тільки за деякими культурами залишаються нині дещо нижчими порівняно з великими сільськогосподарськими підприємствами. Однак цей показник порівняно з господарствами населення значно вищий (у понад 3 рази) за всіма основними культурами.

За визначенням, проблемою розвитку фермерського господарства України залишається деяке відставання від сучасних тенденцій запровадження інноваційних технологій ведення сільськогосподарського виробництва. Нові технології та технічне забезпечення виробничих процесів недоступні для деяких фермерів через їх дорожнечу, а також за відсутності державної підтримки [4, с. 1].

Доведено, що для забезпечення умов відтворення та функціонування підприємницької діяльності в сільському господарстві необхідно створити сукупність нових госпо-

дарських установ, фондів та інститутів [3, с. 39]. Це надасть стимулюючий вплив з урахуванням вимог «зеленого» ринку та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності. При цьому діє досить розгалужена сучасна система органів підтримки підприємництва в сільському господарстві (рис.).

Аналіз даних підтверджує, що підприємницька діяльність у сільському господарстві не відчуває належного рівня захисту і підтримки, за надмірного податкового тиску, дефіциту кредитних ресурсів (вітчизняних та іноземних). Усе це призводить до значної тінізації підприємництва в сільському господарстві.

Засадам підприємницької діяльності у сільському господарстві відповідає двосекторна модель - сімейне фермерське господарство, яке зокрема і завдяки кооперуванню стає конкурентним на державному і міжнародному ринку продовольства; а також підприємницька діяльність аграрних високо-товарних підприємств.

Як зазначає з цього приводу Л. В. Романова, розвиток підприємництва в сільськогосподарському виробництві вимагає виваженого підходу до реалізації аграрної та продовольчої політики. Це є однією з ключових складових формування умов для розвитку різних типів підприємницьких структур у сільському господарстві [9, с. 23].

формування механізмів управління ризиком, координації дій (у межах антимонопольного законодавства).

В умовах недосконалого ринку і нестабільної фінансово-економічної ситуації суб'єктам сільськогосподарського виробництва складно вести своє господарство прибутково, не завжди вдається через відсутність інформації, знань, умінь отримати державну підтримку, інвестиції, використати новітні технології, витримати зростаючу конкуренцію в умовах асоціації з ЄС. Ринковий чинник перетворюється на вирішальний у діяльності сільськогосподарських

підприємств. За таких умов об'єктивно необхідним стає розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації.

Актуальною проблемою слід вказати експансію посередницького підприємництва, залежність сільськогосподарських товаровиробників від комерційних структур, які співпрацюють із сільським господарством і нині виступають монополістами у сфері переробки та реалізації сільськогосподарської товарної продукції, постачання техніки, пально-мастильних матеріалів, насіння та інших матеріалів для технологічного процесу. Сучасні товаровиробники сільськогосподарської продукції не завжди мають змогу організувати власну дилерську мережу, відчують тиск посередницьких структур.

На переконання Р. Я. Корінця, одним із найуспішніших методів боротьби із монополізмом посередників у сільському господарстві є розвиток обслуговуючої кооперації, як передумови створення рівних стартових умов виходу зі складного економічного становища щодо досліджуваних господарських суб'єктів [5, с. 1].

За результатами проведеного дослідження особливостей розвитку кооперативного руху в сільських громадах встановлено необхідність формування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Новостворена структура у своїй діяльності буде здатна вирішувати наступні проблеми: поліпшення фінансово-економічних показників діяльності власних членів; надання різних послуг значно вищої якості порівняно з посередницькими та комерційними структурами; реалізовувати сільськогосподарську товарну продукцію на продовольчому ринку.

Висновки. Суб'єкти підприємницької діяльності (аграрні підприємства, у т. ч. фермерські господарства) виробляють до 60% валової продукції. Показник виробництва валової продукції на 1 га сільськогосподарських угідь в аграрних підприємствах (зокрема фермерських господарствах) вищий за господарства населення у 3-3,5 раза.

Завдяки обслуговуючій кооперації власники сільськогосподарських підприємств (у т. ч. сімейних фермерських господарств), а також господарств населення в умовах євроінтеграції матимуть можливість:

- вирішувати нагальні проблеми колективно, не втрачаючи при цьому власної незалежності. Суб'єкти господарювання самі виступатимуть засновниками обслуговуючого кооперативу, тобто їхня праця спрямовуватиметься безпосередньо на вирішення власних проблем;

- купувати необхідне матеріально-технічне обладнання та ефективно його використовувати, дотримуючи технологічних норм;

- здійснювати переробку сільськогосподарської продукції та її тривале зберігання;

- вирішувати проблему реалізації сільськогосподарської товарної продукції і продовольства, відстежувати інформацію щодо кон'юнктури продовольчого ринку, зокрема і в країнах Євросоюзу.

В умовах асоційованого членства в ЄС ринковий чинник стає вирішальним у діяльності та державній підтримці аграрних підприємств (у т. ч. сімейних фермерських господарств) у регіонах України.

Наведено сучасну систему органів підтримки підприємницької діяльності в сільському господарстві України в умовах інтеграції.

Список бібліографічних посилань

1. Бірюк С. В. Роль держави у фінансовому забезпеченні розвитку аграрного сектора в Україні. *Ринок цінних паперів України*. 2013. № 1-2. С. 33-38.
2. Господарський кодекс України. Київ : ПОЛИВОДА А. В., 2019. 248 с.
3. Конституція України. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2019. 76 с.
4. Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 664-р. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80/print>.
5. Корінець Р. Я. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи: формування і функціонування: методичні рекомендації. Київ : ННЦ "ІАЕ", 2012. С. 68.
6. Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки. *Економіка АПК*. 2006. № 4. С. 3-10.

References

1. Biriuk, S.V. (2013). Rol derzhavy u finansovomu zabezpechenni rozvytku ahrarnoho sektora v Ukraini [The role of the state in financial support for the development of the agricultural sector in Ukraine]. *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy*, 1-2, pp. 33-38 [In Ukrainian].
2. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Economic Code of Ukraine]. (2019 r.). Kyiv: POLYVODA A. V. [In Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (2019). Kyiv: PALYVODA A. V. [In Ukrainian].
4. Kontseptsiiia rozvytku fermerskykh hospodarstv ta silskohospodarskoi kooperatsii na 2018-2020 roky: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 veresnia 2017 r. # 664-r. [The concept of development of farms and agricultural cooperation for 2018-2020: the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from September 13, 2017 No. 664-r.]. (2017). Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80/print> [In Ukrainian].

7. Основи аграрного підприємництва / [Лупенко Ю. О., Саблук П. Т., Малік М. Й., Зіновчук В. В. та ін.] ; за ред. М. Й. Маліка. Київ : Інститут аграрної економіки, 2001. 582 с.
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств : Закон України від 10.07.2018 №2497-VIII (далі - Закон № 2497-VIII).
9. Романова Л. В. Становлення підприємництва в сільському господарстві. Київ : ІАЕ, 1997. 272 с.
10. Статистичний збірник сільського господарства України за 2018 р. Державна служба статистики України. Київ, 2019. 235 с.
11. Статистичний щорічник України. Державна служба статистики за 2018 р. / за ред. І. Є. Вернера. Житомир : ТОВ «БУК-ДРУК», 2019. 481с.
12. Угода про асоціацію між Україною та ЄС і його державами-членами. Комітет з питань європейської інтеграції Верховної Ради України. URL : http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/control/uk/publish/article?art_id=56220&cat_id=45826.
13. Цивільний кодекс України. Київ : «Право», 2020. 452 с.

5. Korinets, R.Ya. (2012). Silskohopodarski obsluhovuiuchi kooperatyvy: formuvannya i funktsionuvannya: metodichni rekomendatsii [Agricultural service cooperatives: formation and operation: guidelines]. Kyiv: NNTS "IAE" [In Ukrainian].
6. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo. & Shpykuliak, O.H. (2006). Rozvytok pidpriemnytstva v aharnomu sektori ekonomiky [Entrepreneurship development in the agricultural sector of the economy]. Ekonomika APK, 4, pp. 3-10 [In Ukrainian].
7. Lupenko, Yu.O., Sabluk, P.T., Malik, M.Yo., Zinovchuk, V.V., et al. (2001). Osnovy aharnoho pidpriemnytstva [Fundamentals of agricultural entrepreneurship]. M.Yo. Malik (Ed.). Kyiv: Instytut aharnoi ekonomiky [In Ukrainian].
8. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakyykh zakoniv Ukrainy shchodo stymuliuвання uтворення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 10.07.2018 # 2497-VIII (dalі - Закон # 2497-VIII) [On amendments to the Tax Code of Ukraine and some laws of Ukraine on stimulating the formation and operation of family farms: Law of Ukraine from 10.07.2018 No. 2497-VIII (hereinafter - Law № 2497 - VIII)]. (2018) [In Ukrainian].
9. Romanova, L.V. (1997). Stanovlennia pidpriemnytstva v silskomu hospodarstvi [Formation of entrepreneurship in agriculture]. Kyiv: IAE [In Ukrainian].
10. Statystychnyi zbirnyk silskoho hospodarstva Ukrainy za 2018 r. [Statistical collection of agriculture of Ukraine for 2018]. (2019). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrain [In Ukrainian].
11. Verner, I.Ye. (2019). Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy [Statistical Yearbook Ukraine]. Derzhavna sluzhba statystyky za 2018 r. Zhytomir: TOV «BUK-DRUK» [In Ukrainian].
12. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS i yoho derzhavamy-chlenamy [Association Agreement between Ukraine and the EU and its Member States]. Komitet z pytan yevropeiskoi intehtatsii Verkhovnoi Rady Ukrainy. Retrieved from: http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/control/uk/publish/article?art_id=56220&cat_id=45826 [In Ukrainian].
13. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. (2020). Kyiv: «Pravo», 452 pp. [In Ukrainian].

Trutenko H. O. Entrepreneurship development in agriculture of Ukraine

The purpose of the article is to highlight the features of the entrepreneur development in agriculture and provide proposals for the formation of entrepreneurial structures.

Research methods. The theoretical and methodological basis of the study was made up of classical and modern economic theory and scientific provisions on the network, the development of entrepreneurship and entrepreneurial structures in agriculture. To assess the state of development of the studied forms of management in agriculture, methods of analysis, synthesis, grouping, balance; when establishing prospective production volumes - calculated, normative, to substantiate the principles of effective development of forms of management - comparative analysis.

Research results. The current state and development of entrepreneurial activity in agricultural enterprises, including farms in Ukraine, is considered. Their interaction with each other on the creation of controlled structures that will ensure their adaptation and the successful functioning of service cooperatives in the market environment of Ukraine is proposed. Also analyzed are the activities of households that do not belong to the subjects of entrepreneurial activity.

Scientific novelty. It was determined that at the current stage, business entities in the agriculture of Ukraine are working under conditions of the need to adapt to the requirements of the association with the European Union. The options for the activities of service cooperatives in agriculture were further developed. The modern system of business support bodies in Ukraine is presented.

Practical significance. In order to provide conditions for the realization of their own economic potential, the studied business entities are recommended to create viable business structures (serving cooperatives) that will ensure their adaptation and successful functioning in a competitive food market. The transformation of personal subsidiary plots into family farms of an entrepreneurial type is proposed. Tabl.: 4. Figs.: 1. Refs.: 13.

Keywords: entrepreneurship; entrepreneurial activity; agriculture; development of business entities; service cooperatives; support of entrepreneurial activity.

Trutenko Hanna Oleksandrivna - post-graduate student of the department of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: trutenko_anna@ukr.net

Трутенко А. А. Развитие предпринимательской деятельности в сельском хозяйстве Украины

Цель статьи - осветить особенности развития предпринимательской деятельности в сельском хозяйстве и предложить предложения по формированию предпринимательских структур.

Методика исследования. Теоретико-методологической основой исследования послужили классическая и современная экономическая теория и научные положения развития предпринимательства и предпринимательских структур в сельском хозяйстве. Для оценки состояния развития исследуемых форм хозяйствования в сельском хозяйстве привлечены методы анализа, синтеза, группировки, балансовый; при установлении перспективных объемов производства - расчётный, нормативный; для обоснования принципов эффективного развития форм хозяйствования - сравнительного анализа.

Результаты исследования. Рассмотрены современное состояние и развитие предпринимательской деятельности в сельскохозяйственных предприятиях, в том числе фермерских хозяйствах Украины. Предложено взаимодействие их между собой по созданию контролируемых структур, которые обеспечат их адаптацию и успешное функционирование обслуживающих кооперативов в рыночной среде Украины. Проанализирована также деятельность хозяйств населения, которые не относятся к субъектам предпринимательской деятельности.

Элементы научной новизны. Определено, что на нынешнем этапе субъекты хозяйствования в сельском хозяйстве Украины работают в условиях необходимости адаптации к требованиям ассоциации с Европейским Союзом. Получили дальнейшее развитие варианты деятельности обслуживающих кооперативов в сельском хозяйстве. Приведена современная система органов поддержки предпринимательской деятельности в Украине.

Практическая значимость. С целью обеспечения условий для реализации собственного экономического потенциала исследуемым субъектам хозяйствования необходимы жизнеспособные предпринимательские структуры (обслуживающие кооперативы), которые обеспечат их адаптацию и успешное функционирование на конкурентном продовольственном рынке. Предложена трансформация личных подсобных хозяйств в семейных фермерских хозяйств - предпринимательского типа. Табл.: 4. Илл.: 1. Библиогр.: 13.

Ключевые слова: предпринимательство; предпринимательская деятельность; сельское хозяйство; развитие субъектов хозяйствования; обслуживающие кооперативы; поддержка предпринимательской деятельности.

Трутенко Анна Александровна - аспирантка отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)
E-mail: trutenko_anna@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 14.09.2020 р.

Фахове рецензування: 25.09.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Трутенко Г. О. Розвиток підприємницької діяльності в сільському господарстві України. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 103 – 112. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101103>

Trutenko, H.O. (2021). Rozvytok pidpriemnytskoi diialnosti v sil'skomu hospodarstvi Ukrainy [Entrepreneurship development in agriculture of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 103 – 112 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202101103>

* * *

Новини АПК

Підсумки-2020: Перезавантажено державну підтримку аграріїв та визначено пріоритети на наступні роки

Одним із вагомих результатів 2020 року для аграрної галузі є перезавантаження державної підтримки українського АПК. Зокрема, Урядом та Парламентом підтримано низку напрацьованих спільно з аграріями законодавчих ініціатив щодо удосконалення держпідтримки, закріплено у правовому полі функціонування Державного аграрного реєстру, визначено пріоритети держпідтримки на наступні роки та виплачено аграріям усі 4 млрд грн підтримки.

Перезавантаження державної підтримки АПК базується на трьох принципах - прозорості, прогнозованості та справедливості, які, зокрема, закладені у прийнятому в цілому на початку листопада 2020 року проєкті Закону України № 3295 «Про державну підтримку сільського господарства України». Цей документ удосконалює державну підтримку та визначає пріоритети на наступні роки.

Йдеться про підтримку тваринництва, включаючи нішеві сфери - вівчарство, козівництво, аквакультуру, підтримку органічного виробництва, садівництва, овочівництва, ягідництва, зрошення, відновлення дренажу та ін. Ці напрями націлені на створення нових робочих місць, збільшення доданої вартості в сільському господарстві, збільшення кількості фермерських та інших дрібних господарств в аграрній галузі та наповнення місцевих бюджетів.

Крім того, цей документ закріплює на законодавчому рівні функціонування онлайн платформи - Державного аграрного реєстру, який забезпечить аграріям спрощений доступ до програм державної підтримки та публічність її розподілу. Такий інструмент збільшить кількість отримувачів держпідтримки, спростить взаємодію між державою та сільгоспвиробником, запровадить програми таргетованої державної підтримки з можливістю виконання усіх процесів через електронні інструменти.

Зокрема, вже впроваджено пілотне функціонування аграрного реєстру, який охоплює понад 50 об'єднаних територіальних громад по всій Україні. Проєкт реалізується у координації з Держгеокадастром, Міністерством юстиції та за сприяння проєкту Світового банку і ЄС «Підтримка прозорого управління земельними ресурсами в Україні», а також Програми USAID з аграрного і сільського розвитку (АГРО).

Важливим у забезпеченні прогнозованості держпідтримки є збереження її основних напрямів. Програми, які діяли у 2020 р., є середньо- та довгостроковими і діятимуть у 2021 р. - це здешевлення кредитів, компенсація вартості с/г техніки та обладнання, підтримка розвитку фермерських господарств, садівництва, виноградарства та хмелярства, тваринництва та переробки с/г продукції. Зокрема, перезавантаження державної підтримки дозволило сплатити аграріям закладені на 2020 р. 4 млрд грн у повному обсязі.

Пресслужба Мінекономіки